

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Σχολή Επιστημών Αγωγής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Κατεύθυνση Ανθρωπιστικών Σπουδών

Διπλωματική Εργασία

Θέμα:

«Οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Χριστιανισμού και του Ισλάμ»

Φωτεινή Μάη

Επιβλέπων καθηγητής: Σταμάτης Πορτελάνος

Τριμελής επιτροπής: Σταμάτης Πορτελάνος

Χαράλαμπος Κωνσταντίνου

Σουζάννα-Μαρία Νικολάου

Ιωάννινα, 2018

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Θέμα:

«ΟΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ «ΑΞΙΕΣ» ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ»

υπό

ΦΩΤΕΙΝΗ ΜΑΗ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2018

© ΦΩΤΕΙΝΗ ΜΑΗ

Ημερομηνία αίτησης της Φωτεινής Μάη: 691/21-12/2017.

Ορισμός Τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής: ΓΣΕΣ 651/18.01.2018

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επόπτης:

Σταμάτης Πορτελάνος,	Επίκουρος Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
----------------------	--

Μέλη:

Χαράλαμπος Κωνσταντίνου,	Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
--------------------------	--

Σουζάννα-Μαρία Νικολάου,	Επίκουρη Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
--------------------------	--

Στον Κωνσταντίνο, για την στήριξή του κατά τη διεκπεραίωση της εργασίας.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία με τίτλο «Οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Χριστιανισμού και του Ισλάμ» πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών του Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάδειξη των διαπολιτισμικών «αξιών» που εμπεριέχονται στις δύο αυτές θρησκείες, προκειμένου να αποτελέσουν κοινή βάση συνεννόησης ανάμεσά τους, καταλήγοντας σε έναν εποικοδομητικό διαθρησκευτικό διάλογο, ο οποίος με τη σειρά του θα οδηγήσει σε αρμονικότερη συνύπαρξη Χριστιανών και Μουσουλμάνων. Επιμέρους στόχοι της είναι η ανάλυση και αποσαφήνιση της σχέσης διαπολιτισμικότητας και θρησκείας, η ανάδειξη των κοινών πεποιθήσεων και πρακτικών των δύο θρησκειών, της διδασκαλίας τους σχετικά με τον «άλλο» και των βασικών διαφορών μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ και τέλος η ανάλυση της έννοιας του διαθρησκευτικού διαλόγου και της σπουδαιότητας επίτευξής του.

Στο πρώτο και εισαγωγικό μέρος της εργασίας αναλύονται οι έννοιες της θρησκείας και της διαπολιτισμικότητας και το πώς αυτές σχετίζονται, όπως επίσης και το γεγονός ότι οι «αξίες» εμπεριέχονται στη θρησκεία και καθορίζουν τους τρόπους συμπεριφοράς των ανθρώπων προς τους «άλλους», προκειμένου να καταστεί σαφής και κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο δύνανται να επηρεάσουν οι «αξίες» των θρησκειών τις πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Στη συνέχεια, παρατίθενται προσεγγίσεις στη διδασκαλία του Χριστιανισμού και του Ισλάμ, εστιάζοντας στα κοινά σημεία τους, όσον αφορά ορισμένες πεποιθήσεις και πρακτικές. Μέσα από αυτό το κεφάλαιο δίνεται η ευκαιρία για μια πρώτη γνωριμία και ανάδειξη των όσων «ενώνουν» τις δύο θρησκείες, τα οποία συχνά δεν λαμβάνουν όση σημασία θα έπρεπε, αγνοούνται ή ακόμη και αποσιωπώνται για διάφορους λόγους. Κατόπιν, στα δύο επόμενα κεφάλαια της εργασίας, αναλύεται αρχικά ο Χριστιανισμός και οι διαπολιτισμικές «αξίες» που εμπεριέχει και προσεγγίζεται ο Ιησούς Χριστός, με έμφαση στον ρόλο του ως παιδαγωγός και έπειτα προσεγγίζεται ο Μωάμεθ ως πρότυπο των πιστών του και αναλύονται οι διαπολιτισμικές «αξίες» που εμπεριέχει το Ισλάμ, οι οποίες αν και λιγότερες από εκείνες του Χριστιανισμού, είναι σημαντικές και αξίζει να αναδειχτούν. Στο πέμπτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται σύγκριση ανάμεσα στον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, τόσο σε επίπεδο σύγκλισης στις

διαπολιτισμικές τους «αξίες», όσο και σε επίπεδο βασικών διαφορών. Το τελευταίο κρίνεται απαραίτητο για την καλύτερη κατανόηση των όσων προκαλούν συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο θρησκείες. Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας αναλύεται η έννοια του διαθρησκευτικού διαλόγου και προτείνεται η διεξαγωγή στο μέλλον ενός διαθρησκευτικού διαλόγου ανάμεσα στους εκπροσώπους του Χριστιανισμού και του Ισλάμ, ο οποίος θα έχει ως βάση του τις διαπολιτισμικές «αξίες» των δύο θρησκειών, ελπίζοντας ότι θα έχει στην πράξη θετικό αποτέλεσμα στην συμβίωση και στην αλληλεπίδραση Χριστιανών και Μουσουλμάνων πιστών, οι οποίοι συνυπάρχουν ήδη στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

Summary

This diploma thesis titled *“The intercultural “values” of Christianity and Islam”* was carried out within the postgraduate curriculum of the Department of Primary Education of the University of Ioannina. The purpose of this thesis is to highlight the intercultural values contained in these two religions, in order to make them a common basis for conciliation between them, ending in a constructive dialogue, which in turn will lead to a more harmonious coexistence of Christians and Muslims. Its individual objectives are to analyze and clarify the relationship between interculturalism and religion, the emergence of the common beliefs and practices of the two religions, of their teaching about the “other” and of the fundamental differences between Christianity and Islam and finally the analysis of the concept of interreligious dialogue and the importance of achieving it.

In the first and introductory part of this thesis, the concepts of religion and interculturalism and how they relate are analyzed, as well as the fact that “values” are embedded in religion and determine the ways of people’s behavior towards the “others”, in order to make clear and understand the way in which the “values” of religions can be influenced by multicultural societies. Then, approaches to the teaching of Christianity and Islam are cited, focusing on their common points, regarding certain beliefs and practices. Through this chapter the opportunity is given for a first acquaintance and elevation of those that “unite” the two religions, which are often not given the importance they should have, are ignored or even are absent for various reasons. Then, in the next two chapters of this thesis, Christianity and the intercultural “values” that it contains are analyzed and Jesus Christ is approached with emphasis on his role as a pedagogue and the Muhammad is approached as a role model for his faithful people and the intercultural “values” of Islam are analyzed, which, though lesser than those of Christianity, are important and deserve to be emerged. In the fifth chapter of this thesis a comparison is made between Christianity and Islam, both at the level of convergence and at the level of basic differences. The latter is considered necessary for a better understanding of those which cause conflicts between the two religions. The sixth and final chapter of this thesis analyzes the concept of interreligious dialogue and it is proposed that in the future a dialogue between representatives of Christianity and Islam should be carried out, a

dialogue which will be based on the intercultural “values” of the two religions, hoping that it will have a positive effect on the cohabitation and interaction of Christians and Muslim faithful people, who are already coexisting in multicultural societies.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	4
Summary.....	6
Περιεχόμενα.....	8
Εισαγωγή.....	10
Κεφάλαιο 1 ^ο : Εισαγωγικά.....	12
1.1. Θρησκεία και διαπολιτισμικότητα.....	12
Κεφάλαιο 2 ^ο : Προσεγγίσεις στη διδασκαλία του Χριστιανισμού και του Ισλάμ.....	21
2.1. Μονοθεϊστικές και αποκαλυπτικές θρησκείες.....	21
2.2. Αγγελολογία στις δύο θρησκείες.....	24
2.3. Η δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου.....	27
2.4. Η έσχατη κρίση.....	31
2.5. Βιβλικές επιρροές Κορανίου.....	38
2.6. Προσευχή και νηστεία.....	43
2.7. Υπακοή και υποταγή στο θέλημα του Θεού.....	48
2.8. Μοναχισμός και Σουφισμός.....	52
Κεφάλαιο 3ο : Οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Χριστιανισμού.....	58
3.1. Ο Ιησούς Χριστός ως παιδαγωγός και η διδασκαλία του για τον «άλλο».....	58
3.2. Αγάπη και Ειρήνη.....	66
3.3. Ισότητα.....	71
3.4. Δικαιοσύνη.....	75
3.5. Μετάνοια και Συγχώρεση.....	78
3.6. Ελεημοσύνη.....	82
3.7. Ταπεινοφροσύνη.....	84
3.8. Ελευθερία.....	86
Κεφάλαιο 4 ^ο : Οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Ισλάμ.....	91
4.1. Ο Μωάμεθ ως πρότυπο και το κήρυγμά του για τον «άλλο».....	91
4.2. Δικαιοσύνη.....	97
4.3. Ελεημοσύνη.....	98

4.4. Μετάνοια και συγχώρεση	100
4.5. Ταπεινοφροσύνη.....	102
Κεφάλαιο 5 ^ο : Σύγκριση Χριστιανισμού και Ισλάμ.....	104
5.1. Σύγκλιση διαπολιτισμικών «αξιών» ανάμεσα στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ	104
5.2. Κύριες διαφορές ανάμεσα στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ	107
Κεφάλαιο 6 ^ο : Πρόταση διαθρησκειακού διαλόγου	113
6.1. Διαθρησκειακός διάλογος Χριστιανισμού και Ισλάμ με βάση τις διαπολιτισμικές «αξίες» τους.....	113
Βιβλιογραφία.....	121
Άρθρα-Ιστοσελίδες.....	125

Εισαγωγή

Το θέμα που αναλύεται στην παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Χριστιανισμού και του Ισλάμ και συγκεκριμένα το πώς αυτές μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για να γίνει πραγματικότητα ένας ουσιαστικά επιτυχημένος διαθρησκευτικός διάλογος ανάμεσά τους, τα αποτελέσματα του οποίου θα είναι ορατά μέσα στις κοινωνίες που συμβιώνουν Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι. Αφετηρία για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος στάθηκε η ολοένα και αυξανόμενη δημιουργία πολυπολιτισμικών κοινωνιών, οι οποίες αναζητούν ένα κοινό υπόβαθρο επικοινωνίας και κατανόησης, μακριά από στερεοτυπικές αντιλήψεις. Οι συγκεκριμένες θρησκείες επιλέχθηκαν πρώτον λόγω του μεγάλου αριθμού πιστών που μετρούν και δεύτερον λόγω της μεγάλης εισροής Μουσουλμάνων προσφύγων και μεταναστών σε χώρες όπου υπάρχει μεγάλος αριθμός Χριστιανών πιστών.

Η εργασία διαρθρώνεται σε έξι κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται η σχέση θρησκείας και διαπολιτισμικότητας καθώς και το γεγονός ότι οι «αξίες», οι οποίες εμπεριέχονται στις θρησκείες, καθορίζουν τη συμπεριφορά των πιστών απέναντι στους συνανθρώπους τους. Στο δεύτερο κεφάλαιο εντοπίζονται ορισμένα κοινά στοιχεία στις διδασκαλίες του Χριστιανισμού και του Ισλάμ. Συγκεκριμένα, το γεγονός ότι και οι δύο είναι μονοθεϊστικές και αποκαλυπτικές θρησκείες, η κοινή πίστη στους αγγέλους, η κοινή πεποίθηση σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου, η προσμονή της ανάστασης, οι επιρροές της Βίβλου στο Κοράνι, οι πρακτικές της προσευχής και της νηστείας, η υπακοή ή υποταγή στο θέλημα του Θεού και η ύπαρξη μυστικισμού και στις δύο θρησκείες. Στο τρίτο κεφάλαιο, αρχικά αναλύεται το παιδαγωγικό έργο του Ιησού Χριστού, η διδασκαλία του για τη συμπεριφορά που οφείλουν να έχουν οι Χριστιανοί απέναντι στους «άλλους» και παρατίθενται οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Χριστιανισμού. Αυτές είναι η αγάπη, η ειρήνη, η ισότητα, η δικαιοσύνη, η μετάνοια και η συγχώρεση, η ελεημοσύνη, η ταπεινοφροσύνη και η ελευθερία. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο ρόλος του Μωάμεθ ως πρότυπο, το κήρυγμά του για τους «άλλους» και έπειτα οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Ισλάμ, ειδικότερα η δικαιοσύνη, η ελεημοσύνη, η μετάνοια, η συγχώρεση και η ταπεινοφροσύνη. Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται μια σύγκριση ανάμεσα στον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, αρχικά στα σημεία όπου εντοπίζεται

σύγκλιση στις διαπολιτισμικές τους «αξίες» και έπειτα στα σημεία όπου εντοπίζονται βασικές διαφορές στις διδασκαλίες και τις πρακτικές τους. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο προτείνεται η διεξαγωγή ενός διαθρησκευτικού διαλόγου ανάμεσα στον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, ο οποίος θα βασίζεται στις διαπολιτισμικές «αξίες» τους, με αισιοδοξία ότι αυτός θα καταλήξει να είναι επιτυχημένος σε επίπεδο αλληλογνωριμίας, αλληλοκατανόησης και δημιουργίας κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης και σεβασμού, τόσο ανάμεσα στους εκπροσώπους των δύο θρησκειών, όσο και ανάμεσα στους πιστούς τους, οι οποίοι θα έχουν τη δυνατότητα να συνυπάρξουν αρμονικότερα, χωρίς αισθήματα μισαλλοδοξίας ή φόβου και χωρίς τάσεις επιβολής της μιας θρησκείας έναντι της άλλης.

Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα να εκφράσω τις από καρδιάς ευχαριστίες μου στον καθηγητή μου κύριο Σταμάτη Πορτελάνο, οποίος προσέφερε με συνέπεια την καθοδήγηση και τη βοήθειά του σε κάθε εμπόδιο και προβληματισμό που αντιμετώπισα κατά την πορεία της εργασίας, καθώς επίσης και τα μέλη της επιτροπής, τον κύριο Χαράλαμπο Κωνσταντίνου και την κυρία Σουζάννα-Μαρία Νικολάου, οι οποίοι συνέβαλαν καθοριστικά με τις επισημάνσεις τους στο τελικό αποτέλεσμα της εργασίας.

Κεφάλαιο 1^ο: Εισαγωγικά

1.1. Θρησκεία και διαπολιτισμικότητα

Η ιστορία της θρησκείας αρχίζει ταυτόχρονα με την ιστορία του ανθρώπου. Μέχρι σήμερα δεν έχει διατυπωθεί ένας σαφής ορισμός, που να αποδίδει όλο το νόημα και τη σημασία της έννοιας αυτής. Ο μοναδικός ορισμός, που υπάρχει στην Καινή Διαθήκη, βρίσκεται στην Καθολική Επιστολή του Ιακώβου (1:27) και αναφέρει ότι η θρησκεία είναι οι εκδηλώσεις αγάπης και καλοσύνης προς τους πονεμένους ανθρώπους και η τήρηση του εαυτού μας καθαρού και αμόλυντου από την αμαρτία.

Σύμφωνα με έναν ορισμό του Γκλάξεναν, *«θρησκεία είναι η πίστη στην οποία καταλήγει ο άνθρωπος με τη βοήθεια της νόησης, της αίσθησης, της επιθυμίας και της πράξης για την ύπαρξη υπερφυσικών, προσωπικών ή απρόσωπων δυνάμεων, από τις οποίες αισθάνεται ότι εξαρτάται και τις οποίες επιδιώκει να εξευμενίσει»* (Γκλάξεναν, σ. 11). Σύμφωνα και με τον Crawford (2004), λόγω της μεγάλης ποικιλίας θρησκευτικών θεωριών περί της φύσης της θρησκείας, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει ένας αποδεκτός ορισμός της θρησκείας, και πιθανόν να μην υπάρξει ποτέ. Ο ίδιος υποστηρίζει επίσης ότι το πρόβλημα ενός ουσιαστικού (*substantive*) ορισμού είναι ότι περιλαμβάνει την πίστη στο υπερφυσικό και εγείρει προβλήματα.

Ο άνθρωπος είναι θρησκευτικό όν. Το θρησκευτικό συναίσθημα και φαινόμενο είναι έμφυτο στον άνθρωπο, βρίσκεται δηλαδή στην ψυχή του. Μόλις παρουσιάστηκε ο άνθρωπος στη γη, αμέσως παρουσίασε και τη θρησκευτικότητα του (Αρτέμη, 2013). Από πολλές πηγές ανθρωπιστικών σπουδών σημειώνεται ότι η θρησκευτικότητα του ανθρώπου είναι καθολικό φαινόμενο. Όλοι οι άνθρωποι, από τον πρώτο ως τον σημερινό, είχαν και έχουν θρησκεία. Είναι φανερό, ότι το να θρησκεύει ο άνθρωπος δεν υπήρξε ποτέ μεμονωμένο ούτε παροδικό φαινόμενο, αλλά υπήρξε και υπάρχει γενικό, καθολικό και πανανθρώπινο (Αρτέμη, 2013).

Η θρησκεία, κάτω από μια ευρεία αντίληψη, θεωρείται ως ένα πλαίσιο ερμηνείας του κόσμου. Η μεταβίβαση και η συνεχής εξέλιξη πλαισίων ερμηνείας, όπως η πίστη για

παράδειγμα, συμβαίνουν στη θρησκευτική κοινωνικοποίηση. Ταυτόχρονα όμως στον πολιτισμό μας διαπλέκονται αξίες, που ενώ θεωρούνται ουδέτερες φαινομενικά, εντούτοις έχουν και θρησκευτική διάσταση, η οποία έχει μεγάλη σημασία για τη διαμόρφωση μιας θρησκευτικής συμπεριφοράς (Πανταζής & Σακελλαρίου, 2003). Ως «αξία» ορίζεται *«καθετί που οι άνθρωποι θεωρούν άξιο προσπάθειας για να το αποκτήσουν, να το πραγματοποιήσουν ή να το ζήσουν · είναι μία αξία, γι' αυτούς που το αποδέχονται ή το πρεσβεύουν»* (Φιλοσοφικό, Κοινωνιολογικό Λεξικό, Τόμος Α', 1994) και ανάλογα με το εκάστοτε περιεχόμενό του, οι «αξίες» διακρίνονται σε οικονομικές, θρησκευτικές, κοινωνικές και άλλες. Οι «αξίες» *«κυρίως αφορούν στο πεδίο του πνευματικού πολιτισμού, της πνευματικής παραγωγής, της συνείδησης, και ιδιαίτερα στην ηθική, την αισθητική και τη θρησκεία»* (Πορτελάνος, 2010, σ. 54). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Μουστάκη (1991), είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί η σπουδαία επίδραση της θρησκείας στην ηθική και πολιτιστική εξέλιξη των κοινωνιών, σ' αντίθεση βέβαια με τον αρνητικό ρόλο της στην εξέλιξη των θετικών επιστημών.

Συνεπώς, η θρησκεία ως καθολικό φαινόμενο, εμπεριέχει αξίες που διαπερνούν την κοινωνία και καθορίζουν την συμπεριφορά και τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Σύμφωνα με τον Γάλλο κοινωνιολόγο E.Durkheim (1858-1917), η δυναμική σύνδεση θρησκείας και κοινωνίας διαφαίνεται πρώτον από το ότι η θρησκεία είναι κάτι το κατ' εξοχήν κοινωνικό, δεύτερον από το ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις είναι συλλογικές αναπαραστάσεις και εκφράζουν συλλογικές πραγματικότητες και τρίτον από το γεγονός ότι οι ιεροτελεστίες είναι τρόποι συμπεριφοράς και αποκτούν οντότητα μόνο στην καρδιά συναθροισμένων ομάδων (Τσάγκας, 2000, ό. π. Πορτελάνος, 2011, σ. 247).

Στην εποχή μας, λόγω των ανακατατάξεων που δημιουργήθηκαν τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, αρχικά μέσα από την αναζήτηση διεξόδων για την επιβίωση του ανθρώπου και έπειτα από την καταξίωση της ανθρώπινης ύπαρξης, οι πολυπολιτισμικές πλέον κοινωνίες βρίσκονται σε αναζήτηση ενός κοινού υπόβαθρου συνεννόησης και κατανόησης που να συνδέεται ουσιαστικά με την κουλτούρα και την παιδεία κάθε πολιτισμού (Πορτελάνος, 2011). Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες επιχειρούν να βρουν αρχές και θεσμούς, που θα τους επιτρέψουν να επιτύχουν την αλληλοκατανόηση, την ειρηνική συνύπαρξη και τη συνεργασία μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών. Προκειμένου η παγκοσμιοποίηση να μην είναι ισοπεδωτική, θα πρέπει *«το «ίδιον» να κατανοήσει το «έτερον» με κοινή αποδοχή την αρχή της αυτοδιάθεσης κάθε λαού που κατοχυρώνεται από την ιστορία και την παράδοσή του»* (Πορτελάνος, 2011, σ.

50). Ειδικότερα, η «*θρησκευτική ετερότητα*», σύμφωνα με τον Γκότοβο (2002), αναφέρεται στην ένταξη του υποκειμένου σε κάποια θρησκευτική κοινότητα.

Σύμφωνα με τον Πορτελάνο, «*η φιλοσοφική και πολιτική σκέψη επηρεασμένη και ταλαντευόμενη μεταξύ νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας θεώρησε τη Θρησκεία είτε ως πολιτισμικό εποικοδόμημα, είτε ως γεγονός ψυχολογικής ισορροπίας, είτε ως συνεκτικό κοινωνικό θεσμό, είτε ως βραχίονα αρωγής στις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις*» (Πορτελάνος, 2011, σ.9-10). Ωστόσο, στην περίπτωση που δεν προσεγγίζεται αρκετά η οντολογική και η ανθρωπολογική διάσταση της θρησκείας αλλά και η οργανική σύνδεσή της με την ανθρώπινη ύπαρξη, η κοινωνική αποστολή της και ο πολιτισμός, υπάρχει χρησιμοθηρική χρήση της θρησκείας, είτε θετικά είτε αρνητικά (Πορτελάνος, 2011). Επιπρόσθετα, προκύπτουν εμπόδια στη συνοχή των πολυπολιτισμικών κοινωνιών εξαιτίας των επιθετικών τάσεων των φονταμενταλιστών υποστηρικτών διαφόρων θρησκειών (Πορτελάνος, 2011).

Η θρησκεία έχει σχέση με τον πολιτισμό και ορισμένες φορές αποτελεί και τον φορέα του, όπως στην περίπτωση που οι αξίες διαμορφώνουν στάση ζωής και την ποιότητα στις ανθρώπινες σχέσεις και στο περιβάλλον. Η θρησκεία έχει άμεση σχέση με την πολιτισμικότητα, «*αφού με τις πεποιθήσεις ή τις αρχές που παραθέτει, συνδέεται με την εσωτερική καλλιέργεια του ανθρώπου*» (Πορτελάνος, 2011, σ. 51). Η θρησκεία με τις αιώνιες αξίες της είναι συμμετόχη στη δημιουργία της ιστορίας, αφού παρέχει το στοιχείο της διαχρονικότητας στον πολιτισμό και εφόσον το θείο είναι έμφυτο σε κάθε άνθρωπο, είναι φυσικό επακόλουθο η αισθητική έκφραση του πολιτισμού να περιέχει το ιερό. Σχετικά με την συμβολή της θρησκείας στην παραγωγή πολιτισμού, η θρησκεία αν και είναι σε θέση να συμμετέχει στην παραγωγή πολιτιστικού ιδεώδους και ήθους, αδυνατεί ωστόσο να ταυτιστεί με τα επιμέρους πολιτιστικά στοιχεία ή να αντικατασταθεί από αυτά, ανεξάρτητα από το εάν υπάρχει αλληλεπίδραση στα πολιτιστικά δρώμενα (Πορτελάνος, 2011).

Από τη συγγένεια θρησκείας και πολιτισμού δίνονται τρεις δυνατότητες: η αφομοίωση, η μίμηση και η αλληλεπίδραση. «*Κατά την αφομοίωση το πολιτιστικό σώμα αφομοιώνει τα εισρέοντα στοιχεία και τα μεταπλάθει σε νέα σύνθεση, τα προσαρμόζει σε ένα νέο τρόπο ζωής και έκφρασης. Γενικά οι ακμαίοι πολιτισμοί συνθέτουν, ενώ εκείνοι που μιμούνται, χωρίς να διαθέτουν ισχυρό πυρήνα-ειδοποιό αρχή, αποσυντίθενται*» (Πορτελάνος, 2011, σ.53). Με την αλληλεπίδραση παρόλο που ο κάθε πολιτιστικός

φορέας δέχεται την επίδραση του άλλου, κατορθώνει να διατηρεί την ταυτότητά του (Πορτελάνος, 2011).

Στις μέρες μας, λόγω της παγκοσμιοποίησης και της επίδρασής της στην θρησκευτικότητα των ανθρώπων, παρατηρείται προσκόλληση στα εξωτερικά στοιχεία της λατρείας. Κατά συνέπεια, υπάρχει αλλοτρίωση του ανθρώπου από τα μεταμορφωτικά στοιχεία της θρησκείας, τα οποία συμβάλλουν στην εσωτερική αναγέννηση του ανθρώπου (Πορτελάνος, 2011). Οι διαπολιτισμικές «αξίες» που κάθε θρησκεία έχει αποτελούν ένα μέρος των μεταμορφωτικών αυτών στοιχείων της θρησκείας, το οποίο δύναται να αποτελέσει τη βάση για τη βελτίωση της συμβίωσης, της επικοινωνίας και της αλληλοκατανόησης μέσα στα πλαίσια των πολυπολιτισμικών κοινωνιών.

Απαραίτητο σ' αυτό το σημείο κρίνεται όμως να οριοθετηθεί εννοιολογικά η διαπολιτισμικότητα, καθώς η πλειονότητα του κόσμου την αντιλαμβάνεται λανθασμένα ως την ενασχόληση με οποιονδήποτε τρόπο με τα θέματα της ετερότητας και διαχείρισής της. Κάποιοι ορισμοί της διαπολιτισμικότητας είναι οι εξής:

i. Η διαπολιτισμικότητα σύμφωνα με τον Νικολάου (2011), είναι *«ένας από τους πολλούς τρόπους διαχείρισης της πολυπολιτισμικότητας και δε θα πρέπει να συγχέεται ούτε με την αφομοίωση, αλλά ούτε και με τον πολιτισμικό σχετικισμό»*.

ii. Σύμφωνα με τον Κογκούλη (2000), *«η «πολυπολιτισμικότητα» αναφέρεται στο φαινόμενο της συνύπαρξης ποικιλίας πολιτισμών», ενώ η «διαπολιτισμικότητα» διερευνά την ουσία του φαινομένου, τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των διαφόρων εθνικών ομάδων, οι οποίες ζουν και μένουν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο και προσπαθούν να οργανωθούν σε κοινότητες στηριγμένες στην αλληλεγγύη, συνειδητοποιώντας πως κάθε πολιτισμός έχει δική του αξία»* (Κογκούλης, 2000, σ. 389).

iii. *«Ενώ με την πολυπολιτισμικότητα δηλώνονται η συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών, με τη διαπολιτισμικότητα προάγονται οι σχέσεις μεταξύ των πολιτισμών και γίνεται ελεύθερη διακίνηση των πολιτισμικών αγαθών τους»* (Πορτελάνος, 2011, σ. 53).

iv. Η *«διαπολιτισμικότητα»* σύμφωνα με έναν ακόμη ορισμό, ο οποίος μπορεί να συνδεθεί και με τη θρησκεία, είναι *«η επικοινωνία των διαφορετικών πολιτισμών, ατόμων-συνόλων και η αλληλεπίδραση μεταξύ τους που στηρίζεται*

στην αναγνώριση του διαφορετικού, στην αναγνώριση αμοιβαίων κωδίκων επικοινωνίας και αξιών, απόρροια ενός μυστικού κοινού πυρήνα καταγωγής» (Πορτελάνος, 2010, σ. 133).

Σύμφωνα με τον Πορτελάνο (2011), η διαπολιτισμικότητα ενέχει ορισμένες προϋποθέσεις, προκειμένου να είναι σε θέση όλοι οι άνθρωποι να επιβιώσουν με αξιοπρέπεια και να συναντήσουν από την κουλτούρα που τους προσφέρεται την αλήθεια και την αγάπη, οι οποίες συνίστανται:

- α) στην ανοιχτοσύνη του εαυτού και των κοινωνιών για τη γνώση και την αποδοχή του άλλου ως μέρος του όλου,
- β) στη συλλογική ευθύνη για το μέλλον του κόσμου,
- γ) στη συνείδηση ως λειτουργικό όργανο διαμόρφωσης προσωπικότητας.

Ως προϋπόθεση της διαπολιτισμικότητας κρίνεται η συνύπαρξη με σεβασμό στην ιδιαιτερότητα του άλλου, που *«εγγυάται τις προοπτικές του στην πολιτική ζωή, οραματίζεται την κοινωνική ένταξή του, ως σχέδιο ζωής και όχι ως προετοιμασία κάποιου Άπαρτχάιντ και κατά συνέπεια δεν του στερεί την εθνική ταυτότητά του, τις ηθικές αξίες και τη θρησκεία του»* (Κογκούλης, 2000, σ. 389). Σήμερα γίνεται λόγος και για διαπολιτισμική αγωγή προκειμένου να καλλιεργηθεί το πνεύμα της διαπολιτισμικότητας.

Στη διαπολιτισμική θεωρία, η γνωριμία και η αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφόρων πολιτισμών συνθέτουν μια κοινωνία. Σύμφωνα με τον Νικολάου (2011), οι παραδοχές-βάσεις πάνω στις οποίες αρθρώνεται η διαπολιτισμική προσέγγιση είναι πρώτον η αναγνώριση της ετερότητας, δεύτερον η κοινωνική συνοχή, τρίτον η ισότητα και τέταρτον η δικαιοσύνη.

Προκειμένου να επιτευχθεί διαπολιτισμική επικοινωνία θα πρέπει αρχικά να «γνωριστούμε» με τον άλλο, τον έτερο, έτσι ώστε να αρθούν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις, που προκύπτουν κυρίως από την άγνοια για αυτόν και οδηγούν στην αυθαίρετη ερμηνεία και κατηγοριοποίηση του και δεύτερον να δημιουργηθεί κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης (Νικολάου, 2011). Το τελευταίο δεν είναι βέβαιο ότι θα επιτευχθεί, αλλά το ζητούμενο είναι να μην υπάρχει *a priori* απόρριψη ή δαιμονοποίηση του άλλου. Τελικό στόχο αποτελεί η δυνατότητα συνεργασίας ανάμεσα στα άτομα που συνθέτουν την κοινωνία και κυρίως στη σφαίρα του «δημόσιου», αφού στη σφαίρα του

«ιδιωτικού» ο καθένας έχει τη δυνατότητα να επιλέξει τη ζωή του σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες και τις παραδόσεις του πολιτισμού του, αρκεί βέβαια να μην είναι συγκρουσιακά ασύμβατες με τον κυρίαρχο πολιτισμό (Νικολάου, 2011).

Η διαπολιτισμική επικοινωνία που απορρέει από τη διαπολιτισμική Θεολογία δεν έχει ως στόχο να εξομοιώσει διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και κανόνες αλλά ούτε και να καταργήσει αιωνόβιες πίστεις και εμπειρίες. Αντίθετα, σκοπός της είναι να προωθήσει σχέσεις με διακριτή πολιτισμικότητα και θρησκευτικότητα μέσα στα πλαίσια της πολυπολιτισμικής κοινωνίας (Πορτελάνος, 2011).

«Η διαπολιτισμικότητα, ως έννοια διεπικοινωνιακή και διαλεκτική και ως βιωματική αρχή γεφύρωσης αντιθέσεων και επικοινωνίας ανθρώπων φέρνει σε διαβούλευση τους διαφορετικούς πολιτισμούς, εφόσον υπάρχει ισχυρό πολιτισμικό υπόβαθρο από εκείνον που την εφαρμόζει» (Πορτελάνος, 2011, σ. 10). Χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη οντολογικών διαπολιτισμικών κριτηρίων (π.χ. φύση και αξία ανθρώπου, βάση της ετερότητας) αλλά και από αξιολογικά κριτήρια (π.χ. πανανθρώπινες αξίες ειρήνης και αγάπης, της «ξενίας» ως θυσίας) (Πορτελάνος, 2011). Επίσης σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση της ποιότητας της διαπολιτισμικότητας παίζει η αναζήτηση της «μητρικής» ή «εσωτερικής» πολιτισμικότητας, όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η παράδοση, η παιδεία, τα ήθη και τα έθιμα και ο εντοπισμός σ' αυτή στοιχείων διαπολιτισμού (Πορτελάνος, 2011). Ουσιαστικά η διαπολιτισμικότητα αποτελεί *«μια πολιτισμική δράση και άσκηση με την οποία οι επιμέρους πολιτισμικές κληρονομίες και παραδόσεις συμβάλλουν σε μια διαλεκτική και διακριτική αλληλεπίδραση με στόχο την αναγνώριση «κοινών τόπων» της ανθρώπινης ύπαρξης και την ποιότητα των ανθρώπινων σχέσεων»* (Πορτελάνος, 2011, σ. 14).

Αναφορικά με τη σχέση θρησκείας και διαπολιτισμικότητας *«η διαπολιτισμική αγωγή μπορεί να συνδεθεί με τη θρησκευτική αγωγή, εφόσον η δεύτερη προβάλλει εμπειρικά μέσα από την ιστορία και τον πολιτισμό της τις πανανθρώπινες αξίες που συμβάλλουν στην αλληλοκατανόηση και στην κοινωνική αλληλεγγύη»* (Πορτελάνος, 2011 σ. 11). Η διαπολιτισμικότητα, μέσα από τις θρησκείες, αποτελεί *«άξονα παιδευτικής αρχής»*, όπως επίσης και *«γεγονός πνευματικής άθλησης και διαλόγου»* και η διαπολιτισμικότητα της θεολογίας αποτελεί σύγχρονη πρόταση έρευνας για την κοινωνική συνοχή σε πολιτισμικό περιβάλλον (Πορτελάνος, 2011). Επιπλέον, αναφέρει ότι *«η κάθε Θρησκεία εφόσον έχει σκοπό την καλλιέργεια του ανθρώπου και την*

ολοκλήρωσή του, μπορεί μέσα από τις θεμελιώδεις αρχές της να προωθήσει τη συναίνεση αντί της πολεμικής που δεν συνάδει προς τον πυρήνα και την ιερότητα του ρόλου της (Πορτελάνος, 2011, σ. 66). Η αποδοχή και ο σεβασμός κοινών διαθρησκευτικών αξιών, οι οποίες δεν αποδομούν τη Θρησκεία από την ουσία της ύπαρξής της ούτε την κάνουν αντιφατική ως προς την πράξη, μπορούν να προκύψουν από έναν διαθρησκευτικό διάλογο (Πορτελάνος, 2011).

Αυτό που πρέπει να απαντηθεί σε αυτό το σημείο είναι το εάν υπάρχουν βασικές αρχές που μπορούν να γίνουν αποδεκτές ακόμη και από εκπροσώπους διαφορετικών θρησκειών. Σύμφωνα με τον Αρχιεπίσκοπο Αλβανίας Αναστάσιο Γιαννουλάτο (2004), ο ανθρώπινος βίος στο σύνολό του έχει επηρεαστεί από διάφορες θρησκείες και είναι λογικό αυτές να σχετίζονται, άμεσα ή έμμεσα, με όλες τις πλευρές των διαφόρων αξιών, των λογικών, των αισθητικών, των ηθικών και φυσικά των μεταφυσικών. Αυτό συμβαίνει γιατί οι θρησκείες βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση με διάφορους παράγοντες (εθνικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς) και έτσι επηρεάζουν αλλά και επηρεάζονται (Γιαννουλάτος, 2004). Η έμφαση για την επίτευξη κάποιας σύγκλισης των θρησκειών σχετικά με τις πανανθρώπινες αξίες δίνεται ως επί το πλείστον στις «ηθικές αξίες», χωρίς να παραβλέπεται ωστόσο το γεγονός ότι οι αισθητικές, οι λογικές, οι ηθικές και οι μεταφυσικές αξίες συνυπάρχουν και επηρεάζουν η μια την άλλη (Γιαννουλάτος, 2004).

Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα επιχειρήθηκε η επίτευξη καλύτερης αλληλογνωριμίας ανθρώπων διαφόρων θρησκειών, όμως έπειτα από την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, παρατηρήθηκε επιτάχυνση των διαθρησκευτικών συνεδρίων, σε μια προσπάθεια καταπολέμησης της τρομοκρατίας. Στις μέρες μας, η ανάγκη για συνειδητοποίηση της ιστορικής πρόκλησης και της ευθύνης των θρησκευτικών κοινοτήτων προς την ανθρωπότητα κρίνεται επιτακτική. Ως αποτέλεσμα, άνθρωποι της διανόησης, οι οποίοι ανήκουν σε διαφορετικά θρησκευόμενα, ήδη κάνουν προσπάθειες να καταλήξουν από κοινού σε κάποιες βασικές θέσεις (Γιαννουλάτος, 2004).

Ο διαθρησκευτικός διάλογος και η επιστημονική έρευνα που χαρακτηρίζεται από αντικειμενικότητα, συμβάλλουν στην αναζήτηση και αποσαφήνιση των πανανθρώπινων αξιών. Θα πρέπει όμως να επιχειρείται η προσέγγιση και η ειρηνική συνύπαρξη με

διάκριση, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος να θυσιαστεί η ιδιοπροσωπία ομάδων και λαών (Γιαννουλάτος, 2004).

Σύμφωνα με τον Αρχιεπίσκοπο Αλβανίας, Αναστάσιο Γιαννουλάτο (2004), με βάση τις αναζητήσεις των τελευταίων ετών, οι κοινά αποδεκτές από τις θρησκείες αρχές και αξίες συνοπτικά είναι οι ακόλουθες:

1. Κοινή καταγωγή όλων των ανθρώπων. Οι μονοθεϊστικές θρησκείες βεβαιώνουν ότι ο Θεός δημιούργησε το πρώτο ανθρώπινο ζεύγος.

2. Θεμελιώδης αρχή σε όλες σχεδόν τις θρησκείες είναι ο Χρυσός Κανόνας, ο οποίος αφορά την αμοιβαιότητα και πιο συγκεκριμένα τη φράση *«μην κάνεις στους άλλους ό, τι δεν θα ήθελες να κάνουν σε εσένα»*. Ο Ιησούς συγκεκριμένα είπε με θετικό τρόπο: *«Καθώς θέλετε ίνα ποιώσιν υμίν οι άνθρωποι, και υμείς ποείτε αυτοίς ομοίως»* (Λουκ. 6:31, πρβλ. Ματθ. 7:12). Σύμφωνα με κάποια αποφθέγματα που αργότερα αποδόθηκαν στον Μωάμεθ, βρίσκουμε την εξής έκφραση: *«Κανείς από εσάς δεν είναι πιστός εφόσον δεν επιθυμεί για τον αδελφό του αυτό το οποίο επιθυμεί για τον εαυτό του»*. Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι σε διάφορα ιερά κείμενα θρησκειών υπάρχουν φράσεις που οδηγούν σε άλλες κατευθύνσεις.

3. Σεβασμός στη ζωή. Ο φόνος είναι απαγορευμένος σε όλες τις θρησκείες.

4. Η δικαιοσύνη και η εντιμότητα αποτελούν θεμελιώδεις αρετές σε πολλές θρησκείες και στις τρεις μονοθεϊστικές συγκεκριμένα, η δικαιοσύνη θεωρείται βασικό χαρακτηριστικό των ανθρώπων του Θεού.

5. Όλες οι θρησκείες έχουν εντολές ή οδηγίες για τη συμπεριφορά των φύλων μεταξύ τους, που καθορίζουν το σεβασμό στις γενετήσιες σχέσεις.

6. Η πλειονότητα των θρησκευμάτων αναφέρεται στην ειρήνη, ως ευχή, ως χρέος, ως σκοπό. Στις μονοθεϊστικές θρησκείες, η ειρήνη από τη μια πλευρά θεωρείται δώρο Θεού και καρπός εμπιστοσύνης σ' Αυτόν και από την άλλη έχει και κοινωνικές και ιστορικές διαστάσεις, αφού για την επικράτησή της απαραίτητες είναι οι προσπάθειες του ανθρώπου.

7. Σχετικά με το πρόβλημα της φτώχειας υπάρχει μεγαλύτερη απόκλιση ως προς τις ερμηνείες και τις λύσεις, αλλά είναι γεγονός ότι όλες οι θρησκείες, είτε

σε μεγαλύτερο είτε σε μικρότερο βαθμό, τονίζουν την ευσπλαχνία ως τρόπο ανακούφισης της φτώχειας. Ο Ιησούς ωστόσο ξεχώριζε ως υπερασπιστής των φτωχών με τη ζωή και τη διδασκαλία του, αφού τόνισε την αξιοπρέπεια του φτωχού και την αξία του ενώπιον του Θεού, στηλίτευσε την ασπλαχνία των πλουσίων, ύμνησε τη δικαιοσύνη, αποκάλυψε την αγάπη και επέμεινε σ' αυτή.

8. Κορύφωμα της προσφοράς στην κλίμακα των αξιών θεωρείται η αγάπη. Ο Χριστιανισμός τόνισε τις πανανθρώπινες διαστάσεις της και την εξέτεινε πέρα από κάθε όριο, φυλετικό, θρησκευτικό, κοινωνικό (Επί του όρους ομιλίας, παραβολή Καλού Σαμαρείτη, Ύμνος της αγάπης στην Α' Κορινθ.). Την κατέστησε δύναμη οικουμενική, που μεταμορφώνει τα πάντα και την ταύτισε με τον Θεό. «*Ὁ Θεός ἀγάπη ἐστί, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεός ἐν αὐτῷ*» (Α' Ιω. 4:16). Η αγάπη είναι θεμελιώδης αρετή στον Χριστιανισμό που παίρνει υπόσταση στο πρόσωπο του Χριστού.

Και ο ΟΗΕ έχει επίσης προωθήσει τις πανανθρώπινες ηθικές αξίες με τις Διακηρύξεις περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίες ασφαλώς και δέχθηκαν πολλές επιρροές από θρησκευτικές ιδέες. Τα κείμενα αυτά, συγκεντρώνουν όλο και περισσότερο τη συγκατάθεση των οπαδών διαφόρων θρησκειών και συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας ηθικής ορολογίας με κύρια χαρακτηριστικά την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, την ειρήνη, την ελευθερία και την ανεξιθρησκία (Γιαννουλάτος, 2004).

Αξιοσημείωτο είναι ότι *«η συμβολή των θρησκειών δεν περιορίζεται στα κοινά σημεία και στις κοινές αξίες, τις οποίες λίγο-πολύ στηρίζουν, αλλά και σε ορισμένες βασικές ιδιοτυπίες που παρουσιάζουν σε ξεχωριστά σημεία που τονίζουν»* (Γιαννουλάτος, 2004). Επίσης, οι θρησκείες, στην αναζήτησή τους για τις πανανθρώπινες αξίες, τονίζουν το υπαρκτικό βάθος που έχει η ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου και επιμένουν ότι η ρίζα του κακού είναι ο ανθρώπινος εγωισμός, για αυτό και προσφέρουν έμπνευση και δύναμη για την υπέρβασή του (Γιαννουλάτος, 2004).

Κεφάλαιο 2^ο: Προσεγγίσεις στη διδασκαλία του Χριστιανισμού και του Ισλάμ

2.1. Μονοθεϊστικές και αποκαλυπτικές θρησκείες

Ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ, οι δύο θρησκείες που αναλύονται στην παρούσα εργασία είναι μονοθεϊστικές θρησκείες. Ο Χριστιανισμός, με το Τριαδικό Δόγμα του, αποδέχεται την τριπλή υπόσταση του ενός και μοναδικού Θεού. Η Αγία Τριάδα, το σύνολο των υποστάσεων που αποτελούν τον Θεό, συντελείται από τον Θεό-Πατέρα, τον Κύριο Ιησού Χριστό και το Άγιο Πνεύμα. Τα τρία αυτά πρόσωπα είναι αδιαίρετα και ομοούσια με κοινή δύναμη. Ωστόσο, το Ισλάμ αντιμάχεται την έννοια της τρισυπόστατης αυτής θεότητας και διακηρύττει ότι ο Θεός είναι ένας και μοναδικός, όχι τριαδικός, ωστόσο δέχεται κάποια στοιχεία της Παλαιάς Διαθήκης.

Ο Διαφωτισμός, σύμφωνα με τον Πορτελάνο (2011), διαχώρισε τη φυσική από την εξ αποκαλύψεως Θρησκεία. Ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ, θρησκείες που επηρεάζουν συνολικά πάνω από το ήμισυ του πληθυσμού της γης, είναι θρησκείες που στηρίζονται στη Θεία αποκάλυψη. Συγκεκριμένα, οι θεμελιώδεις αξίες για το αληθές, το αγαθό, το άγιο που διέπουν αυτές τις δύο θρησκείες, θεωρούνται δεδομένες «άνωθεν» και έπονται οι φιλοσοφικές και οι νομοθετικές ρυθμίσεις (Γιαννουλάτος, 2004).

Ο Stannard (1999) αναφέρει σχετικά με την Αποκάλυψη: *«Ένα από τα σημαντικότερα επιχειρήματα για την ύπαρξη του Θεού είναι ότι ο Θεός αποκαλύπτεται επανειλημμένα στον άνθρωπο και ότι ενεργεί όπως η φύση, επιφυλάσσοντας εκπλήξεις και παρουσιάζοντας πολυπλοκότητα. Τόσο το σύμπαν όσο και ο θεός περιβάλλονται από μυστήριο. Με τη λέξη «μυστήριο» δεν εννοούμε κάτι που εντέλει θα μπορέσει να ξεδιαλύνει η επιστήμη, αλλά κάτι που βρίσκεται πέρα από την κατανόησή μας και θα παραμείνει έτσι στο διηνεκές»* (Stannard, 1999, σ. 214). Από την άλλη, ο Crawford (2004), υποστηρίζει ότι μέρος του μυστηρίου μπορεί να αποκαλυφθεί, είτε από τη φύση είτε από τον Θεό και ότι η Αποκάλυψη συνδέεται με δέος και κατάπληξη. Η Αποκάλυψη στη θρησκεία είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ προσώπων και Θεού. Η έκπληξη, το δέος, ο σεβασμός και η

συναίσθηση της αμαρτίας είναι τα κύρια χαρακτηριστικά σ' αυτήν την εμπειρία. Για παράδειγμα, ο Μωάμεθ νομίζει ότι βρίσκεται στα όρια της παραφροσύνης μετά την Επαγγελία του στη σπηλιά Χίρα και ο Ιησούς καταφέρνει να καταπλήξει τους ανθρώπους με τα λόγια και τις πράξεις του.

Θεία Αποκάλυψη στην ορθόδοξη θεολογία είναι *«η δημιουργία, η φανέρωση της Θείας δόξας, η πορεία της κτίσης προς την τελείωση, η ενδημία του άσκαρκου Λόγου και η ενανθρώπησή του, πάντα κατά το σχέδιο της Θείας οικονομίας»* (Ματσούκας, 2006, σ. 397-398). Υπάρχουν δύο είδη Αποκάλυψης. Πρώτον η φυσική (ή γενική) και δεύτερον η υπερφυσική (ή ειδική) Αποκάλυψη. Η φυσική Αποκάλυψη είναι η φανέρωση του Θεού μέσα από τον υλικό κόσμο, ο οποίος υπάρχει έξω και γύρω από τον άνθρωπο. Φυσική Αποκάλυψη θεωρείται επίσης και η μαρτυρία περί του Θεού, που συμβαίνει μέσα μας λόγω του ισχυρού θρησκευτικού αισθήματος και του ηθικού νόμου, από δύο έμφυτα δηλαδή χαρακτηριστικά του ανθρώπου. Με αυτό φαίνεται να συμφωνεί και ο απολογητής Κέννεθ Σαμπλς (2007), ο οποίος αναφέρει ότι η φυσική (ή γενική) Αποκάλυψη έχει δυο μορφές, μια εξωτερική και μια εσωτερική. Η εξωτερική μορφή είναι η δημιουργική πράξη με την οποία ο Θεός φέρνει σε ύπαρξη την κοσμική τάξη την οποία φροντίζει και συντηρεί ο Ίδιος. Η εσωτερική μορφή είναι η έμφυτη αίσθηση στις καρδιές των ανθρώπων για την ύπαρξη του Θεού και του ηθικού νόμου (συνείδηση). Η υπερφυσική Θεία Αποκάλυψη είναι η άμεση αποκάλυψη του Θεού από τον ίδιο, ώστε να είναι σε θέση να έρθει σε άμεση επαφή και επικοινωνία με τον άνθρωπο και να αυτοφανερόνεται, να αποκαλύπτει ο Ίδιος τον εαυτό του στον άνθρωπο. Ορισμένα παραδείγματα μιας τέτοιας υπερφυσικής Αποκάλυψης του Θεού είναι η φανέρωσή του στον Αδάμ πριν και μετά την πτώση του από τον Παράδεισο, η κύρια και καθαυτό Αποκάλυψη που γίνεται στον Μωυσή στο όρος Σινά, 1500 χρόνια πριν την γέννηση του Ιησού, όπου ο Θεός έδωσε τις διατάξεις για την Ιουδαϊκή θρησκεία. Αυτή η Αποκάλυψη όμως ήταν ατελής, γι' αυτό και ο Θεός στη συνέχεια την έκανε πλήρη και τέλεια με την Αποκάλυψη του εαυτού του και της αλήθειας του δια μέσου του Υιού του, του Κυρίου Ιησού Χριστού. Αυτό το επιβεβαιώνει και ο Ευαγγελιστής Ιωάννης, όταν αναφέρει ότι *«ο νόμος (της Παλαιάς Διαθήκης) δια Μωυσέως εδόθη, η χάρις και η αλήθεια (της Καινής Διαθήκης) δια Ιησού Χριστού εγένετο»* (κατά Ιω. 1:17).

«Φυσική αποκάλυψη παρέχεται στον άνθρωπο με τον κτιστό κόσμο ή με τον ίδιο τον άνθρωπο, ενώ η υπερφυσική με την άμεση φανέρωση του Θεού. Κατά συνέπεια λοιπόν η φυσική γνώση του αγαθού είναι κοινή σε όλους τους ανθρώπους, ενώ η υπερφυσική

προσφέρεται μόνο σε όσους δέχονται την υπερφυσική αποκάλυψη. Η φυσική αποκάλυψη αδυνατεί να σώσει τον άνθρωπο, ενώ η υπερφυσική αποκάλυψη του προσφέρει τη σωτηρία και την ανακαίνιση. Η φυσική αποκάλυψη αντιμετωπίζεται σωστά μόνο κάτω από το φως της υπερφυσικής αποκαλύψεως. Η υπερφυσική αποκάλυψη δεν καταργεί τη φυσική, αλλά την καταξιώνει» (Μαντζαρίδης, 1981, σελ. 48). Η φυσική και η υπερφυσική Αποκάλυψη δεν μπορούν να διαχωριστούν ολοκληρωτικά. Αυτή η διάσπαση είναι εφεύρημα της σχολαστικής θεολογίας.

Ο Χριστιανισμός θεωρείται αποκαλυπτική θρησκεία επειδή ιδρυτής της δεν θεωρείται κάποιος άνθρωπος, όπως στις άλλες θρησκείες, αλλά το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδας, που ενανθρώπησε κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή μέσα στην ιστορία και έγινε τέλειος άνθρωπος παραμένοντας συγχρόνως τέλειος Θεός. Η Αποκάλυψη στο Χριστιανισμό περιλαμβάνει την Αγία Γραφή και την Ιερά Παράδοση, δηλαδή την προφορική διδασκαλία του Ιησού Χριστού και των Αποστόλων, όπως και την Πεντηκοστή όπου παρουσιάστηκε το Άγιο Πνεύμα και φώτισε τους Μαθητές (Βλάχος, 1991). Η Αγία Γραφή ωστόσο δεν ταυτίζεται πλήρως με το Λόγο του Θεού αλλά είναι ο λόγος περί του λόγου του Θεού. Δεν είναι Αποκάλυψη αλλά ο λόγος περί της Αποκαλύψεως. Ο Χριστιανισμός ισχυρίζεται ότι κατέχει το πλήρωμα, το όλο της Θείας Αποκαλύψεως. Ο Χριστιανισμός ισχυρίζεται ότι κατέχει το πλήρωμα, το όλο της Θείας Αποκαλύψεως και ότι μετά από αυτή τίποτα δε μένει προς αποκάλυψη του Θεού, μετά τους Προφήτες και τους Αποστόλους, οι οποίοι ήταν θεόπνευστοι (Βλάχος, 1991). Ο Αρχιμανδρίτης Γεώργιος Καψάνης (1997) ισχυρίζεται ότι η ουσία της αποκάλυψης βρίσκεται στη φανέρωση της αλήθειας του Θεού, την οποία δεν μπορεί να συλλάβει ο άνθρωπος. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι «τα στοιχεία εκείνα που συνιστούν την πεμπτουσία του Χριστιανισμού, όπως είναι η «μωρία του Σταυρού», το Τριαδικόν του Θεού και η ενανθρώπιση του Θεού Λόγου, που υπερβαίνουν την ανθρώπινη λογική και δηλώνουν την εξ αποκαλύψεως προέλευσή του, απορρίπτονται κατά τρόπον απόλυτο από το Ισλάμ που εν τούτοις επιμένει να ισχυρίζεται ότι αποτελεί εξ αποκαλύψεως θρησκεία» (Καψάνης, 1997).

Στο Ισλάμ, η Αποκάλυψη είναι το θέλημα του Θεού και στο Κοράνιο αποκαλύπτεται ο ίδιος ο Λόγος του Θεού δια στόματος των προφητών (Αργυρίου, 1992). Συγκεκριμένα στο κεφάλαιο «Οι Ποιητές» αναφέρεται ότι : «Το Κοράνιο αυτό είναι αποκάλυψη του Κυρίου του σύμπαντος κόσμου... είναι αιώνιο και αδημιούργητο, που υπήρχε ανέκαθεν με τον Θεό ως αιώνια φανέρωση της Θείας θελήσεως» (Κορ. 26:192). Αυτό το βιβλίο, που βρίσκεται στα χέρια των ανθρώπων, είναι απλά ένα αντίγραφο του

ουράνιου πρωτοτύπου, το οποίο στην Ισλαμική ορολογία αποκαλείται: «Μητέρα της Βίβλου». Για το Ισλάμ, η Βίβλος δεν είναι αποκάλυψη του Θεού και είναι αποτέλεσμα αλλοίωσης που υπέστησαν οι αυθεντικές αποκαλύψεις. Γίνεται φανερό λοιπόν ότι τη θέση την οποία έχει ο Υιός στον Χριστιανισμό, ως προαιώνιος Λόγος του Θεού, έλαβε στο Ισλάμ το Κοράνιο. Σύμφωνα με το Ισλάμ, το Κοράνιο είναι η τέλεια και αρχική αποκάλυψη του Θεού στους ανθρώπους, αλλά και η αποκάλυψη την οποία έχει ξεχάσει ο κόσμος και την ξαναέστειλε ο Θεός με τον τελευταίο προφήτη, τον Μωάμεθ (Ζιάκα Α., ό.π. στο Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013). Το Ισλάμ δέχεται ότι ο Χριστιανισμός, μαζί με τον Ιουδαϊσμό, εμπεριέχεται στη διδασκαλία του και ότι αυτές οι δύο θρησκείες είναι οι δύο προηγούμενες Αποκαλύψεις του Θεού στην ανθρωπότητα, οι οποίες στάλθηκαν στον Ιησού και στον Μωυσή αντίστοιχα, ωστόσο ισχυρίζεται ότι μόνο ο Μωάμεθ έλαβε το ολοκληρωμένο περιεχόμενο αυτών των Αποκαλύψεων στην δικιά του Αποκάλυψη (Ζιάκας, 1976).

2.2. Αγγελολογία στις δύο θρησκείες

Ο ελληνικής καταγωγής όρος «άγγελος» σημαίνει αγγελιοφόρος, διαγγελεύς, αυτός δηλαδή που αγγέλλει, αναγγέλλει στους ανθρώπους τα θελήματα του Θεού (Αγγελακόπουλος, 2012). Συνεπώς, με τον όρο αυτό προσδιορίζεται περισσότερο η λειτουργία και η κατάταξη των αγγέλων στην κοσμική ιεραρχία, παρά η ουσία ή η φύση τους. Οι άγγελοι αποτελούν υπερφυσικά όντα που συναντώνται σε πολλά θρησκευτικά συστήματα. Αποτελούν τη μεσολαβητική βαθμίδα ανάμεσα στο βασίλειο του υπερβατικού και του κοσμικού. Οι άγγελοι, ακόμα και οι έκπτωτοι που ονομάζονται αλλιώς και δαίμονες, είναι κοινό χαρακτηριστικό του Χριστιανισμού και του Ισλάμ. Και στις δύο αυτές θρησκείες αναφέρεται η ύπαρξη τους και οι εμφανίσεις τους προκειμένου να αποκαλύψουν το θέλημα του Θεού. Συγκεκριμένα στο Ισλάμ, η πίστη του Μουσουλμάνου δεν ολοκληρώνεται, παρά μόνο εάν πιστεύει στην ύπαρξη των αγγέλων.

Ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ υποστηρίζουν ότι η φύση των αγγέλων είναι νοερή, δηλαδή κανείς δεν είναι σε θέση να την αντιληφθεί και να την κατανοήσει. Οι άγγελοι είναι αεικίνητοι, βρίσκονται δηλαδή σε διαρκή κίνηση. Δεν έχουν φύλο, είναι ασώματοι, αθάνατοι και υπηρέτες του Θεού σε έργα και σε δοξολογίες. Μόνο ο Θεός γνωρίζει τη φύση τους και με τι ομοιάζουν (Αγγελακόπουλος, 2012).

Στον Χριστιανισμό οι άγγελοι είναι αυτεξούσιοι, γι' αυτό και ο Θεός δεν μπορεί παρά να τους αφήσει να γίνουν κακοί εάν το επιλέξουν, όπως έγινε και στην περίπτωση του Εωσφόρου ή αλλιώς Διαβόλου. Είναι φωτεινοί και λαμπροί από το φως του Θεού και όχι από μόνοι τους και είναι σε θέση να καταλαβαίνουν το πρόσταγμα του Θεού χωρίς την ύπαρξη προφορικού λόγου ή αισθητής ακοής. Επιπλέον όταν βρίσκονται σε έναν τόπο δεν μπορούν να είναι ταυτόχρονα και σε άλλο τόπο. Δεν είναι δυνατόν να περιοριστούν ή να εγκλωβιστούν από υλικά αντικείμενα, όπως από μια πόρτα ή από έναν τοίχο (Αγγελακόπουλος, 2012). Είναι επιτηρητές, φύλακες και βοηθοί σε εκκλησίες, τόπους και χώρες. Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί θεωρούν ότι κάθε άνθρωπος, ανεξάρτητα από το εάν είναι δίκαιος ή αμαρτωλός, έχει το δικό του φύλακα άγγελο. Επίσης όλα τα έθνη έχουν από ένα φύλακα άγγελο. Πόσοι είναι οι άγγελοι στο σύνολο δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Ο Ιησούς στη Γεσθημανή κάνει λόγο για πάνω από δώδεκα λεγεώνες αγγέλων και ο προφήτης Δανιήλ αναφέρει ότι είναι *«χίλιαι χιλιάδες και μύριαι μυριάδες»*, αλλά ούτε και ο ίδιος είναι σε θέση να προσδιορίσει ακριβώς τον αριθμό τους (Αγγελακόπουλος, 2012). Έχουν τη χάρη να παίρνουν όποια μορφή ή σχήμα τους ορίσει ο Θεός. Στην Αγία Γραφή αναφέρεται ο αρχάγγελος Γαβριήλ (ο Θεός είναι η δύναμή μου) με την εμφάνισή του στον Δανιήλ, στον προφήτη Ζαχαρία και στη Θεοτόκο, ο αρχάγγελος Μιχαήλ (τις ως ο Θεός ημών) που εμφανίζεται πολλάκις στην Παλαιά Διαθήκη, ο Ραφαήλ (ο Κύριος θεραπεύει) που εμφανίζεται στον Τωβίτ μεταφέροντας τις ανθρώπινες προσευχές στο θρόνο του Θεού και τέλος ο γνωστός από την εβραϊκή παράδοση Ουριήλ.

Στο Ισλάμ οι άγγελοι δεν έχουν ελεύθερη βούληση, εκτός από τον Σατανά (Shaitan), ο οποίος είχε ελεύθερη βούληση και επέλεξε να κάνει το κακό. Σκοπός του είναι να ακυρώσει το λόγο του Θεού. Σύμφωνα με το Κοράνι, οι άγγελοι δημιουργήθηκαν από φως και ακολουθούν τις διαταγές του Θεού και συγκεκριμένα ο Μιχαήλ και ο Γαβριήλ κατέχουν ιδιαίτερη θέση στη χορεία των αγγέλων (Γιαννουλάτος, 2000a). Ο κάθε άγγελος είναι επιφορτισμένος με μια ιδιαίτερη αποστολή την οποία πρέπει να φέρει εις πέρας. Για παράδειγμα, ο Μιχαήλ έχει τον έλεγχο της πανίδας και της βροχής, ο Ισραφέλ θα ηχήσει τη σάλπιγγα την ημέρα της Ανάστασης και ο Αζραέλ είναι ο άγγελος του θανάτου. Οι άγγελοι Νακίρ και Μουνκάρ θα ανακρίνουν τους νεκρούς πριν την ημέρα της κρίσης. Ακόμη υπάρχουν δεκαεννέα άγγελοι, οι οποίοι επιβλέπουν τις τιμωρίες στην κόλαση και οκτώ ογκώδεις άγγελοι που σηκώνουν το θρόνο του Θεού. Οι Μουσουλμάνοι θεωρούν ότι ο κάθε άνθρωπος έχει δύο αγγέλους που θα καταγράψουν

όλες τις πράξεις κατά τη διάρκεια της ζωής τους, οι οποίες θα λειτουργήσουν ως αποδείξεις που θα χρησιμοποιηθούν υπέρ ή κατά την ημέρα της κρίσης (Μουστάκης, 1984). Όπως και στον Χριστιανισμό έτσι και στο Ισλάμ θεωρείται ότι βασικοί λόγοι της δημιουργίας των αγγέλων είναι να λατρεύουν και να υπηρετούν τον Θεό. Οι Μουσουλμάνοι πιστεύουν επίσης και σε κάποια υπεράνθρωπα όντα, τα οποία βρίσκονται σε μια ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ αγγέλων και ανθρώπων, τα Τζιν (Jinn). Έχουν δημιουργηθεί από φωτιά και κάποια από αυτά πιστεύουν στο Κοράνιο και είναι αγαθά ενώ υπάρχουν και τα κακά τα οποία *«έκλεψαν τα μυστικά του ουρανού γι' αυτό λιθοβολήθηκαν με θραύσματα αστέρων και κύλησαν στην άβυσσο»* (Γιαννουλάτος, 2000a, σ. 139) και αρχηγός τους είναι ο Ίμπλις (Διάβολος).

Ο αρχάγγελος Γαβριήλ εμφανίζεται έντονα στον Χριστιανισμό αλλά και στο Ισλάμ. Συγκεκριμένα στην Αγία Γραφή αναφέρεται ως ο άγγελος που παρουσιάστηκε στον Προφήτη Δανιήλ, στη γυναίκα του Μανωέ και της ανήγγειλε πως θα γεννήσει τον Σαμψών, στον ιερέα Ζαχαρία πως θα αποκτήσει τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και ήταν αυτός που έτρεφε με ουράνιο άρτο την Παναγία μέσα στα Άγια των Αγίων αλλά και αυτός ο οποίος της ανήγγειλε το χαρμόσυνο μήνυμα για τη γέννηση του Ιησού. Ο αρχάγγελος Γαβριήλ καθησύχασε τον Ιωσήφ όταν έμαθε για την εγκυμοσύνη της Μαρίας, παρουσιάστηκε στους βοσκούς, είπε στον Ιωσήφ να φύγει με τη Μαρία στην Αίγυπτο και τότε να επιστρέψει στη γη του Ισραήλ. Στο Ισλάμ ο άγγελος Τζιμπριήλ (Γαβριήλ) μετέφερε με εντολή του Αλλάχ το ουράνιο Κοράνιο στον Προφήτη Μωάμεθ μέσω οράματος, του το υπαγόρευσε ο ίδιος και ο Μωάμεθ με τη σειρά του στους συντρόφους του από τη Μεδίνα, προσφέροντας σήμερα ένα ιερό αντίγραφο στους Μουσουλμάνους. Ο Γαβριήλ φανέρωσε στον Μωάμεθ τη μοναδικότητα του Αλλάχ και τις ηθικές και πολιτισμικές απαιτήσεις του Ισλάμ, όρος που νοηματοδοτείται από την πλήρη υποταγή του πιστού στη θέληση του Αλλάχ.

Η πίστη στους δαίμονες (αντίθεοι) είναι επίσης κοινό στοιχείο μεταξύ των δύο θρησκειών αφού ο Σατανάς (Shaitan) ήταν ο κατηγορος του ανθρώπου στην πρώτη Θεοδικία, όπως περιγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη και στο βιβλίο του Ιώβ και έγινε βασικός αντίπαλος του Χριστού στο Χριστιανισμό και του ανθρώπου στο Ισλάμ.

2.3. Η δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου

Τόσο στον Χριστιανισμό όσο και στο Ισλάμ, εντοπίζονται ορισμένες βασικές αναφορές τους σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου, προερχόμενα από την Παλαιά Διαθήκη, τα οποία αποτελούν κοινό τόπο μεταξύ των δύο θρησκειών. Εστιάζοντας σε αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, οι πιστοί των δύο θρησκειών θα μπορέσουν να κατανοήσουν καλύτερα ο ένας τον άλλο, να αναγνωρίσουν την κοινή βάση των δύο θρησκειών και εν τέλει να αποδεχτούν τον «άλλο». Στην παρούσα ενότητα θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι ομοιότητες αλλά και κάποιες διαφορές στη διδασκαλία του Χριστιανισμού και του Ισλάμ, σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου, τη δημιουργία του ανθρώπου αλλά και την πτώση του ανθρώπου από τον Παράδεισο στη Γη.

Αρχικά, σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου, και στις δύο θρησκείες, με κοινή πηγή την Παλαιά Διαθήκη, αναφέρεται ότι ο Θεός έπλασε τον κόσμο (Γεν. 1:1), σε έξι ημέρες (Γεν. 1:1 & Κορ. 7:52) εκ του μηδενός (Β΄ Μακκάβ. 7:28). Συγκεκριμένα στην Παλαιά Διαθήκη ο Θεός λέει: *«ἐγὼ ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ’ αὐτῆς, ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν, ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην»* (Ης. 44:24, 45:12, 40:26). Δηλαδή, εγώ ο Θεός έκανα τα πάντα, έκανα τη γη και τον άνθρωπο να κατοικεί επάνω σε αυτή. Εγώ με το χέρι μου στερέωσα τον ουρανό. Εγώ έβαλα σε τάξη όλα τα αστέρια, εγώ χάραξα τον ουρανό. Εγώ έβαλα σε τάξη όλα τα αστέρια, εγώ χάραξα την πορεία του καθενός από αυτά. Η δημιουργία του κόσμου εκ του μηδενός αναφέρεται στην Αγία Γραφή, στα πρώτα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, τα οποία ονομάζονται τα βιβλία των Μακκαβαίων. Στον Χριστιανισμό η δημιουργία *ex nihilo* (από το τίποτα) είναι η υπέρτατη έκφραση παντοδυναμίας. Στο Κοράνιο αναφέρεται ότι: *«Ο Αλλάχ αρχίζει τη δημιουργία από το τίποτε, και μετά την επαναλαμβάνει, και στο τέλος όλοι σας σε Αυτόν θα επιστρέψετε»*. (Κορ. 30:11). Ο Αλλάχ δηλώνει ξεκάθαρα σε αυτό το στίχο ότι Αυτός είναι ο Μόνος που δημιούργησε και έδωσε ύπαρξη σε όλα τα πλάσματα σε αυτό το σύμπαν από το τίποτα. Στο Κοράνι αναφέρεται επίσης ότι: *«Ο Αλλάχ είναι ο πρωτουργός των ουρανών και της γης. Όταν αποφασίσει να γίνει κάτι, λέει σ’ αυτό: ‘Γενηθήτω!’ και γίνεται»* (Κορ. 2:117). Επίσης το Κοράνιο επιμένει με πάθος στη μοναδικότητα του Αλλάχ, την παντοδυναμία του και την παντοκρατορία του. *«Εις ἐστὶν ὁ Θεός ἡμῶν καὶ οὐδεὶς ἕτερος ὑπάρχει. Εἶναι οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων»* (Κορ. 2:158). Αυτός δημιούργησε τον κόσμο (Κορ. 2:27, 41:9-12) και προνοεί συνεχώς για το σύμπαν.

Ο Θεός έπλασε τον κόσμο μόνο με τον Λόγο του· «τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν» και «αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν» (Ψαλμ. 32: 6, 9). «Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω φῶς· καὶ ἐγένετο φῶς [...] εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω στερέωμα και [...] ἐγένετο οὕτως» (Γεν. 1: 3, 6). Κάθε λόγος και εντολή του Θεού γινόταν αμέσως έργο, γιατί δεν ήταν ανθρώπινος ο Λόγος του αλλά παντοδύναμος, ο Λόγος του παντοκράτορος Θεού. Όπως στον Χριστιανισμό, έτσι και στο Ισλάμ αναφέρεται ότι ο Θεός δημιούργησε τους ουρανοὺς και τη γη με μια μόνο λέξη (*κουν*, «γενηθήτω») και εν ριπή οφθαλμοῦ (Κορ. 54: 50). Ο κόσμος, τον οποίο δημιούργησε με σοφία, είναι λίαν καλός. Διευθέτησε τα πράγματα του κόσμου κατά τον πιο σοφό τρόπο και η σοφία του αποκαλύπτεται στην αρμονία και την ωραιότητα της φύσης. Ο Θεός και στις δύο θρησκείες φέρεται να δημιούργησε τον κόσμο εξαιτίας της υπερβολικής του αγαθότητας και βούλησης (Ψαλμ. 103:11).

Στην Παλαιά Διαθήκη αναφέρεται ότι ο Θεός έκτισε τον κόσμο σε έξι ημέρες (Γέν. 1:1) Συγκεκριμένα, την πρώτη ημέρα έπλασε ο Θεός τον ουρανό και τη Γη. Και η Γη ήταν αόρατη και ακατασκεύαστη και το Πνεύμα του Θεού περιφερόταν πάνω στο ύδωρ. Και είπε ο Θεός, «*Να γίνει φως, και έγινε φως*» (Γέν.1:3). Τη δεύτερη ημέρα έγινε το στερέωμα, δηλαδή η έκταση του ουρανοῦ «*και κάλεσε ο Θεός το στερέωμα ουρανό*» (Γέν. 1:14). Την τρίτη ημέρα ξεχώρισε ο Θεός τα ύδατα συγκεντρώνοντάς τα σε ένα μέρος και φάνηκε η ξηρά, η οποία βλάστησε φυτά και δένδρα. Την τέταρτη ημέρα έκτισε ο Θεός τον ήλιο, τη σελήνη και τους αστέρες. Την πέμπτη ημέρα έκτισε τα ψάρια της θάλασσας και τα πτηνά του ουρανοῦ, και κάθε έμψυχο ζώο ερπετό ανάλογα με το γένος τους. Την έκτη ημέρα έκτισε τα τετράποδα και τα ερπετά και τα θηρία της γης ανάλογα με το γένος τους. Μετά τη δημιουργία όλων αυτών έπλασε ο Θεός και τον άνθρωπο. Αυτήν την αναφορά της Παλαιάς Διαθήκης σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου την αποδέχονται εξίσου και ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ και πιστεύουν επίσης ακράδαντα ότι ο κόσμος έχει τέλος, αλλά θα γίνει και πάλι καινούργιος κατά την ημέρα της αναστάσεως.

Αναφορικά με τη δημιουργία του ανθρώπου, η Παλαιά Διαθήκη εξιστορεί ότι ο Θεός, αφού συντελέστηκαν τα πάντα, και είδε ότι ήσαν όλα πολύ καλά, είπε: «*Ας πλάσουμε τον άνθρωπο κατά την εικόνα μας και κατά την ομοίωσή μας και ας γίνουν κυρίαρχοι πάνω στα ψάρια της θάλασσας, στα πτηνά του ουρανοῦ και στα κτήνη ολόκληρης της γης, ως και σε όλα τα ερπετά που σέρνονται πάνω στη γη. Και έπλασε ο Θεός τον άνθρωπο. Κατά την εικόνα του Θεού τον έπλασε. Αρσενικό και θηλυκό τους έκανε, και τους*

ευλόγησε λέγοντάς τους: Αυξάνεσθε και πληθύνεσθε και πληρώσατε τη γη και κατακυριεύσατε αυτής[...]» (Γεν. 1:26-29). Ο άνθρωπος σύμφωνα με την Αγία Γραφή πλάστηκε από το χώμα της γης, είναι δηλαδή χοϊκός (Α΄ Κορινθ. 15:47) και ο Θεός «ενεφύσησε στο πρόσωπό του την πνοή της ζωής, και έτσι έγινε ο άνθρωπος ζώσα ψυχή» (Γεν. 2:7). Ο Χριστιανισμός ασπάζεται τη συγκεκριμένη αναφορά της Παλαιάς Διαθήκης, όπως επίσης και η Ισλαμική ανθρωπολογία. Στο Κοράνιο η σειρά των πράξεων του Θεού για την δημιουργία του ανθρώπου περιγράφεται ως εξής: «Ο Θεός πήρε λάσπη, η οποία λόγω της μακράς παραμονής της σε λιμνάζοντα νερά είχε γίνει μελανή, και αφού την έπλασε, διαμόρφωσε το ανθρώπινο πρωτότυπο, το άγαλμα, ενός κενού και άψυχου ανθρώπου και το άφησε να ξεραθεί. Όταν ξεράθηκε το πρόπλασμα έγινε ξηρός πηλός, που ηχούσε στα χτυπήματα. Αφού ο Θεός έδωσε στο άψυχο αυτό πρόπλασμα όψη και κάλλος, και το έκανε ωραίο και συμμετρικό, φύσηξε μέσα του πνοή απ' την πνοή του, δηλαδή μέρος απ' το πνεύμα του, και έτσι ανέστησε τον ζωντανό άνθρωπο» (Κορ. 15:26). Ο άνθρωπος είναι, τόσο για τον Χριστιανισμό όσο και για το Ισλάμ, το ανώτατο δημιούργημα του Θεού, διότι κατά τον μεν Χριστιανισμό πλάστηκε κατ' εικόνα Θεού, ενώ κατά το Ισλάμ πλάστηκε από τον Θεό με τις ωραιότερες αναλογίες, προικίστηκε με σοφία και έγινε χαλίφης, δηλαδή εκπρόσωπος του Θεού στη γη.

Αξιοσημείωτο είναι ότι σύμφωνα με την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία ο άνθρωπος πλάστηκε «κατ' εικόνα» αλλά και «καθ' ομοίωσιν» Θεού. Το «κατ' εικόνα» αναφέρεται στα λογικά και ηθικά προσόντα, στην ελευθερία της θελήσεως και στη δυνατότητα αθανασίας, με τα οποία ο Θεός προίκισε τον άνθρωπο. Το «καθ' ομοίωσιν» αναφέρεται στην ικανότητα του ανθρώπου να προχωρήσει στην ηθική και πνευματική τελείωση, στη θέωση, και να γίνει τέλειος στην αρετή και το αγαθό μοιάζοντας έτσι κατά το δυνατόν στην αρετή τον Θεό.

Στο Ισλάμ ο άνθρωπος πλάστηκε με πλήρη αρμονία ενώ η ψυχή του ομοιάζει με το Θείο πνεύμα, διότι ο Θεός εμφύσησε τον πνεύμα του (ruh) σε αυτόν όμως απουσιάζει η διδασκαλία για την «κατ' εικόνα Θεού» δημιουργία του ανθρώπου. Στο Κοράνιο θεμελιώνεται a priori η διδασκαλία της πλάσης του ανθρώπου από τον Θεό ως ένα είδος ανάμεσα σε τόσα άλλα, έστω το καλύτερο (Καριώτογλου, 1994). Η αρχική μορφή του ανθρώπου ήταν ωραιότατη. Προικίστηκε με σημαντικές διανοητικές ικανότητες καθώς κατέστη κυρίαρχος όλων των όντων, τοποτηρητής επί της γης, και γνώστης όλων των πραγμάτων. Ο Αδάμ είναι ο εκπρόσωπος του Θεού στη γη και προικίστηκε με σοφία και

έγινε με αυτόν τον τρόπο κορωνίδα της δημιουργίας και γενάρχη όλων των ανθρώπων, Abu-l-Bashr και Safi-Allah, δηλαδή «πατέρας του ανθρώπινου γένους και εκλεκτός του Θεού» αντίστοιχα (Ζιάκας, 1991, σ. 318-319). Το τελευταίο το επιβεβαιώνει και ο Απόστολος Παύλος βασιζόμενος στην Παλαιά Διαθήκη λέγοντας ότι ο Θεός «έποίησέν ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. 17: 26). Από το ίδιο αίμα είναι όλοι οι άνθρωποι και όλα τα έθνη. Επομένως και από τον ίδιο γενάρχη και πατέρα. Ωστόσο στο Κοράνι, σχετικά με τη δημιουργία της Εύας δεν γίνεται ιδιαίτερος λόγος, όπως στον Χριστιανισμό και η αναφορά του για την ύπαρξή της περιορίζεται στα ακόλουθα: «Ὡ ἀνθρώποι φοβηθεῖτε τὸν Θεὸ σας ὁ ὁποῖός σας ἐπλασε ἀπὸ ἓνα μόνο ὄν, ἀπὸ το ὁποῖο ἐπλασε ἀκολουθῶς τὴ σύντροφό του καὶ ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς πολλοὺς ἀνδρες καὶ γυναῖκες» (Κορ. 4:1· πρβλ. 7:189, 30:20, 39:8, 42:9).

Η πτώση του ανθρώπου από τον Παράδεισο αναφέρεται και στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ με παρόμοιο τρόπο. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Ισλάμ, ο άνθρωπος κατοικούσε στον Παράδεισο έχοντας λάβει την εντολή να τρώει τους καρπούς όλων των δέντρων εκτός του δέντρου της αιωνιότητας και της άφθαρτης εξουσίας. Όμως ο iblis ή shaitan, ο διάβολος, προκάλεσε την έμφυτη φιλοδοξία για αιωνιότητα και ακατάλυτη εξουσία του αρχέγονου ζεύγους και τελικά εξώθησε τον άνθρωπο στο να παραβεί την θεϊκή εντολή και την διαθήκη που είχε συνάψει μαζί με τον Θεό (Ζιάκας, 1991). Στον Χριστιανισμό αναφέρεται ότι όταν ο Θεός έβαλε τον άνθρωπο στον παράδεισο του έδωσε αυτή την εντολή: «Απ' όλα τα δέντρα του κήπου μπορείς να τρως (Γέν. 2:16). Από το δέντρο όμως της γνώσης του καλού και του κακού να μη φας. Γιατί την ίδια μέρα που θα φας απ' αυτό, εξάπαντος θα γίνεις θνητός (Γέν. 2:17)». Ωστόσο ο άνθρωπος έχοντας παραπλανηθεί από τον Διάβολο, ο οποίος είχε πάρει τη μορφή φιδιού, παράκουσε τις εντολές του Θεού και έφαγε τους απαγορευμένους καρπούς. Αποτέλεσμα της αμαρτίας του ανθρώπου ήταν η πτώση του από τον Παράδεισο στη γη.

Η διαφορά από την χριστιανική διδασκαλία είναι ότι το Ισλάμ δεν δέχεται την προπατορική αμαρτία. Ο Αδάμ μετανόησε και ο Θεός τον συγχώρησε. Όταν ο Αδάμ και η Εύα συναισθάνθηκαν τις συνέπειες της παρακοής αναφώνησαν: «Κύριέ μας είμαστε ένοχοι και αν δεν μας συγχωρήσεις, συ που είσαι οϊκτίρμων, θα απολεσθούμε» (Κορ. 7: 23). «Ακολουθῶς πήρε ὁ Αδάμ ἀπὸ τὸν Κύριό του λόγους ἐπαγγελίας, καὶ ὁ Κύριός του δέχτηκε τὴν μετάνοιά του καὶ τὸν συγχώρησε. Αὐτός βεβαίως εἶναι ὁ συγχωρῶν τὸν μετανοοῦντα, διότι εἶναι ἐλεήμων» (Κορ. 2:37, 20:121-122). Άρα, σύμφωνα με τη

μουσουλμανική διδασκαλία, ο Αδάμ δεν έρχεται στον κόσμο ως καταδικασμένο ον, αλλά ως ον σε κρίση.

Επιπλέον, στον Χριστιανισμό θεωρείται ότι ο θάνατος είναι επακόλουθο της αμαρτίας των πρωτόπλαστων. Συγκεκριμένα, λόγω της κακής χρήσεως της ελευθερίας, ο άνθρωπος έπεσε από την αρχική του κατάσταση και έχασε την θεογνωσία, δηλαδή την καθαρή γνώση του Θεού, γιατί το «κατ' εικόνα» αμαυρώθηκε και δεν μπορούσε να τον βοηθήσει στη θετική πορεία προς το «καθ' ομοίωσιν», δηλαδή προς την αρετή και την αγιότητα. Το αποτέλεσμα ήταν ο θάνατος. Έτσι η αμαρτία εισήλθε στον κόσμο και συμπαρέσυρε στη φθορά ολόκληρη τη δημιουργία. Ο Θεός όμως από άπειρη αγάπη προς τον άνθρωπο και τη δημιουργία του δεν εγκατέλειψε τον κόσμο στη φθορά. Επεμβαίνει στην ιστορία του κόσμου και συναντά το πλάσμα του μέσα στην ιστορία του κόσμου. Τελικός σκοπός του ανθρώπου είναι η «αφθαρσία», η υπέρβαση του θανάτου. Στο Ισλάμ ωστόσο θεωρείται ότι ο άνθρωπος πλάστηκε φθαρτός εξ αρχής από τον Θεό και ότι ο θάνατος δεν έχει καμία σχέση με την αμαρτία των πρωτόπλαστων (Phipps, 1999).

Έπειτα από αυτή τη σύντομη παράθεση των κοινών κυρίως αντιλήψεων των δύο θρησκειών σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου καθώς και για την πτώση του τελευταίου από τον Παράδεισο, γίνεται φανερό ότι είναι δυνατόν να υπάρξει μια κοινή βάση επικοινωνίας ανάμεσά τους όπως επίσης και περιθώριο για αλληλοκατανόηση. Εφόσον η αντίληψη της αρχής του κόσμου και της δημιουργίας του ανθρώπου είναι παρόμοια στις δύο θρησκείες, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι μπορούν να επιλέξουν να εστιάσουν σε αυτή και να γνωρίσουν την κοινή βάση που συνδέει τις δύο αυτές θρησκείες και όχι στις διαφορές τους, επιτυγχάνοντας με αυτόν τον τρόπο αμοιβαία κατανόηση και καλύτερη συνύπαρξη μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία.

2.4. Η έσχατη κρίση

Κοινό σημείο στη διδασκαλία του Χριστιανισμού και του Ισλάμ είναι και η ελπίδα των εσχάτων. Τόσο η χριστιανική όσο και η ισλαμική εσχατολογία έχουν τις ρίζες τους στην ιουδαϊκή εσχατολογία, η οποία επικεντρωνόταν στην έναρξη της θεϊκής κρίσης και πίστης με την επέμβαση του Γιαχβέ, ο οποίος θα ανέτρεπε τους εχθρούς του Ισραήλ. Ο Χριστιανισμός προχώρησε ένα βήμα πιο πέρα από την ιουδαϊκή εσχατολογία, αγκαλιάζοντας όλους τους ανθρώπους, κάνοντας με αυτόν τον τρόπο τη δική του

εσχατολογία οικουμενική (Μαντζαρίδης, 1981). Για το Ισλάμ, ολόκληρη η εσχατολογία του βασίζεται στην αναμονή της έσχατης ημέρας κατά την οποία ο Θεός θα αποκαταστήσει τον άνθρωπο στην προηγούμενη θέση του. Η προσδοκία της ανάστασης, της κρίσης και της αιώνιας ζωής είναι έντονη στους Χριστιανούς αλλά και στους Μουσουλμάνους. Αυτό συμβαίνει γιατί η χριστιανική εσχατολογία άσκησε μεγάλη επίδραση στη διδασκαλία του Ισλάμ περί εσχάτων. Σε πολλά σημεία του Κορανίου εντοπίζονται κοινές αναφορές περί εσχάτων με την Αγία Γραφή, με ορισμένες πάντα διαφοροποιήσεις (Ζιάκας, 1991). Στην ενότητα αυτή θα αναδειχτούν κυρίως οι ομοιότητες που παρουσιάζουν οι δύο αυτές θρησκείες στη διδασκαλία τους για την Ημέρα της Κρίσης.

Το Κοράνι και η Αγία Γραφή «αναμένουν» την ημέρα του παγκόσμιου Δικαστηρίου με την ανάσταση των νεκρών. Η Ημέρα αυτή είναι κοντά. Ωστόσο, η ακριβής ημέρα της Κρίσης δεν είναι γνωστή καθώς σύμφωνα με τον Ιησού αλλά και με τον Μωάμεθ, μόνο ο Θεός γνωρίζει πότε θα συμβεί. Συγκεκριμένα τα λόγια του Χριστού για την ημέρα εκείνη ήταν τα εξής: *«Θα γίνει στον κόσμο μεγάλη θλίψη, ο ήλιος θα σκοτεινιάσει και η σελήνη δε θα δίνει το φως της, τ' αστέρια θα πέσουν από τον ουρανό και οι δυνάμεις των Ουρανών θα σειστούν. Και τότε θα θρηνήσουν όλες οι φυλές της γης και θα δουν τον Υιό του Ανθρώπου να έρχεται πάνω στα σύννεφα με δόξα και δύναμη πολλή. Και θα στείλει τους αγγέλους Του με δυνατές σάλπιγγες και θα συγκεντρώσουν τους εκλεκτούς Του από τα πέρατα της γης. Για την ημέρα και την ώρα εκείνη κανείς δεν ξέρει, ούτε οι άγγελοι του ουρανού, παρά μόνο ο Πατέρας μου. Και όπως ο άνθρωπος δεν ξέρει πότε θα μπει στο σπίτι του ένας κλέφτης, έτσι και ο Υιός του Ανθρώπου θα έρθει χωρίς να τον περιμένετε, για αυτό να είστε πάντα έτοιμοι»* (κατά Ματθ. 24: 29-31 & 24:36-44). Για την ανάσταση των νεκρών είπε τα ακόλουθα: *«Αλήθεια σας λέω, ότι έρχεται η ώρα – και ήδη ήρθε – που οι νεκροί θ' ακούσουν τη φωνή του Υιού του Θεού και αυτοί που θα την ακούσουν θα ζήσουν. Έρχεται ώρα που όλοι όσοι βρίσκονται στους τάφους θ' ακούσουν τη φωνή και θα πάνε, εκείνοι που έκαναν το καλό σε ανάσταση ζωής, κι εκείνοι που έκαναν το κακό σε ανάσταση κρίσης»* (κατά Ιω. 5:25-29). Η έσχατη κρίση στον Χριστιανισμό αναφέρεται ιδιαίτερα στο τελευταίο βιβλίο της Αγίας Γραφής, την Αποκάλυψη, το οποίο γράφτηκε από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Στο Κοράνι με τρομερές, υποβλητικές και ασύνδετες μεταξύ τους φράσεις και εικόνες, ο Μωάμεθ αναφέρει για την ημέρα εκείνη ότι θα προηγηθούν «σημεία και τέρατα», μετά από τα οποία θα επακολουθήσει η καταστροφή του κόσμου και η ανάσταση όλων των νεκρών (Ζιάκας, 1991). Την ημέρα εκείνη, τα μνήματα θα

ανοίξουν και οι άνθρωποι με τρόπο θα συρθούν ενώπιον του Θεού για να κριθούν δίκαια ανάλογα με τις πράξεις τους (Ζιάκας, 1991).

Πριν την έλευση της Ημέρας της Κρίσης, θα υπάρξουν ορισμένα προειδοποιητικά σημάδια. Η πεποίθηση αυτή εντοπίζεται στις διδασκαλίες και των δύο θρησκειών. Στο Ισλάμ αναφέρεται ότι της έσχατης ημέρας θα προηγηθούν οι εμφανίσεις δέκα διαδοχικών σημείων (Γιαννουλάτος, 2000a). Αυτά τα σημεία θα είναι «ο καπνός, ο αντίχριστος (*dajjal*), το θηρίο, η άφιξη του Χριστού, ο ερχομός των πανίσχυρων γιγάντων *Ya juj* και *Ma juj* (δηλαδή των *Gog* και *Magog*), οι τρεις καταπόσεις της γης και τέλος η εμφάνιση του φωτός το οποίο θα κατευθύνει τους ανθρώπους στον τόπο πραγματοποίησης της τελικής κρίσης» (Ζιάκας, 1991, σ. 365). Ορισμένες από αυτές τις κορανικές αναφορές εντοπίζονται και στην Αποκάλυψη του Ιωάννη. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται η ύπαρξη καπνού κατά το σάλπισμα της πέμπτης σάλπιγγας (Αποκ. 9: 1-3), η έλευση του θηρίου και του «αντίχριστου» (Αποκ. 13: 1-18), η εμφάνιση των Γωγ και Μαγώγ ως έθνη που είναι διασκορπισμένα στις τέσσερις γωνίες της γης (Αποκ. 20:7-10) και η έλευση του Χριστού ως καθαλάρη σε άσπρο άλογο (Αποκ. 19:11-21).

Το Κοράνι, έχοντας συγκεντρώσει ποικίλες αποκαλυπτικές παραστάσεις του Χριστιανισμού από βιβλικά απόκρυφα και από τους γνωστικούς κύκλους της Εγγύς Ανατολής, περιγράφει με φοβερές περιγραφές τι πρόκειται να συμβεί κατά τα έσχατα (Ζιάκας, 1991). Συγκριμένα αναφέρει ότι της τελικής κρίσεως θα προηγηθούν τρία διαδοχικά σαλπίσματα αγγέλων. Με το πρώτο σάλπισμα θα γίνει η καταστροφή του κόσμου, με το δεύτερο θα πεθάνουν όλα τα έμψυχα όντα, συμπεριλαμβανομένων των αγγέλων και των δαιμόνων και με το τρίτο σάλπισμα θα γίνει η ανάσταση όλων των σωμάτων και η σύνδεση με τις ψυχές τους (Κορ. 78:17εξ., 79:1-46, 80:33-42, 81:1-14, 82:1-19). Στη συνέχεια, οι άγγελοι θα σπεύσουν στα πέρατα της γης και θα συναθροίσουν τους ανθρώπους όλους μπροστά στον Θεό, προκειμένου να λογοδοτήσουν για τις πράξεις τους (Κορ. 77:1-15, 78: 21-26, 101: 1-8, 100: 1-11, 99:1-8). Σύμφωνα με το Κοράνι, η κρίση των ανθρώπων θα πραγματοποιηθεί βάσει του βιβλίου των πράξεων κάθε ανθρώπου, το οποίο συμπληρώνουν δύο άγγελοι και έπειτα ο ζυγός της δικαιοσύνης θα συμβάλλει στο να αποδοθεί με ακρίβεια η δικαιοσύνη για κάθε πράξη τους (Κορ. 21: 47). Στη χριστιανική διδασκαλία και συγκεκριμένα στην Αποκάλυψη του Ιωάννη (Αποκ. 8: 6-13), αναφέρεται ότι πριν την τελική κρίση θα ακουστούν επτά σάλπιγγες από επτά αγγέλους. Με τις τέσσερις πρώτες σάλπιγγες θα πραγματοποιηθεί η καταστροφή του

κόσμου. Συγκεκριμένα με την πρώτη σάλπιγγα θα πέσει στη γη χαλάζι και φωτιά αναμειγμένα με αίμα και θα καεί το ένα τρίτο των δέντρων και κάθε χλωρό χορτάρι (Αποκ. 8:7), με τη δεύτερη σάλπιγγα το ένα τρίτο των ζωντανών πλασμάτων της θάλασσας θα εξαφανιστεί (Αποκ. 8:9), με το τρίτο σάλπισμα θα πέσει από τον ουρανό ένα καιόμενο αστέρι το οποίο θα καταστρέψει το ένα τρίτο των ποταμών και των πηγών, δηλητηριάζοντας το νερό, το οποίο θα γίνει φαρμάκι για πολλούς ανθρώπους (Αποκ. 8: 10-11) και με το τέταρτο σάλπισμα θα χτυπηθεί το ένα τρίτο του ήλιου, το ένα τρίτο της σελήνης και το ένα τρίτο των άστρων και έτσι η μέρα και η νύχτα θα χάσουν κατά ένα τρίτο το φως τους (Αποκ. 8:13). Για την τελική κρίση, ο Χριστιανισμός αναφέρει ότι ο Θεός καθισμένος σε έναν λευκό θρόνο θα κρίνει τους νεκρούς όλων των ηλικιών, ανοίγοντας το βιβλίο της ζωής του καθενός, το οποίο θα περιέχει όλες τις πράξεις τους (Αποκ. 20:11-12). Τόσο ο Χριστιανισμός όσο και το Ισλάμ διδάσκουν ότι την ημέρα της ανάστασης η παλαιά δημιουργία δεν θα αποκατασταθεί στην προηγούμενη κατάστασή της, αλλά θα δημιουργηθεί νέος ουρανός και νέα γη. Το αναστημένο ανθρώπινο σώμα θα είναι διαφορετικό από το προηγούμενο, το ποια θα είναι όμως η φύση του είναι άγνωστο (Ζιάκας, 1991). Για τον Χριστιανισμό πρόκειται για την ανακαίνιση του κόσμου και την μεταμόρφωση του ανθρώπου.

Επιπρόσθετα, το Ισλάμ κατά την εξέλιξή του ανέπτυξε και κάποιες ιδιαίτερες αποκαλυπτικές αντιλήψεις, βασισμένες στην χριστιανική αποκαλυπτική φιλολογία, όπως είναι η έλευση του Μάχνη (Mahdi), ο οποίος θα έρθει πριν από τα έσχατα, ως «εσχατολογικός λυτρωτής» του Ισλάμ και θα διαδώσει το Ισλάμ σε όλη τη γη, θα κυβερνήσει τους ανθρώπους σύμφωνα με την παράδοση του Μωάμεθ και θα επικρατήσει η δικαιοσύνη. Πριν ή μετά τον Μάχνη θα παρουσιαστεί και ο Ντατζάλ (Dajjal), ο ισλαμικός «αντίχριστος», εναντίον του οποίου ο Θεός θα στείλει τον Μεσσία, τον Υιό της Μαρίας, ο οποίος θα πολεμήσει και θα σκοτώσει τον «αντίχριστο» και θα βοηθήσει τον Μάχνη στο έργο του (Ζιάκας, 1991). Στον Χριστιανισμό γίνεται επίσης λόγος για την έλευση του «αντίχριστου», του «θηρίου» όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Αποκάλυψη. Ο «αντίχριστος» στον Χριστιανισμό, σύμφωνα με το βιβλίο της Αποκάλυψης, θα είναι ένας σατανικός αυτοκράτορας, ο οποίος θα καταφέρει να πείσει την πλειοψηφία των ανθρώπων να τον λατρεύει, θα κάνει τρομερό διωγμό αίματος σε όσους αρνηθούν τη λατρεία του και θα σημαδέψει στο μέτωπο ή στο δεξί χέρι όσους τον ακολουθήσουν (Ζιάκας, 1991). Ο Ιησούς Χριστός θα παλέψει μαζί του και θα τον εξοντώσει.

Σύμφωνα με την διδασκαλία του Χριστιανισμού, οι άνθρωποι την ημέρας της τελικής Κρίσης, θα διαχωριστούν από τον Χριστό σε δίκαιους και άδικους και έπειτα οι μὲν θα οδηγηθούν στον Παράδεισο, ενώ οι δε στην κόλαση. Συγκεκριμένα στην παραβολή της τελικής κρίσης αναφέρεται ότι ο Υιός του Ανθρώπου «θα καθίσει σε θρόνο δόξας και θα συγκεντρωθούν μπροστά του όλα τα έθνη και θα τους ξεχωρίσει όπως ο βοσκός ξεχωρίζει τα πρόβατα από τα κατσίκια. Και θα βάλει τα πρόβατα στα δεξιά του και τα κατσίκια στ' αριστερά του. Τότε, ο βασιλιάς θα πει σ' αυτούς που θα βρίσκονται δεξιά του: «Ελάτε οι ευλογημένοι του Πατέρα μου, κληρονομήστε το βασίλειο που έχει ετοιμαστεί για σας, διότι πείνασα και μου δώσατε να φάω, δίψασα και μου δώσατε να πιω, ήμουν ξένος και με μαζέψατε, γυμνός και με ντύσατε, άρρωστος και με επισκεφτήκατε, φυλακισμένος και ήρθατε σε μένα». Και οι δίκαιοι θα του απαντήσουν. «Πότε, Κύριε, σε είδαμε να έχεις όλα αυτά τα προβλήματα και σε βοηθήσαμε;». Κι εκείνος θα τους πει: «Αλήθεια σας λέω, εφόσον το κάνατε σε έναν από τους ελάχιστους αδελφούς μου, σε μένα το κάνατε». Και τότε θα πει σ' εκείνους που θα είναι στ' αριστερά του: «Φύγετε από κοντά μου, οι καταραμένοι, στο πυρ το εξώτερον, που είναι ετοιμασμένο για το διάβολο και τους αγγέλους του. Διότι πείνασα και δε μου δώσατε να φάω, δίψασα και δε μου δώσατε να πιω, ήμουν ξένος και δε με μαζέψατε, γυμνός και δε με ντύσατε, άρρωστος και δε με επισκεφτήκατε, φυλακισμένος και δεν ήρθατε σε μένα». Και θα του απαντήσουν κι αυτοί: «Πότε, Κύριε, σε είδαμε να έχεις όλα αυτά τα προβλήματα και δε σε βοηθήσαμε;». Κι εκείνος θα τους πει: «Αλήθεια σας λέω, εφόσον δεν το κάνατε σε έναν από τους ελάχιστους αδελφούς μου, ούτε σε μένα το κάνατε». Και αυτοί θα πάνε σε αιώνια κόλαση, ενώ οι δίκαιοι σε αιώνια ζωή» (κατά Ματθαίον, 25: 31-46). Σε αυτήν την παραβολή της έσχατης κρίσης, ο Χριστός δεν κρίνει τους ανθρώπους για το εάν πίστεψαν ή εάν τέλεσαν λατρευτικές πράξεις, ούτε καν για το εάν αγάπησαν ή όχι τον Θεό, παρά μόνο για το εάν αγάπησαν ή περιφρόνησαν τον συνάνθρωπο. Για αυτόν τον λόγο θα σωθούν άνθρωποι και από άλλες θρησκείες, δηλαδή λόγω της ταπεινής αγάπης τους για τον συνάνθρωπο (Ρηγινιώτης, 2010). Συνεπώς, το κριτήριο για την έσχατη κρίση των εθνών και την είσοδό τους στη Βασιλεία του Θεού στον Χριστιανισμό δεν είναι απαραίτητα η γνώση τους για τον Ιησού ή το να είναι μέλη της ορατής Εκκλησίας, αλλά η συμπεριφορά τους απέναντι σε όσους πεινάνε και σε όσους διψάνε, στους ξένους, στους άστεγους, στους αρρώστους, στους φυλακισμένους (π. Ε. Κλάνης, ό. π. στο Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013).

Το Ισλάμ διδάσκει ότι μετά το πέρας της κρίσης, όσοι καταδικαστούν από τον Θεό, οι άδικοι, οι άπιστοι και οι πονηροί, θα καταλήξουν στην κόλαση ή αλλιώς στον Άδη, που είναι ο χώρος των αιώνιων βασανιστηρίων, ενώ όσοι κριθούν δίκαιοι θα οδηγηθούν στον Παράδεισο (Γιαννουλάτος, 2000a). Ο Μωάμεθ, παραφράζοντας την παραβολή της τελικής κρίσης του Ιησού είπε τα εξής: « *Ο Θεός θα πει την Ημέρα της Κρίσεως: «Ω, υιέ του Αδάμ, ήμουν άρρωστος και δεν Με επισκέφτηκες». Εκείνος θα απαντήσει: «Κύριέ μου, πώς θα μπορούσα να σε επισκεφτώ, όταν είσαι ο Κύριος της Οικουμένης;» Ο Θεός θα πει: «Δεν γνώριζες ότι ο υπηρέτης Μου ήταν άρρωστος, κι όμως δεν τον επισκέφτηκες; Δεν γνώριζες ότι αν τον είχες επισκεφθεί, θα είχες βρει Εμένα μαζί του;»* (Mishkat, 5:1). Αυτή η παραβολή παρακινεί τους ανθρώπους να δίνουν τροφή και νερό σε όσους πεινούν και διψούν (Phipps, 1999). Ο άνθρωπος σύμφωνα με την Ισλαμική διδασκαλία ανταμείβεται ή καταδικάζεται ως υπεύθυνος για τις πράξεις του, παρά το γεγονός ότι η ζωή και οι πράξεις των ανθρώπων προκαθορίζονται από τη βούληση του Αλλάχ. Ο συμβιβασμός αυτής της αντίφασης αποτέλεσε ζήτημα για τη μουσουλμανική θεολογία. Η ανταμοιβή συνίσταται σε μια παραδείσια ζωή με ποικίλες απολαύσεις και η καταδίκη συνίσταται σε φρικτά βασανιστήρια στην κόλαση που περιγράφονται πολύ ζωντανά στο Κοράνι. Για το Ισλάμ «*ευσεβείς, είναι όσοι πιστεύουν στον Θεό, στους Αγγέλους Του, στην ημέρα της κρίσης, στην Βίβλο και στους Προφήτες*» (Κορ. 2:172), δηλαδή όσοι πιστεύουν στα «*θεμέλια της πίστεως*» του Ισλάμ και αυτοί είναι που θα οδηγηθούν στον Παράδεισο. Αναλυτικότερα στο Κοράνι αναφέρεται ότι «*αυτοί που πιστεύουν και κάνουν καλές πράξεις, αυτοί είναι οι κάτοικοι του παραδείσου, αυτοί κατοικούν παντοτινά εκεί*» (Κορ. 2:82) και «*όποιος αναζητήσει άλλη θρησκεία, εκτός του Ισλάμ δεν θα γίνει αποδεκτός και θα χάσει τη μετά θάνατον ζωή*» (Κορ. 3:85). Επίσης στο Κοράνι αναφέρεται ότι «*εκείνοι που δεν πίστεψαν και πέθαναν στην απιστία, θα λάβουν οδυνηρή τιμωρία και δεν θα έχουν αρωγούς*» (Κορ. 3:91). Οι Μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι θα καταδικαστούν από τον Θεό όσοι έχουν διαπράξει φόνο, όσοι έχουν πει ψέματα, οι διεφθαρμένοι, όσοι έκαναν φιλήδονη ζωή, όσοι δεν βοήθησαν επαρκώς τους φτωχούς και οι δύσπιστοι απέναντι στις αποκαλύψεις του Θεού (Κορ. 4: 93). Η ημέρα της κρίσης θα είναι η ημέρα που ο Θεός θα δείξει τη δειξίτητά του παντοδυναμία του και η ημέρα που θα λάμψει η δικαιοσύνη και η ευσπλαχνία του. Την ευσπλαχνία του θα γευτούν όσοι υπέφεραν για χάρη του στη γήινη ζωή τους και σε όσους πίστευαν στην αιώνια ζωή. Όσοι όμως παραβίασαν τα όρια που έθεσε και αγνόησαν τον ερχομό της έσχατης ημέρας θα βρεθούν στη χειρότερη θέση. Είναι εμφανές σε αυτό το σημείο η ουσιαστική διαφορά μεταξύ των δύο θρησκειών αναφορικά με το ποιοι θεωρούνται δίκαιοι και ποιοι άδικοι, σε ποιους αξίζει να μπου

στον παράδεισο και σε ποιους όχι. Ο Χριστιανισμός δεν αποκλείει τους πιστούς άλλων θρησκειών από τη Βασιλεία του Θεού και εφόσον δεν διδάχθηκαν το Ευαγγέλιο της λύτρωσης, αρκεί να δρουν με ταπεινή αγάπη προς τον συνάνθρωπο. Στο Ισλάμ ωστόσο, εισιτήριο για την είσοδο στον παράδεισο αποτελεί η πίστη στον έναν και μοναδικό Θεό και η τήρηση των ορίων που έχει θέσει.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί συνοπτικά ότι υπάρχουν έντονες διαφορές ανάμεσα στις δύο θρησκείες αναφορικά με το τι θα συναντήσουν όσοι οδηγηθούν στον παράδεισο και στην κόλαση. Στο Ισλάμ ο Παράδεισος περιγράφεται όπως θα τον φανταζόταν ένας βεδουίνος του 6^{ου} αιώνα, κατά τον οποίο γράφτηκε το Κοράνι, δηλαδή ως ένας τόπος γεμάτος τρεχούμενα νερά, καρποφόρα δέντρα, ωραίες μελανόφθαλμες γυναίκες (ουρί), οι οποίες βρίσκονται στη διάθεση όλων των κατοίκων του παραδείσου και με διαθέσιμο κρασί, το οποίο στερούνται στη γήινη ζωή τους οι Μουσουλμάνοι (Γιαννουλάτος, 2000a). Ο παράδεισος που αναφέρεται στο Κοράνι παραλληλίζεται με το όραμα του Εφραίμ, του ιεροκήρυκα των Σύρων Χριστιανών του 4^{ου} αιώνα, το οποίο περιέγραφε ένα είδος ζωής που αποζημιώνει τον άνθρωπο για τις αισθησιακές στερήσεις της γήινης ζωής (Phipps, 1999). Η κόλαση που αναφέρεται διακόσιες φορές μέσα στο Κοράνι, είναι γεμάτη από φωτιά (Κορ. 56: 41-56, 77: 1-50, 78: 17-40, 79: 6εξ. & 36, 82:14, 83:16, 88: 2-7) και θεωρείται ότι έχει επτά πατώματα και διάφορα διαμερίσματα στα οποία οι άπιστοι βασανίζονται ανάλογα με τις πράξεις τους. Ωστόσο η κόλαση δεν είναι μόνο μέρος βασανισμού αλλά και εξαγνισμού μέσω της φωτιάς, αλλά αυτός ο εξαγνισμός προορίζεται μόνο για τους Μουσουλμάνους. Κανένας από τους Μουσουλμάνους δεν θα παραμείνει στην κόλαση, η οποία προορίζεται μόνο για τους μη Μουσουλμάνους. Μεταγενέστερες προσθήκες όμως στη διδασκαλία του Ισλάμ διδάσκουν ότι θα σωθούν και «οι λαοί της Βίβλου» αφού περάσουν από το πυρ της κόλασης. Στα Ευαγγέλια η λέξη «παράδεισος» αναφέρεται μόνο μια φορά, όταν ο Ιησούς απευθυνόμενος στον ληστή που είναι δίπλα του στο σταυρό είπε: «*Σε διαβεβαιώνω ότι από σήμερα θα είσαι μαζί μου στον Παράδεισο*» (κατά Λουκάν, 23:43). Ο παράδεισος στον Χριστιανισμό είναι περισσότερο μια πνευματική κατάσταση, κατά την οποία ο Θεός και οι άνθρωποι είναι μια ενότητα (Phipps, 1999). Η κόλαση αναφέρεται στο κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο ως (5: 20) «*γέενα πυρός*», (25: 30) «*σκότος εξώτερον*», (25: 41) «*πυρ αιώνιον*» και με τη φράση (25: 46) «*εις κόλασιν αιώνιον*», καθώς και στη Α΄ Επιστολή του Ιωάννη με την έκφραση «*...ότι ο φόβος κόλασιν έχει*». Ο Ωριγένης (185-251 μ. Χ.) και ο Γρηγόριος Νύσσης (335-394 μ. Χ.) αποφαινόμενοι ότι το πυρ της κολάσεως είναι *καθάρσιο και ιαματικό*. Συγκεκριμένα, ο

Γρηγόριος αξιοποιεί το παράδειγμα του χρυσού που είναι αναμεμειγμένο με άλλα φυσικά στοιχεία και ο τεχνίτης το καίει, για να διακρίνει το ευγενές μέταλλο (Ψάλτης, 2015). Η κόλαση σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο δεν είναι η τιμωρία ή η εκδίκηση για μια ζωή χαλαρών ηθών και αναφέρει πως οι συνέπειες της αμαρτίας είναι ο πνευματικός θάνατος και το δώρο του Θεού σε όσους τον υπακούουν είναι η αιώνια ζωή δια μέσου του Ιησού Χριστού (Προς Ρωμαίους: 6: 23). Ο παράδεισος και η κόλαση για τον Χριστιανισμό είναι μια πραγματικότητα που ως πνευματική από τον παρόντα κόσμο, σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, αποτελεί πρόγευση του μέλλοντα κόσμου.

2.5. Βιβλικές επιρροές Κορανίου

Η λέξη «κοράνιο» στα αραβικά σημαίνει «απαγγελία» και συναντάται περίπου πενήντα φορές στην Ιερά Βίβλο του Ισλάμ, συνοδευόμενη από τα επίθετα «ευγενές», «ένδοξο» «υπέροχο», «αγαθοεργό», «εξάισιο», «πλήρες σοφίας» (Αργυρίου, 1992). Το Κοράνιο είναι το παλαιότερο και το ανώτερο έργο του κλασσικού αραβικού πεζού λόγου και υπήρξε το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε το Ισλάμ (Γιαννουλάτος, 2000a). Θεωρείται ότι είναι ο «λόγος του Θεού» και ότι η φύση του είναι θεϊκή. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ισλαμική διδασκαλία, το Κοράνιο δεν γράφτηκε από κάποιον άνθρωπο, αλλά ότι με θαυμαστό τρόπο και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές κατέβηκε από τον ουρανό (Μπαντάουη, 2013). Στο κεφάλαιο του Κορανίου «Οι Ποιητές» (26: 192) αναφέρεται ότι το Κοράνι είναι η αποκάλυψη του Κυρίου του σύμπαντος κόσμου. Η ανάγνωσή του γίνεται μόνο στα αραβικά και παρόλο που έχει μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες, θεωρείται ότι η μετάφρασή του είναι κάτι το απαγορευμένο, γιατί έχει γραφτεί από τον ίδιο τον Θεό (Μπαντάουη, 2013). Ουσιαστικά το Κοράνιο είναι μια συλλογή αναφορών σε ιστορικά γεγονότα της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου και κανόνων συμπεριφοράς και δικαίου και αποτελεί το ιερό βιβλίο των Μουσουλμάνων στο οποίο «περιέχεται το σύνολο των απόψεων και των θρησκευτικών πεποιθήσεων του Μωάμεθ και των οπαδών του» (Μπαντάουη, 2013, σ. 39). Το Κοράνιο αποτελεί το τρίτο από τα έξι άρθρα της πίστεως για κάθε Μουσουλμάνο (Ερβινγκ, 1930).

Ο Μωάμεθ, την εποχή που ξεκίνησε το έργο του, βρέθηκε μπροστά σε ανεπτυγμένες θρησκείες, όπως ο Ιουδαϊσμός και ο Χριστιανισμός, οι οποίες διέθεταν ιερά κείμενα και έτσι θέλησε εξ αρχής να υψώσει το μήνυμά του στο επίπεδο «των θρησκειών

του βιβλίου». Γι' αυτό το λόγο, είχε πάντα κοντά του ανθρώπους που κατέγραφαν τις προφητείες του ή αποσπάσματα αυτών σε διάφορες επιφάνειες, όπως για παράδειγμα σε φύλλα φοινίκων, σε δέρματα ή σε λίθινες πλάκες (Γιαννουλάτος, 2000a). Αντίθετα προς αυτή τη φιλολογική τοποθέτηση, η σουννιτική θεολογία υποστηρίζει ότι το Κοράνιο είναι «ουράνιο βιβλίο, το πρώτο μέρος του οποίου στάλθηκε στον Μωάμεθ μέσω του Γαβριήλ τη «νύχτα της δύναμης» κατά τη διάρκεια του μήνα Ramadan και παραδόθηκε σταδιακά στον Προφήτη για χάρη ολόκληρης της ανθρωπότητας» (Γιαννουλάτος, 2000a, σ. 101). Ο Θεός αναγνωρίζεται ως ο δημιουργός του Κορανίου, αλλά ο προφήτης κρίθηκε απαραίτητος για την κοινοποίησή του (Phipps, 1999). Σύμφωνα με την ισλαμική διδασκαλία, το Κοράνιο είναι αιώνιο και αδημιούργητο, υπήρχε ανέκαθεν κοντά στον Θεό ως φανέρωση του θελήματός του και το κείμενο που βρίσκεται στα χέρια των ανθρώπων είναι ένα απλό αντίγραφο του ουράνιου πρωτοτύπου, το οποίο κατά την ισλαμική ορολογία αποκαλείται «Μητέρα της Βίβλου» (Γιαννουλάτος, 2000a). Το Κοράνιο περιλαμβάνει 114 κεφάλαια, τα οποία εκτείνονται σε 6.200 στίχους. Κάθε κεφάλαιο (σούρα) μπορεί να περιέχει λίγους μόνο στίχους ή και άνω των διακοσίων και η κάθε σούρα είναι γνωστή με την ονομασία της, αλλά στη δυτική επιστήμη η κάθε σούρα αναφέρεται με τον αριθμό της σειράς της στο παραδεδομένο επίσημο κείμενο (Γιαννουλάτος, 2000a).

Κυρίαρχη θέση στο Κοράνι κατέχουν οι βιβλικές διδασκαλίες. Ο Μωάμεθ ήρθε σε επαφή με ένα μεγάλο μέρος του βιβλικού υλικού δια μέσου των χριστιανικών αιρέσεων, οι οποίες με τη σειρά τους έφεραν ισχυρή ιουδαϊκή επίδραση (Ζιάκας, 1991). Κατά την εποχή που έζησε ο Μωάμεθ (571-632 μ. Χ), οι Χριστιανοί που ζούσαν στην Αραβία βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση και η χριστιανική πίστη στις περιοχές της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Μεσοποταμίας, διέδιδε την αλήθεια του Ευαγγελίου και ασκούσε επίδραση σε ορισμένες αραβικές φυλές που βρίσκονταν στα βόρεια της αραβικής χερσονήσου (Ζιάκας, 1991). Οι Χριστιανοί που κατοικούσαν στην Αραβία ανήκαν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους σε μονοφυσιτικές και κυρίως νεστοριανές αιρέσεις των χωρών γύρω από την Αραβία και θεωρείται ότι ο Μωάμεθ επηρεάστηκε από αυτές (Ζιάκας, 1991). Αξίζει να σημειωθεί ότι η μουσουλμανική θεολογία δεν παραδέχεται τις θεωρίες των επιστημόνων της Δύσης σχετικά με τα «δάνεια» του Μωάμεθ από τη Βίβλο (Αργυρίου, 1992).

Οι κυριότερες βιβλικές επιδράσεις που εντοπίζονται στην ισλαμική διδασκαλία είναι σχετικές με τον μονοθεϊσμό, τους αγγέλους, τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου από τον Θεό, την πτώση του ανθρώπου, την ημέρα της Κρίσεως, τους

προφήτες, τον Ιησού και τη μητέρα του Μαρία. Έχοντας αναλύσει σε προηγούμενα κεφάλαια τις τέσσερις πρώτες επιδράσεις, στην παρούσα ενότητα αναλύονται οι βιβλικές μορφές που επηρέασαν τον Μωάμεθ και εντοπίζονται στο Κοράνιο.

Στο τέταρτο άρθρο της πίστεως του Ισλάμ, αναφέρεται η πίστη στους προφήτες (Ερβινγκ, 1930). Ο Μωάμεθ, έχοντας γενική γνώση των βιβλικών αληθειών και συγκεκριμένα των ιστοριών των προφητών της Παλαιάς Διαθήκης, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Θεός είχε αποστείλει κατά καιρούς προφήτες και αποστόλους σε διάφορα έθνη της γης για να κηρύξουν την αλήθεια του (Ζιάκας, 1991 & Κορ. 16:36). Οι προφήτες για το Ισλάμ είναι τα όργανα που χρησιμοποιεί ο Θεός για να διαβιβάσει στους ανθρώπους την Κατεύθυνση και οι ίδιοι ζουν με απόλυτη υποταγή στη Θεία κλήση (Αργυρίου, 1992). Στο Κοράνι αναφέρονται 26 ονόματα προφητών, πολλά από τα οποία έχουν ληφθεί από την Αγία Γραφή (Γιαννουλάτος, 2000a). Συγκεκριμένα οι δεκαοκτώ προφήτες είναι βιβλικοί και είναι όλοι άντρες, με τις γυναίκες προφήτες που αναφέρονταν στην Παλαιά Διαθήκη, Μύριαμ και Όλδα να έχουν αντικατασταθεί από τον Λώτ και τον Ισμαήλ, οι οποίοι ωστόσο δεν ήταν προφήτες (Phipps, 1999). Μεταγενέστερες μουσουλμανικές παραδόσεις ανεβάζουν τον αριθμό των προφητών σε 124.000. Από όλους τους προφήτες που αναφέρονται ξεχωρίζουν οι πέντε μεγάλοι «απόστολοι» του Θεού, ο Νώε, ο Αβραάμ, ο Μωυσής, ο Ιησούς και τέλος ο Μωάμεθ (Γιαννουλάτος, 2000a). Σύμφωνα με τον Ζιάκα (1991), ο μεγάλος αριθμός των ιστοριών που εμπεριέχονται στο Κοράνι και αναφέρονται στη ζωή και τη δράση θείων αντρών της βιβλικής παραδόσεως, κάνει φανερό το μέγεθος της επίδρασης του Ιουδαϊσμού και του Χριστιανισμού στον Μωάμεθ. Το Κοράνιο παρέχει μια ολοκληρωμένη διδασκαλία που αναφέρεται στο πρόσωπο και στο ρόλο των προφητών (Αργυρίου, 1992). Συγκεκριμένα, θεωρείται ότι είναι οι Αγγελιοφόροι μιας δίκαιης αμοιβής για τους πιστούς και οι Κήρυκες της έλευσης της ημέρας της Κρίσεως για τους αμαρτωλούς και για τους άπιστους (Αργυρίου, 1992).

Η Πεντάτευχος, οι Ψαλμοί και το Ευαγγέλιο αναγνωρίζονται από το Ισλάμ ως τα βιβλία των προφητών. Σύμφωνα με το Κοράνιο, το πρώτο αποκαλύφθηκε στον Μωυσή, το δεύτερο στον Δαβίδ και το τρίτο στον Ιησού και κατά τη μουσουλμανική διδασκαλία, τα ιερά αυτά κείμενα υπαινίσσονται το έργο του Μωάμεθ, αλλά οι Εβραίοι και οι Χριστιανοί αλλοίωσαν το περιεχόμενό τους και αφαίρεσαν από αυτά τις αναφορές στον Μωάμεθ (Γιαννουλάτος, 2000a). Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τις κορανικές αναφορές, ο Μωυσής έφερε στο λαό του Ισραήλ την Πεντάτευχο για να κατευθύνει τους ανθρώπους

από το σκοτάδι στο φως (14:5), για να είναι για αυτούς Κατεύθυνση (32:23, 17:2, 40:56), Φως και Κατεύθυνση (9:91), Οδηγία και Μακροθυμία (11:20), Αλήθεια (40:26), Απόδειξη (7:103), πιστοποίηση σαφής (44:18 40:24), κριτήριο διάκρισης μεταξύ του καλού και του κακού (25:37). Για τους Ψαλμούς, φορέας των οποίων είναι ο Δαβίδ (17:57, 4:161, 21:105-106) αναφέρεται ότι η Αποκάλυψη που περιέχουν είναι Γνώση (27:15), Γνώση και Φωτισμός (21:79). Σχετικά με το Ευαγγέλιο που δόθηκε στο Ιησού, αναφέρεται ότι είναι ο Λόγος του Θεού (28:51-52), περιέχει Κατεύθυνση και Φως και καλεί τους ανθρώπους να μεταφράσουν σε πράξη το θέλημα του Θεού (5:70). Και τα τρία αυτά ιερά κείμενα θεωρείται ότι δόθηκαν στους ανθρώπους μέσω των προφητών και είναι αντίγραφα της ουράνιας Βίβλου (Αργυρίου, 1992). Το Κοράνιο θεωρείται ότι είναι ταυτοχρόνως η αποκατάσταση των αλλοιωμένων Γραφών και η τελειοποίησή τους (Κορ. 2:38 & 85, 3:2 & 34, 4:50, 5:50 & 52).

Από τις προσωπικότητες που αναφέρονταν στην Παλαιά Διαθήκη, ο Μωάμεθ φαίνεται να ταυτίστηκε περισσότερο με τον Αβραάμ και τον Μωυσή. Αναλυτικότερα, ο Μωάμεθ, προκειμένου να υπερασπίσει τον εαυτό του από τους Μεκκανούς κατηγορούς του, χρησιμοποίησε μια κορανική προσαρμογή ενός ιουδαϊκού μιντράς, το οποίο αναφερόταν στον Αβραάμ (Phipps, 1999). Ο Αβραάμ, σύμφωνα με αυτήν την ιστορία, μετανάστευσε από τη γενέτειρά του επειδή συμμετείχε στην καταστροφή των ειδώλων, αφού κατέκρινε τους συμπατριώτες του που ακολουθούσαν την παραδοσιακή λατρεία των ειδώλων (Phipps, 1999). Επίσης η βιβλική ιστορία σχετικά με τον Αβραάμ και την οικογένειά του στη «Γη της Επαγγελίας» αποτέλεσε τη βάση για την αρκετά σημαντική εξάπλωση του Ισλάμ (Phipps, 1999). Ο Αβραάμ, σύμφωνα με τη μουσουλμανική παράδοση, ήρθε στη Μέκκα και βοήθησε τον γιο του Ισμαήλ να χτίσει την Κάαμπα, όπου θα λατρευόταν ο ένας και αληθινός Θεός (Κορ. 2:121-130). Επίσης, ο Αβραάμ αναφέρεται και σε μια ιστορία σχετική με το τι μπορεί να σημαίνει η αφοσίωση στη βούληση του αιγιματικού Θεού, όταν καλείται να θυσιάσει το γιό του ως προσφορά στον Θεό, χωρίς να αναφέρεται αν πρόκειται για τον Ισμαήλ ή τον Ισαάκ (Κορ. 37:101-106). Ο Αβραάμ αποτελεί το πρόσωπο στο οποίο ενώνονται οι Μουσουλμάνοι και οι Ιουδαίοι, καθώς ο γιος του Ισαάκ είναι ο πρόγονος των Υιών του Ισραήλ και ο γιος του, Ισμαήλ, είναι ο πρόγονος όλων των Αράβων (Phipps, 1999). Ο Μωυσής κατέχει κεντρική θέση στο Κοράνιο. Το όνομά του εντοπίζεται σε περισσότερους από πεντακόσιους στίχους, ή περίπου στο 10% του συνολικού κειμένου και αναφέρεται επτά φορές συχνότερα από ότι ο Ιησούς (Phipps, 1999). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο Μωάμεθ είχε τις ίδιες

εμπειρίες με τον Μωυσή, όπως για παράδειγμα το ότι και οι δυο είχαν θετές μητέρες και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο που μεγάλωσαν, καθιέρωσαν λατρευτικές πρακτικές προς τον Θεό, υπήρξαν στρατιωτικοί ηγέτες και δέχτηκαν αποκαλύψεις στην έρημο, οι οποίες αποτέλεσαν νόμους για τους λαούς τους (Phipps, 1999). Το μουσουλμανικό έθιμο της λατρείας με τα γυμνά πόδια ξεκίνησε από το έθιμο που είχε ξεκινήσει ο Μωυσής στη Φλεγόμενη Βάτο (Εξοδος 3:5). Επίσης ο Μωάμεθ δρούσε ως ενδιάμεσος, όπως και ο Μωυσής, και αμφότεροι έπρεπε να μεταφέρουν το Λόγο του Θεού ενάντια στο κατεστημένο της κοινωνίας τους (Phipps, 1999). Το γεγονός ότι οι Ισραηλίτες και ο Φαραώ δεν ήταν θετικοί απέναντι στο κήρυγμα του Μωυσή είναι ακόμη ένας λόγος για τον οποίο ο Μωάμεθ ταυτιζόταν μαζί του (Phipps, 1999). Στο νόμο του Κοράνιου εντοπίζονται στοιχεία του μωσαϊκού κώδικα, ειδικά όπως αυτός συνοψίζεται στις Δέκα Εντολές, όπως η πίστη σε έναν Θεό, η ευγένεια απέναντι στους γονείς, η ελεημοσύνη στους φτωχούς, η σκέψη πριν από κάθε πράξη και η αποφυγή του φόνου, της μοιχείας, της κλοπής και της αλαζονείας (Phipps, 1999).

Το Κοράνιο αναφέρεται σε δεκαπέντε στίχους του σε τέσσερα πρόσωπα της Καινής Διαθήκης, στον Ιωάννη τον Βαπτιστή, στον πατέρα του Ζαχαρία, στον Ιησού και στη μητέρα του Μαρία, η οποία είναι η μόνη γυναίκα που αναφέρεται με το όνομά της και όχι σαν γυναίκα κάποιου διάσημου άντρα όπως όλες οι υπόλοιπες (Phipps, 1999). Ο Μωάμεθ πίστεψε στην άωμο σύλληψη του Ιησού εξαιτίας μια αποκάλυψης που είχε από τον Θεό (Κορ. 66:12). Στο Κοράνιο αναφέρεται επίσης ότι η Μαρία όσο ήταν στο ναό βρισκόταν υπό την προστασία του θείου της, Ζαχαρία (Κορ. 3:37). Το Κοράνιο αναφέρεται πολλές φορές στον Ιησού, ειδικότερα στα λόγια και όχι στις πράξεις του (Phipps, 1999). Η μουσουλμανική διδασκαλία αναφέρει ότι η Βασιλεία του ξεκίνησε μόλις γεννήθηκε, ότι μίλησε αμέσως ανακοινώνοντας ότι είναι ο δούλος του Θεού και ότι ο Κύριος του έδωσε την Βίβλο και τον έκανε προφήτη με εντολή να προσεύχεται και να κάνει ελεημοσύνες όσο θα ζούσε, σεβόμενος πάντα τη μητέρα του (Κορ. 19:31-33). Ο Ιησούς ως παιδί στο Κοράνιο, φέρεται να γνωρίζει τα θαύματα που θα τελέσει στο μέλλον (Κορ. 3:43). Ο Μωάμεθ δεν ενδιαφέρεται να κάνει αναφορά στη διδασκαλία του Ιησού, καθώς έκρινε ότι το περιεχόμενό της δεν ήταν διαφορετικό από εκείνο των άλλων προφητών, οι διδασκαλίες των οποίων ήταν ήδη γνωστές, αλλά επειδή ο ίδιος αγνοούσε τις παραβολές του Ιησού (Phipps, 1999). Για το Ισλάμ, ο Ιησούς ήταν κατά έναν ξεχωριστό τρόπο πολύ κοντά στον Θεό (Κορ. 3:44) και αναφέρεται ότι «ο Μεσσίας Ιησούς, υιός της Μαριάμ, είναι απόστολος του Θεού, και ο λόγος Αυτού, τον οποίο απέστειλε στη Μαριάμ, είναι

πνεύμα προερχόμενο από Αυτόν» (Κορ. 4:169). Ο Θεός φαίνεται να είπε για τον Ιησού ότι έχει ενισχυθεί με το άγιο Πνεύμα (Κορ. 2:81 & 253). Συνεπώς, σύμφωνα με το Ισλάμ, αφού ο Λόγος και το Πνεύμα του Θεού συνυπάρχουν μέσα στον Ιησού, γνωρίζοντάς Τον γίνεται αντιληπτή η ζωντανή παρουσία του Θεού (Phipps, 1999). Ο Ιησούς στο Κοράνι θεωρείται πρόδρομος όπως ο Ιωάννης ο Βαπτιστής, ο οποίος διακήρυξε ότι μετά από αυτόν, έρχεται κάποιος ισχυρότερός του (κατά Μάρκον, 1:7). Σύμφωνα με το Κοράνιο, ο Ιησούς ανακοίνωσε ότι μετά από αυτόν θα έρθει κάποιος με το όνομα «Αχμέτ» (Κορ. 61:6), που σημαίνει ένδοξος και έχει ίδια ρίζα με το όνομα του Μωάμεθ. Ωστόσο αυτό αμφισβητείται από τον βιογράφο Ισάκ, ο οποίος θεωρεί ότι η αραμαϊκή λέξη που χρησιμοποίησε ο Ιησούς ήταν η λέξη «*menahhema*», που σημαίνει «ζωοδότης», η οποία κατά την μετάφρασή της στα Ελληνικά παραφράστηκε (Phipps, 1999). Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται ο Ιησούς στο Κοράνι αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ Ισλαμισμού και Χριστιανισμού και γι' αυτό θα γίνει αναφορά αναλυτικότερα σε επόμενο κεφάλαιο.

2.6. Προσευχή και νηστεία

Στον Χριστιανισμό, όπως επίσης και στο Ισλάμ, η προσευχή και η νηστεία κατέχουν σπουδαία θέση στη διδασκαλία τους. Οι πιστοί και των δύο θρησκειών φαίνεται να εφαρμόζουν αυτές τις πρακτικές, ωστόσο αυτό συμβαίνει με διαφορετική συχνότητα, τρόπο και για ποικίλους λόγους στη καθεμία. Σε αυτήν την ενότητα θα αναλυθεί η προσευχή και η νηστεία στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ, τονίζοντας το γεγονός ότι παρά τις διαφοροποιήσεις στην εφαρμογή τους, η ουσία είναι ότι αποτελούν σεβαστή και απαραίτητη πρακτική και στις δύο θρησκευτικές παραδόσεις.

Η προσευχή αποτελεί μια αμφίδρομη επικοινωνία, που συνδυάζει την εγρήγορση για αντίληψη των θείων αποκαλύψεων, με τις κατάλληλες αποκρίσεις (Phipps, 1999). «*«Προσεύχομαι» σημαίνει στην κυριολεξία «ικετεύω» και έτσι το ρήμα αυτό δεν εκφράζει πλήρως την αμφίδρομη σχέση που υπονοείται στη μουσουλμανική και χριστιανική λατρεία»* (Phipps, 1999, σ. 191). Συγκεκριμένα, ο Μωάμεθ και ο Ιησούς επικοινωνούσαν απευθείας με τον Θεό, δημόσια ή ιδιωτικά, χωρίς τη μεσολάβηση τρίτων, όπως ιερέων ή αγγέλων (Phipps, 1999).

Την εποχή που έζησε ο Ιησούς, οι Ιουδαίοι προσεύχονταν το πρωί και το βράδυ (Phipps). Ο ίδιος απομονωνόταν σε διάφορα μέρη και τελούσε ολονύκτιες προσευχές, προκειμένου να αναζωογονηθεί πνευματικώς, όπως αναφέρεται στο κατά Μάρκον Ευαγγέλιο (1:35, 6:46). Προσευχόταν όρθιος, γονατιστός ή προσκυνώντας (κατά Μάρκον 11:25 & κατά Λουκάν 22:41) και πάντα ευλογούσε το φαγητό (κατά Μάρκον 6:41, 14:22). Συχνά προσευχόταν μόνος του και παρόλο που ακολουθούσε κυρίως τις παραδοσιακές ιουδαϊκές πρακτικές, ορισμένες στιγμές γινόταν ανεξάρτητος και κατακρίθηκε εξαιτίας της όχι και τόσο συχνής νηστείας και προσευχής των πιστών του (Phipps, 1999). Στόχος της προσευχής για τον Ιησού ήταν να πειθαρχήσει ο άνθρωπος τις επιθυμίες του στη Θεία σοφία και όχι να εκπληρώσει συγκεκριμένες επιθυμίες (Phipps, 1999). Ο ίδιος ο Ιησούς, μια μέρα πριν τη Σταύρωσή του, προσευχόμενος ζήτησε να απαλλαγεί από το μαρτύριό του, αλλά στη συνέχεια με αυταπάρνηση είπε: *«Ὁμως ας γίνει όχι εκείνο που θέλω εγώ, αλλά εκείνο που θέλεις εσύ»* (κατά Μάρκον 14:36). Επίσης ο Ιησούς τόνιζε ότι η ειλικρίνεια κατά την προσευχή είναι κύριας σημασίας και στην Επί του Όρους Ομιλία είπε ότι όταν κάποιος προσεύχεται, δεν θα πρέπει να μιμείται τους υποκριτές, γιατί αυτοί ευχαριστιούνται να στέκονται όρθιοι και να προσεύχονται στις συναγωγές και στις γωνίες των πλατειών που είναι πολύς κόσμος, για να επιδειχτούν (κατά Ματθ. 6:5). Η κύρια προσευχή του Χριστιανισμού είναι το «Πάτερ Ημών», η οποία δόθηκε από τον Ιησού και βρίσκεται στο Ευαγγέλιο του Λουκά (11:-1-4).

Η προσευχή ή σαλάτ όπως ονομάζεται, αποτελεί τη βασική λατρευτική πράξη στο Ισλάμ και πάνω από σαράντα χωρία του Κορανίου αναφέρονται σε αυτήν (Γιαννουλάτος, 2000a). Αποτελεί έναν από τους πέντε «στύλους» του Ισλάμ (Ζιάκας, 1991). Στο Κοράνιο αναφέρεται ότι ο Μωάμεθ διαλογιζόταν συχνά και αρκετές φορές ο διαλογισμός διαρκούσε όλη τη νύχτα (Κορ. 73:20, 76:26). Παρόλο που δεν καθιέρωσε κάποια συγκεκριμένη ημέρα για ανάπαυση και λατρεία, προέτρεπε τους ακόλουθούς του μια φορά την εβδομάδα να σταματούν την εργασία τους, τις μεσημεριανές ώρες και να προσεύχονται συλλογικά (Phipps, 1999). Σημαντική θεωρούσε επίσης την προσευχή πριν την κατανάλωση τροφής, η μη τήρηση της οποίας αποτελεί αμάρτημα (Κορ. 6:121). Ο Μωάμεθ έδινε ακόμη μεγάλη σημασία στον τελετουργικό εξαγνισμό. Σύμφωνα με το Κοράνι, προκειμένου να προσευχηθεί κάποιος, θα πρέπει προηγουμένως να έχει πλύνει το πρόσωπό του και τα χέρια του μέχρι τον αγκώνα, το κεφάλι του και τα πόδια του μέχρι τους αστραγάλους, μετά τη συνουσία να πλύνει όλο το σώμα του και σε περίπτωση που είναι άρρωστος ή οδοιπόρος, έχει κάνει τη φυσική του ανάγκη ή έχει συνουσιαστεί χωρίς

να υπάρχει νερό, θα πρέπει να τρίψει το πρόσωπό του και τα χέρια του με λεπτή καθαρή άμμο (Κορ. 5:8-9). Επίσης η προσευχή θα πρέπει να γίνεται σε καθαρό τόπο, ή πάνω σε χαλί (Γιαννουλάτος, 2000a). Έπειτα ο πιστός θα πρέπει να στραφεί προς τη Μέκκα (Γιαννουλάτος, 2000a). Σχετικά με τη στάση του σώματος κατά τη διάρκεια της προσευχής, παρέχονται πληροφορίες από τη μουσουλμανική παράδοση και συγκεκριμένα από την Αϊσέ, μια από τις συζύγους του Μωάμεθ. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι ο Θεός αρχικά είχε ενημερώσει τον Μωάμεθ πως έπρεπε να γίνονται δύο προσκυνήματα σε κάθε προσευχή, όμως αργότερα τα ανέβασε στα τέσσερα, ενώ οι ταξιδιώτες μπορούσαν να κάνουν μόνο δύο (Phipps, 1999). Ως «προσκύνημα» θεωρείται η στάση κατά την οποία τα γόνατα, το κεφάλι και οι παλάμες ακουμπούν τη «σκόνη» απ' όπου δημιουργήθηκε το ανθρώπινο γένος (Phipps, 1999). Κατά την έναρξη της προσευχής ακούγεται η αναφώνηση «Ο Θεός είναι μέγας» (Allahu akbar) με τα χέρια στην ανάταση και ακολουθεί η απαγγελία του πρώτου κεφαλαίου του Κορανίου σε όρθια στάση (Phipps, 1999). Η κλιμάκωση της προσευχής γίνεται όταν ο προσευχόμενος γονατίζει, χαμηλώνοντας το κεφάλι προς το έδαφος και λέει αμίν (amin) (Phipps, 1999). Στο Κοράνιο καταδικάζεται η επίδειξη (4:141) και η απερισκεπτη χρήση ιερών λόγων (4:46). Η θρησκεία στο Κοράνιο παρομοιάζεται με την ανάπτυξη των φυτών (48:29), προκειμένου να ενισχυθεί το αίσθημα της προσευχής, ως πηγή εσωτερικής δύναμης (Phipps, 1999). Τα πρώτα λόγια που αναφέρονται στο Κοράνιο της σούρας με την ονομασία «Έναρξη» (Fatiha) (1:1-7) επαναλαμβάνονται από τους πιστούς σε κάθε μία από τις πέντε προσευχές της ημέρας και μέσα από αυτήν την «προσευχή των προσευχών» δίνεται έμφαση στην φιλανθρωπία του Θεού και ταυτόχρονα αναγνωρίζεται και η οργή του (Phipps, 1999). Ο κοινωνικός χαρακτήρας της προσευχής διαφαίνεται από την μεσημβρινή προσευχή της Παρασκευής, η οποία γίνεται στο κεντρικό τέμενος της μουσουλμανικής κοινότητας, καθώς ενώνει τους πιστούς (Ζιάκας, 1991).

Έπειτα από τα όσα αναφέρθηκαν, γίνεται φανερό ότι και στις δύο θρησκείες η προσευχή κατέχει ξεχωριστή θέση. Η προσευχή πριν το φαγητό, η ειλικρίνεια κατά τη διάρκεια της, η αποφυγή της επίδειξης καθώς και η ύπαρξη μιας βασικής προσευχής είναι κοινά χαρακτηριστικά και των δύο θρησκειών. Συγκεκριμένα, το «Πάτερ Ημών» και η κύρια προσευχή του Ισλάμ έχουν την ίδια ισχύ, είτε είναι προσωπική προσευχή είτε ομαδική (Phipps, 1999). Κοινά στοιχεία των δύο προσευχών είναι η εξύψωση του Θείου μεγαλείου, η έλλειψη εγωκεντρικών συναισθημάτων με τη χρήση αντωνυμιών στον πληθυντικό, η απουσία πληρότητας καθώς απουσιάζουν και από τις δύο οι Ευχαριστίες,

κάτι που ήταν πολύ σημαντικό για τον Μωάμεθ αλλά και για τον Ιησού (Phipps, 1999). Η προσευχή του Ιησού αποτέλεσε παράδειγμα και για τον Μωάμεθ, ο οποίος φέρεται να προσεύχεται με λόγια παρόμοια με αυτά που εμπεριέχονται στο «Πάτερ Ημών» (Phipps, 1999).

Σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, η νηστεία και η προσευχή συχνά συνδέονται μεταξύ τους (Κατά Λουκάν 2:37, 5:33). Η νηστεία, δεν είναι μια ανθρώπινη ιδέα αλλά μια εντολή που δόθηκε από τον ίδιο τον Θεό. Ήδη ίχνη της διακρίνονται στο βιβλίο της Γενέσεως στην παραγγελία του Θεού προς τους πρωτόπλαστους η οποία αναφέρει: *«απ' όλα τα δέντρα του κήπου μπορείς να τρως. Από το δέντρο όμως της γνώσης του καλού και του κακού να μη φας»* (2:16-17). Στην Αγία Γραφή η νηστεία παρουσιάζεται ως κάτι καλό, ωφέλιμο, και αναμενόμενο. Στο βιβλίο των Πράξεων των Αποστόλων αναφέρεται ότι οι πιστοί νηστεύουν πριν πάρουν σημαντικές αποφάσεις (Πράξεις 13:4, 14:23). Στην Αγία Γραφή νηστεία θεωρείται κατά κύριο λόγο η αποχή από το φαγητό, ωστόσο προτείνονται και άλλοι τρόποι. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι *«οτιδήποτε μπορείς να στερηθείς προσωρινά, ώστε να εστιάζεις την προσοχή σου στο Θεό μπορεί να θεωρηθεί νηστεία»* (Α΄ Κορινθίους 7:1-5). Η νηστεία πρέπει να γίνεται πάντα με ταπεινότητα και με χαρούμενη διάθεση. Σύμφωνα με το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο (6:16-18) ο Ιησούς δίδαξε ότι θα πρέπει *«Όταν νηστεύετε, να μη γίνεστε σκυθρωποί, όπως οι υποκριτές, που παραμορφώνουν την όψη τους για να δείξουν στους ανθρώπους πως νηστεύουν. Σας βεβαιώνω πως έτσι έχουν κιόλας λάβει την ανταμοιβή τους. Εσύ, αντίθετα, όταν νηστεύεις, περιποιήσου τα μαλλιά σου και νίψε το πρόσωπό σου, για να μη φανεί στους ανθρώπους η νηστεία σου, αλλά στον Πατέρα σου, που βλέπει τις κρυφές πράξεις. Και ο Πατέρας σου, που βλέπει τις κρυφές πράξεις, θα σου το ανταποδώσει φανερά»*. Ο Ιησούς Χριστός με την διδασκαλία του αλλά και τις πράξεις του έκανε φανερό το γεγονός ότι η νηστεία είναι ο σωστός τρόπος αντίστασης κατά των διαφόρων πειρασμών και εναντίον του Σατανά. Συγκεκριμένα είπε ότι *«τούτο το γένος, δεν διώχνεται παρά μόνο με προσευχή και νηστεία»* (κατά Ματθαίον 17:21). Ο Ιησούς με τη λέξη «γένος» αναφέρεται στον Σατανά. Ο Ίδιος νήστεψε για έναν μήνα πριν την αρχή των κηρυγμάτων του (κατά Ματθαίον 4:2). Η ουσία της νηστείας για τον Χριστιανισμό μπορεί να συνοψιστεί στα λόγια του Προφήτη Ησαΐα όπου λέει χαρακτηριστικά: *«Η νηστεία που εγώ διάλεξα, δεν είναι τούτη; Το να λύνεις τούς δεσμούς της κακίας, το να διαλύεις βαριά φορτία, και το να αφήνεις ελεύθερους τους καταδυναστευμένους, και το να συντρίβεις κάθε ζυγό; Δεν είναι το να μοιράζεις το ψωμί σου σ' αυτόν που πεινάει, και να βάζεις μέσα στο σπίτι σου τους άστεγους φτωχούς;*

Όταν βλέπεις τον γυμνό, να τον ντύνεις, και να μη κρύβεις τον εαυτό σου από τη σάρκα σου;» (Παλαιά Διαθήκη, 58: 6-7). Οι πιο αυστηρές νηστείες στον Χριστιανισμό γίνονται ακόμη και σήμερα από τους μοναχούς (Phipps, 1999). Ως ημέρες νηστείας ορίστηκαν από τους Άγιους Πατέρες της Εκκλησίας οι ημέρες Τετάρτη (μνήμη για την προδοσία του Χριστού) και Παρασκευή (μνήμη για τη Σταύρωση). Νηστείες γίνονται επίσης πριν από μεγάλες γιορτές του Χριστιανισμού, όπως είναι η Γέννηση του Χριστού, η Σταύρωση και η Ανάστασή του και η Κοίμηση της Θεοτόκου.

Στο Ισλάμ η νηστεία θεωρείται ένα από τα θρησκευτικά καθήκοντα του Μουσουλμάνου (Κορ. 2:183). Το Κοράνι επιβάλλει τη νηστεία κατά τις ημέρες του μήνα Ραμαντάν, κατά τον οποίο έγινε η πρώτη Αποκάλυψη του Θεού στον Μωάμεθ (Phipps, 1999) και συνιστά την αποχή την πλήρη αποχή από το φαγητό, το ποτό, ακόμα και από το νερό και από τις σαρκικές απολαύσεις από τη χαραυγή μέχρι τη δύση του ηλίου (Γιαννουλάτος, 2000α). Η νηστεία στο Ισλάμ γίνεται για να αντιληφθεί ο πιστός την παρουσία του Θεού, όπως επίσης και για να κατανοήσει καλύτερα τα βάσανα όσων πεινούν και διψούν με στόχο την ανάπτυξη συμπόνιας για αυτούς (Phipps, 1999). Η αυστηρή νηστεία δεν προτείνεται στο Ισλάμ, γιατί θεωρείται ότι προκαλεί μείωση της παραγωγικότητας του ανθρώπου (Phipps, 1999). Σχετικά με όσους είναι άρρωστοι ή ταξιδεύουν, το Κοράνι αναφέρει ότι μπορούν να νηστέψουν κάποια άλλη στιγμή ή να φροντίσουν για το φαγητό των φτωχών (Κορ. 2:184-187). Κατά την 28^η ημέρα του μήνα Ραμαντάν, την τελευταία δηλαδή ημέρας της νηστείας, γίνεται μια λαμπρή γιορτή από όλη τη μουσουλμανική κοινότητα προκειμένου να επισφραγιστεί η «κοινωνική αδελφική» ζωή των Μουσουλμάνων (Ζιάκας, 1991). Υπάρχουν και κάποιες επιπλέον νηστείες, εκτός του μήνα Ραμαντάν. Συγκεκριμένα υπάρχει η νηστεία του «εξίλασμού», την οποία τηρεί όποιος παραβίασε κάποιο θρησκευτικό νόμο, η νηστεία της «μετανοίας», την οποία τηρεί όποιος έκανε μια κακή πράξη και ενίοτε ενθαρρύνονται νηστείες για ορισμένα αγαθά και ευεργεσίες που έχει λάβει ο άνθρωπος και για θρησκευτική επικοδόμηση (Ζιάκας, 1991).

Συνεπώς, η νηστεία στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ, αποτελεί έναν τρόπο να επανεκτιμήσει ο άνθρωπος τα αγαθά που του προσέφερε ο Θεός και να αντισταθεί στους πειρασμούς. Ακόμη, και στις δύο θρησκείες έχουν οριστεί συγκεκριμένες ημέρες και περίοδοι νηστείας. Η αποχή από το φαγητό ή από συγκεκριμένα είδη φαγητών είναι κοινό χαρακτηριστικό του Ισλάμ και του Χριστιανισμού. Επιπλέον και στις δύο θρησκείες

τονίζεται η ανάγκη και προσφορά στους φτωχούς και στους βασανισμένους κατά τη νηστεία.

2.7. Υπακοή και υποταγή στο θέλημα του Θεού

Οι δύο θρησκείες που αναλύονται στην παρούσα εργασία εμπεριέχουν στη διδασκαλία τους την ανάγκη να ακολουθεί και να δέχεται ο άνθρωπος το θέλημα του Θεού. Ο Χριστιανισμός συγκεκριμένα διδάσκει την «υπακοή» στον Θεό και το Ισλάμ την «υποταγή» σε Αυτόν. Στην παρούσα ενότητα αναλύονται αυτές οι δύο έννοιες με σκοπό να αναδειχθεί η κοινή αντίληψη και των δύο θρησκειών αναφορικά με τη μορφή που πρέπει να έχει σχέση του ανθρώπου και του Θεού αλλά και κάποιες διαφοροποιήσεις ανάμεσά τους.

Ο Χριστιανισμός προβάλλει την ανάγκη για «υπακοή» στο θέλημα του Θεού. Σύμφωνα με τον Μαντζαρίδη, *«η υπακοή στο Θεό αποτελεί βασικό αίτημα της χριστιανικής ζωής»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ.105) και οι Χριστιανοί χαρακτηρίζονται ως *«τέκνα υπακοής»* (Α΄ Πέτρ. 1:14). Η παρακοή, σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, έχει ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση του ανθρώπου από την πηγή της ζωής, την καθυπόταξή του στη φθορά και τον θάνατο και αποτελεί την απαρχή και το βασικό χαρακτηριστικό της *«παρά φύσιν»* ζωής (Μαντζαρίδης, 1981). Αντίθετα ο άνθρωπος, μέσα από την υπακοή στον Θεό, αποκαθιστά το οντολογικό περιεχόμενο του προσώπου του στη σχέση του μαζί του (Μαντζαρίδης, 1981). Επιπλέον, η υπακοή στον Θεό ταυτίζεται με την υπακοή στο Χριστό, αφού είναι ομοούσιος με τον Πατέρα αλλά και γιατί παρουσίασε το Θείο θέλημα στον κόσμο με τη ζωή και τη διδασκαλία του (Μαντζαρίδης, 1981). Η υπακοή στον Ιησού συνεπάγεται αποφυγή και καταφρόνηση του διαβόλου.

Η υπακοή στον Χριστιανισμό ταυτίζεται με την πίστη, αφού *«η πίστη εκδηλώνεται ως υπακοή στο Θεό»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ.105). Στην επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς τους Ρωμαίους, εντοπίζεται η φράση *«υπακοή πίστεως»*, η οποία κάνει εμφανή το σκοπό του αποστολικού του έργου (Μαντζαρίδης, 1981). Η υπακοή θεωρείται οδός ελευθερίας και όχι δουλείας, στην οποία καταξιώνεται η ανθρώπινη ύπαρξη (Μαντζαρίδης, 1981). Σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, ο Θεός δεν ανάγκασε τον άνθρωπο

να υποταχτεί στο θέλημά του, αλλά τον κάλεσε να το δεχτεί ελεύθερα. Ωστόσο, ο άνθρωπος αγνόησε το κάλεσμα του Θεού και έχασε την επαφή του μαζί του, θεοποιώντας παράλληλα τον εαυτό του, γεγονός που είχε ως συνέπεια το θάνατο (Μαντζαρίδης, 1981). Ο άνθρωπος αυτεξούσια απομακρύνθηκε από τον Θεό, ο οποίος του επέτρεψε να βιώσει τις συνέπειες της παρακοής του. Η εντολή που έδωσε ο Θεός στους πρωτόπλαστους, να μην φάνε από το Δέντρο της Ζωής, αποτελεί *«παιδαγωγική υπόδειξη για σωστή άσκηση της κυριαρχικής εξουσίας τους μέσα στον κόσμο»* (Μαντζαρίδης, σ. 106). Ουσιαστικά, η αληθινή ελευθερία προκύπτει από την υπακοή στον Θεό, μέσω της οποίας ο ατελής και κτιστός άνθρωπος γνωρίζει την καταξίωση (Μαντζαρίδης, 1981).

Προϋπόθεση της υπακοής είναι η *«συναίσθηση της ανεπάρκειας του ανθρώπου και της αδυναμίας του να βρει και να πραγματοποιήσει το σκοπό της ζωής του»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ.107). Προκειμένου να είναι σε θέση ο οποιοσδήποτε να υπακούσει, θα πρέπει να ταπεινωθεί και να παραμερίσει τον εγωισμό του. Υπακοή χωρίς ταπείνωση θεωρείται υποκρισία (Μαντζαρίδης, 1981). Με την ταπείνωση ο άνθρωπος είναι ικανός να δεχτεί το θέλημα του Θεού ακριβώς όπως είναι, χωρίς να το κρίνει ή να το κατανοεί. Η ταπείνωση αυτή συνιστά μια πολλή δύσκολη δοκιμασία για τον πιστό, ανάλογη με αυτή του Σταυρού.

Στην περίπτωση που η υπακοή δεν εκδηλώνεται ελεύθερα είναι δουλεία, αλλά και χωρίς την υπακοή η ελευθερία είναι αυθαιρεσία (Μαντζαρίδης, 1981). Ο Χριστός είναι το πρόσωπο στο οποίο συντελείται ιδανικά η σύνθεση υπακοής και ελευθερίας. Σε αντίθεση με τον Αδάμ, ο οποίος παράκουσε τον Θεό και μετέδωσε στους απογόνους του τις συνέπειες αυτού του αμαρτήματος, ο Χριστός, ως τέλειος Θεός και άνθρωπος, *«υπέταξε την ανθρώπινη θέλησή Του στη Θεία και τήρησε, απέναντι στο Θεό και Πατέρα Του, υπακοή»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ.107). Η υπακοή του Χριστού ήταν υπακοή *«μέχρι θανάτου, θανάτου δε σταυρού»* (Προς Φίλιπ. 2:8). Με αυτόν τον τρόπο ο Χριστός λύτρωσε τον άνθρωπο από την ευθύνη της παρακοής και *«άνοιξε πάλι την οδό της υπακοής, που οδηγεί στην αληθινή ελευθερία»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 107). Επιπρόσθετα, η υπακοή στον Θεό είναι βασική προϋπόθεση για την ανόρθωση και την ανακαίνιση του ανθρώπου. Σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, η υπακοή όχι μόνο δεν οδηγεί στην αλλοτρίωση, αλλά αντίθετα οδηγεί στην αποκατάσταση του αλλοιωμένου ανθρώπου, η οποία πραγματοποιείται με την ανασύνδεσή του με την πηγή της ζωής και της υπάρξεώς του, τον Θεό (Μαντζαρίδης, 1981). Κατά τη χριστιανική διδασκαλία, μόνο ο ελεύθερος

άνθρωπος είναι σε θέση να υπακούσει στον Θεό και η υπακοή με την ελευθερία συμπλέκονται και προοδεύουν μαζί.

Η υπακοή *«αποτελεί την κατεξοχήν έλλογη πράξη μετά τον παραλογισμό της παρακοής»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ.108). Η παρακοή του ανθρώπου έφερε στον κόσμο την αμαρτία, ενώ η υπακοή καλλιεργεί την αρετή και όπως φυσικό επακόλουθο της αμαρτίας είναι ο θάνατος, *«η φυσική συνέπεια της αρετής είναι η ζωή»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 109). Η υπακοή στο θέλημα του Θεού είναι ο τρόπος ένταξης στη Βασιλεία του Θεού, και δεν αποτελεί απλά μια ηθική συμμόρφωση. Ο Μαντζαρίδης αναφέρει χαρακτηριστικά ότι *«όπως η παρακοή δεν περιορίστηκε στην ηθική μάκρυνση από το Θεό, αλλά έφερε μαζί της και την οντολογική αλλοτρίωση και διάσπαση του ανθρώπου, έτσι και η υπακοή δεν εξαντλείται σε μια απλή ηθική εκδήλωση, αλλά επεκτείνεται σε οντολογικό γεγονός, που αφορά την ίδια την ουσία της ανθρώπινης υπάρξεως και τοποθετείται μέσα στην εσχατολογική προοπτική της»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 108). Συνεπώς, η χριστιανική υπακοή είναι μια εσχατολογική εκδήλωση και προϋποθέτει την απεριόριστη αυταπάρνηση του Χριστιανού.

Η «υποταγή» στον Θεό που απαιτείται στο Ισλάμ αποτελεί έναν από τους πέντε στύλους της πίστεως στο Ισλάμ και συνεπώς είναι βασική προϋπόθεση για να θεωρείται ο οποιοσδήποτε πιστός Μουσουλμάνος (Ζιάκας, 1991). Συγκεκριμένα, η λέξη *islam*, αν και κατά την προϊσλαμική περίοδο χρησιμοποιούταν με την έννοια της *«συμφωνίας»* στο εμπορικό λεξιλόγιο των ανθρώπων της Μέκκας, μετά το κήρυγμα του Μωάμεθ πήρε νέο περιεχόμενο για να δηλώσει την υπαρξιακή υπακοή στην κλήση του Αλλάχ και να προσδιορίσει το σκοπό και τον προσανατολισμό των οπαδών του (Γιαννουλάτος, 2000a). Η λέξη *islam* είναι απαρέμφατο του ρήματος *aslama* το οποίο αποτελεί τη λεγόμενη 4^η ρίζα του ρήματος *salima* και σημαίνει το *«υποτάσσεσθαι, αφοσιούσθαι και εγκαταλείπειν εαυτόν (στο Θεό απολύτως)»* (Ζιάκας, 1991). Συνεπώς *islam* σημαίνει σε ελεύθερη απόδοση την *«απόλυτη αφοσίωση και υποταγή στο Θεό και το θέλημά Του»* (Ζιάκας, 1991). Η μετοχή του ρήματος είναι *muslim* και σημαίνει *«απολύτως αφοσιωμένος, υποτεταγμένος στον Θεό και το θέλημά Του»* και υπό την ευρύτερη έννοια είναι ο *«πιστός»* του Ισλάμ (Ζιάκας, 1991). Συνεπώς, όσοι αποδέχονται αυτού του είδους τη σχέση ανθρώπου και Θεού ονομάζονται *muslim*, δηλαδή Μουσουλμάνοι. Ο Μωάμεθ και οι πρώτοι οπαδοί του αυτοαποκαλούνταν Μουσουλμάνοι, υποστηρίζοντας ότι κύριο χαρακτηριστικό τους γνώρισμα ήταν η ολοκληρωτική αφοσίωσή τους στον Θεό και ότι το μήνυμά τους ήταν ένας καινούργιος, σωστός τρόπος ζωής των ανθρώπων, δηλαδή

islam, «υποταγή στο Θεό» (Γιαννουλάτος, 2000a). Κέντρο της διδασκαλίας του Μωάμεθ ήταν αυτή η πράξη αφοσίωσης στη θρησκεία του Ισλάμ και η αποδοχής της πίστεως σε ένα Θεό (Ζιάκας, 1991). Αρχικά το ρήμα *aslama* και το απαρέμφατό του *islam* σήμαιναν την εσωτερική διάθεση του ανθρώπου να πιστεύει και αφοσιωθεί στον Θεό, όμως πολύ νωρίς, πριν το θάνατο του Μωάμεθ ακόμη, ο όρος *islam* απέβει *terminus technicus*, ο οποίος δηλώνει τη θρησκεία που κήρυξε ο Μωάμεθ (Ζιάκας, 1991). Η λέξη *islam* εντοπίζεται σε οκτώ σημεία του Κορανίου και σε κάποια από αυτά χρησιμοποιείται με την τεχνική έννοια του όρου (Ζιάκας, 1991). Στο Κοράνιο, πολλές φορές η φράση «υπάκουσε στον Θεό» συμπληρώνεται από τη φράση «και στον Απόστολό Του», δηλαδή τον Μωάμεθ (Phipps, 1999).

Σύμφωνα με τη μουσουλμανική διδασκαλία, το Ισλάμ είναι αρχέγονη θρησκεία, θρησκεία υποταγής συγκεκριμένα, την οποία προαιώνια προόρισε ο Θεός για τους ανθρώπους. Όλα τα δημιουργήματά του θα πρέπει να υποταχθούν στο θέλημά του και να πιστέψουν στη απόλυτα ενιαία ύπαρξή του, προκειμένου να λάβουν αγαθά ως αμοιβές στην άλλη ζωή και απαλλαγή από την καταδίκη την ημέρα της κρίσης (Κορ. 24: 45, 3:97, 3:60). Ο άνθρωπος στο Ισλάμ θεωρείται ένα τμήμα της φύσης, όπως τη δημιούργησε ο Θεός και έτσι η σχέση του με τον Θεό μπορεί να είναι μόνο μια, αυτή της τυφλής υποταγής στο θέλημά του (Καριώτογλου, 1994). Επίσης, το Ισλάμ διδάσκει ότι η πρώτη αντίσταση ενάντια στο θέλημα του Θεού και πτώση σημειώθηκε κατά την πνευματική δημιουργία, ωστόσο η παρακοή αυτή δεν οφειλόταν στον άνθρωπο καθ' εαυτόν, αλλά στην δολιότητα του διαβόλου, ο οποίος «υπαγορεύει τους πονηρούς διαλογισμούς και εμφυσά το κακό στις καρδιές των ανθρώπων» (Κορ. 114: 4-5). Ο Σατανάς, αφού έπεσε από τον Παράδεισο, έχει ως αποστολή του να παραπλανεί τους ανθρώπους ώστε να μην υποτάσσονται στον Θεό (Ζιάκας, 1991), γεγονός το οποίο ισχύει και για τις δύο θρησκείες. Ωστόσο, η παρακοή του Αδάμ, δε συνιστά για τους Μουσουλμάνους μείζων ζήτημα, αφού η παρακοή του δεν οφειλόταν στον ίδιο και επειδή ο Θεός τον συγχώρεσε όταν μετάνιωσε για την πράξη του. Μεγαλύτερη σημασία έχει η παρακοή κάθε ανθρώπου στον νόμο του Θεού, η οποία αποτελεί πράξη αθετήσεως της διαθήκης του (Ζιάκας, 1991).

Σύμφωνα με τα όσα προαναφέρθηκαν είναι φανερό ότι και οι δύο θρησκείες δηλώνουν την κατά κάποιο τρόπο συμμόρφωση του ανθρώπου στο θέλημα του Θεού, με ορισμένες ωστόσο διαφοροποιήσεις. Η λέξη «υποταγή» που χρησιμοποιείται από το Ισλάμ, σε αντίθεση με τη λέξη «υπακοή» του Χριστιανισμού δηλώνει μια αναγκαιότητα

επιβολής. Ο Θεός στον Χριστιανισμό δεν επιβάλλει στον άνθρωπο να τον υπακούει, αλλά ο ίδιος ο άνθρωπος, ως όν με ελεύθερη βούληση, μπορεί να επιλέξει να χρησιμοποιήσει σωστά την ελευθερία που του χάρισε ο Θεός και να υπακούσει στο θέλημά του, προκειμένου να γίνει πραγματικά ελεύθερος. Στο Ισλάμ ο άνθρωπος δεν θεωρείται ότι έχει ελεύθερη βούληση, αλλά ότι όλα γίνονται όπως θέλει ο Θεός, βάσει πεπρωμένου. Μια ακόμη διαφοροποίηση είναι ότι το Ισλάμ περιορίζεται στην απόλυτη υποταγή στον Θεό χωρίς να συνδέεται με την οντολογική ανακαίνιση του ανθρώπου (Καψάνης, 1997). Επίσης, ο Μωάμεθ πίστευε ότι τα καιρικά φαινόμενα, και συγκεκριμένα οι πολλές ή οι λίγες βροχές είναι αποτέλεσμα θρησκευτικής ανυπακοής, ενώ αντίθετα ο Ιησούς δίδασκε ότι όσα οι άνθρωποι θεωρούν επιβλητικές ή καταστροφικές δυνάμεις της φύσης, δρουν ανεξάρτητα από την πίστη, αφού πλημμύρες και άλλες καταστροφές πλήττουν και τους άδικους και τους δίκαιους ανθρώπους (Phipps, 1999).

2.8. Μοναχισμός και Σουφισμός

Ο μοναχισμός είναι ένα γενικό θρησκευτικό φαινόμενο. Ενδείξεις για την ύπαρξη μοναχικής ζωής, πριν την εμφάνιση του Χριστιανισμού, υπάρχουν στην περιοχή των ανατολικών θρησκειών, όπως επίσης και στον Ιουδαϊσμό, κατά την εποχή εμφάνισης του Χριστιανισμού, εμφανίζονται οι θρησκευτικές κοινότητες των Εσσαίων στην Παλαιστίνη και των Θεραπευτών στην Αίγυπτο, οι οποίες πέρα από τον ασκητικό τους χαρακτήρα, διαμόρφωσαν και ένα είδος μοναχικής ζωής. Η άσκηση και ο μοναχισμός, σε αντίθεση με τις ανατολικές θρησκείες που κύριος σκοπός τους είναι η φυγή από τον κόσμο, αποτελούν πρωτογενή θρησκευτικά φαινόμενα στον Ιουδαϊσμό και σε κάθε άλλη θρησκεία που έχει μεσσιανικό ή προφητικό χαρακτήρα και παρουσιάζονται ως μέσα για την έκφραση της θρησκευτικής ζωής (Μαντζαρίδης, 1999).

Ο ασκητισμός στον Χριστιανισμό, πάνω στον οποίο οικοδομήθηκε αργότερα ο μοναχισμός, δεν ήταν ένα παρείσακτο στοιχείο, αλλά μια ουσιώδης διάσταση της χριστιανικής πίστης και βασική συνέπεια της μορφώσεως του καινού εν Χριστώ ανθρώπου (Μαντζαρίδης, 1999). Μέσα στους αιώνες ο χριστιανικός μοναχισμός μετεξελίχθηκε και διαφοροποιήθηκε, η ουσία όμως και ο σκοπός του έμεινε προσανατολισμένος και αναλλοίωτος. Θεμέλιο της ασκητικής και μοναχικής ζωής στον Χριστιανισμό αποτελεί η αποταγή των πάντων, κάτι που παρουσιάστηκε από τον ίδιο το

Χριστό ως βασική προϋπόθεση για να τον ακολουθήσουν όσοι το ήθελαν (Μαντζαρίδης, 1999). Ο Ιησούς έζησε παρθενικό βίο, με ακτημοσύνη και φτώχεια, ταπείνωση και υπακοή, προσευχή και νηστεία και στη διδασκαλία του κάλεσε τους ανθρώπους να μιμηθούν την αγιότητά του. Σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο, ο καθένας μπορεί να υπηρετήσει τον Θεό με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, γιατί κάθε άνθρωπος έχει «ίδιον χάρισμα» (Α' Κορ. 7:7) και η κλήση για να γίνει κανείς μοναχός είναι επίσης «χάρισμα».

Κατά τους τρεις πρώτους αιώνες της ιστορίας της Εκκλησίας, δεν υπήρξε οργανωμένος μοναχισμός, παρά τη έντονη παρουσία του ασκητισμού. Το φαινόμενο της απομάκρυνσης από τον κόσμο και της διαβίωσης στην έρημο άρχισε μετά τα μέσα του 3ου αιώνα, θεσμοποιήθηκε τον 4ο αιώνα και με τον τρόπο αυτόν η άσκηση, που αποτελούσε εξ αρχής χαρακτηριστικό γνώρισμα της χριστιανικής ζωής, βρήκε την εξειδικευμένη θεσμική έκφρασή της στο μοναχισμό. Ο μοναχισμός ξεκίνησε ουσιαστικά από την Αίγυπτο, με κύριους εκπροσώπους τους Άγιο Αντώνιο (251-356 μ. Χ.) και Άγιο Παχώμιο (292-346), οι οποίοι θεμελίωσαν τις δύο επικρατέστερες μορφές μοναχισμού, του ερημιτισμού ή αναχωρητισμού και του κοινοβιακού συστήματος αντίστοιχα (Μαντζαρίδης, 1999). Ο Άγιος Αντώνιος και αργότερα ο Άγιος Παχώμιος, συνέβαλαν στην καθιέρωση ορισμένων πρακτικών που εφαρμόζονται μέχρι και σήμερα στον χριστιανικό μοναχισμό, όπως η αδιάλειπτη προσευχή, η νηστεία, η τράπεζα όπου οι μοναχοί γευματίζουν όλοι μαζί, τα διακονήματα και η κοινή ένδυση. Επίσης, βασικό στοιχείο του μοναχισμού, εκτός από την υπακοή στον Θεό, συνιστά και η υπακοή στον ηγούμενο της μονής, απαραίτητη προϋπόθεση για πνευματική προκοπή και για να προστατευτεί ο μοναχός από τον εγωισμό και την πλάνη (Μαντζαρίδης, 1981).

Οι μοναχοί στον Χριστιανισμό προσπαθούν να μιμηθούν το έργο των αγγέλων στους ουρανούς. Όπως οι άγγελοι συνεχώς υμνούν και δοξολογούν τον Θεό, το ίδιο κάνουν και οι μοναχοί. Είναι ζωντανοί οδοδείκτες της βασιλείας του Θεού, σύμφωνα με τα όσα αναφέρονται στην Αγία Γραφή. Όλη η ζωή τους συμπλέκεται και συνυφαίνεται γύρω από τον ναό και γι' αυτό το λόγο ο ναός είναι στο κέντρο του μοναστηριού και όλες οι άλλες κτιριακές εγκαταστάσεις βρίσκονται γύρω απ' αυτόν. Εκεί οι μοναχοί υμνούν τον Θεό «*ἐν παντὶ καιρῷ*» (κατά Λουκ. 21:36), «*προσκαρτεροῦν τῇ προσευχῇ*» (Προς Κολ. 4:2) και προσπαθούν να εφαρμόσουν κατά το δυνατό το «*ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι*» (Α' Θεσ. 5:17). Ακολουθούν πιστά τη διδασκαλία του Ιησού και των Αποστόλων. Ειδικότερα, η μετάνοια, η αποστασιοποίηση από τα πάθη, η συνεργασία με τη Θεία

Χάρη, η συνεχής προσευχή είναι τα μέσα με τα οποία θεωρούν ότι θα οδηγηθούν στη φώτιση και τελικά στη θέωση. Οι Χριστιανοί μοναχοί διανύουν τα στάδια της θεραπευτικής αγωγής και τα διδάσκουν σε όλους τους Χριστιανούς ως εμπειρίες πλέον και αναφαίρετες γνώσεις. Συγκεκριμένα υποστηρίζουν ότι όλοι οι άνθρωποι θα πρέπει να διανύσουν τα στάδια της κάθαρσης, του φωτισμού και της θέωσης για να φθάσουν στην τελειότητα, στην ομοίωση με τον Θεό. Οι ίδιοι ξεκινούν την αγωνιστική πορεία τους για τα τρία αυτά στάδια της πνευματικής ζωής, με μέσα την αυτογνωσία, την ταπείνωση, την μετάνοια, την κάθαρση της καρδιάς και φθάνουν μέχρι την επιθυμία για διωγμό και μαρτύριο (Μαντζαρίδης, 1999).

Ο κάθε μοναχός έχει δώσει τρεις υποσχέσεις. Η πρώτη είναι η υπακοή στον Θεό, η δεύτερη είναι η παρθενία που διακρίνεται σε σωματική και ψυχική και η τρίτη υπόσχεση είναι η ακτημοσύνη. Οι τρεις αυτές υποσχέσεις συνιστούν την ουσία της Ορθόδοξης άσκησης και οδηγούν στην αγάπη για τον θεό και τον άνθρωπο. Επιπλέον, ολόκληρη η άσκηση του μοναχού και του κάθε Χριστιανού πρέπει να συνοδεύεται από την μετάνοια (Μαντζαρίδης, 1999). Κατά τον Άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό «μετάνοια» είναι η επάνοδος της ψυχής, εκ του παρά φύσιν στο κατά φύσιν. Η λέξη «μετάνοια» σημαίνει τη μεταβολή του ανθρώπου, την αλλαγή, τη μετάβαση από μια κατάσταση σε άλλη. Κατά συνέπεια, η ζωή του μοναχού είναι μία ζωή συνεχούς εσωτερικής μετανοίας, μία αδιάκοπη καθημερινή αναζήτηση του Θεού.

Ο Μωάμεθ φαίνεται να ήρθε σε επαφή με τον μοναχικό ασκητισμό, ο οποίος ήταν ένα από τα πιο ξεχωριστά χαρακτηριστικά της βυζαντινής χριστιανοσύνης, κατά τα εμπορικά του ταξίδια στα βόρεια σύνορα της Αραβίας (Phipps, 1999). Παρ' όλο που το Ισλάμ δεν ασπάζεται τον μοναχισμό και την αγαμία, εμφανίστηκαν σχετικά νωρίς σε αυτό μυστικιστικές τάσεις, από τις οποίες προέκυψαν αργότερα τα δερβίςικα τάγματα (Ζιάκας, 1991). Σπουδαίο ρόλο σε αυτήν την εξέλιξη είχαν οι Μουσουλμάνοι, οι οποίοι επηρεάστηκαν από τους Χριστιανούς ερημίτες στην προσπάθειά τους να αναζητήσουν τα εσώτερα της καρδιάς τους (Ζιάκας, 1991).

Σκοπός του μυστικισμού, ο οποίος αποτελεί πανθηρσκευτικό φαινόμενο, είναι να πλησιάσει ο άνθρωπος πιο κοντά στον Θεό (Ζιάκας, 1991). Ο ισλαμικός μυστικισμός αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα και πολύπλευρα ζητήματα της θρησκείας του Ισλάμ, καθώς αποτελεί μια εσωτερική διαλεκτική, η οποία δημιουργήθηκε μεταξύ της νέας τότε θρησκείας και της εποχής και των διαφόρων στοιχείων του παλαιότερου πολιτισμού των

χωρών, στις οποίες οι εξαπλώθηκαν οι οπαδοί του Μωάμεθ μετά το θάνατό του (Ζιάκας, 1991). Τελικά, ο μυστικισμός στο Ισλάμ θεωρήθηκε ως προεργασία προκειμένου να επιτευχθεί ο κύριος στόχος της πνευματικής ζωής του πιστού.

Με τον όρο «σουφισμός» (tasawwuf) δηλώνονται με περιεκτικό τρόπο όλες οι τάσεις του μυστικισμού στο Ισλάμ (Καριώτογλου, 1994). Για το ορθόδοξο Ισλάμ, ο σουφισμός αποτελεί μια από τις πιο ασυνήθιστες πλευρές του. Αναπτύχθηκε μέσα από το Ισλάμ και τοποθέτησε τον άνθρωπο σε μια ερωτική κατεύθυνση προς τον Θεό και όχι τόσο σε μια θέση τυφλής υποταγής ενώπιον του (Καριώτογλου, 1994). Σχετικά με την προέλευση του όρου «σουφισμός», έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες. Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές προέρχεται από την ελληνική λέξη «σοφός», κάτι το οποίο όμως δεν ισχύει φιλολογικά (Καριώτογλου, 1994). Σύμφωνα με άλλους, σημαίνει «καθαρότητα», ωστόσο η πιο διαδεδομένη άποψη είναι ότι έχει σχέση με τα μάλλινα ενδύματα που φορούσαν οι μυστικιστές του Ισλάμ, οι οποίοι μιμούνταν τους Χριστιανούς ασκητές (Καριώτογλου, 1994). Ουσιαστικά η λέξη σούφι, προερχόμενη από τον όρο σουφισμός, δηλώνει «αυτόν που είναι καθαρός στην καρδιά» ή αλλιώς «έναν από τους εκλεκτούς» (Καριώτογλου, 1994).

Αν και στο Ισλάμ υπάρχουν διατυπωμένες απόψεις σχετικά με το κατά πόσο αυτή η θρησκεία υποστηρίζει την ύπαρξη του μυστικισμού, η έκφραση ασκητικού ιδεώδους δεν είναι άγνωστη στο Ισλάμ (Καριώτογλου, 1994). Ο Μωάμεθ στο πρώτο κήρυγμά του στη Μέκκα διέδιδε την ανάγκη για μετάνοια εν όψει της επερχόμενης ημέρας της κρίσεως (Κορ. 82:9, 89:20, 16:96) και το γεγονός ότι τα υλικά αγαθά του κόσμου αποτελούν δώρο Θεού αλλά και εμπόδιο για τους πιστούς, το οποίο είναι ικανό να τους οδηγήσει στο να χάσουν το φόβο της επερχόμενης κρίσης (Καριώτογλου, 1994). Παρά τις απόψεις διάφορων θεολόγων του Ισλάμ, ότι η άσκηση με την ειδική έννοια του όρου δεν είχε θέση στο Ισλάμ, υπήρξαν και άλλοι οι οποίοι λαμβάνοντας υπ' όψη το παραπάνω κήρυγμα του Μωάμεθ, προχώρησαν σε μια μυστικιστική θεώρηση της σχέσης Θεού και ανθρώπου (Καριώτογλου, 1994). Πολλοί στίχοι του Κορανίου υπέστησαν την κατάλληλη ερμηνεία προκειμένου να στηρίξουν θεολογικά έναν τέτοιου είδους τρόπο ζωής (Καριώτογλου, 1994). Η βασική διαφορά ανάμεσα στον ασκητισμό και στον μυστικισμό είναι ο Θεός έρωτας και βασίζεται σε ένα στίχο του Κορανίου, ο οποίος αναφέρει ότι *«είναι ο Θεός που θα μπορούσε να δημιουργήσει έναν λαό που θα τους αγαπά και θα τον αγαπούν»* (Κορ. 5:54).

Σχετικά με τη γέννηση του σουφισμού υπάρχουν πολλές και διαφορετικές απόψεις. Ορισμένοι τον θεωρούσαν προϊόν της εσωτερικής διδασκαλίας του Μωάμεθ, άλλοι τόνισαν ότι δέχτηκε περσικές και ινδικές επιδράσεις και κάποιοι άλλοι την νεοπλατωνική προέλευσή του (Ζιάκας, 1991). Ωστόσο, το σίγουρο είναι ότι ο Χριστιανισμός, μαζί με την πληθώρα των γνωστικών συστημάτων και ο Ιουδαϊσμός επηρέασαν τον μυστικισμό του Ισλάμ (Ζιάκας, 1991). Αυτά τα ρεύματα προσαρμόστηκαν ανάλογα με την ισλαμική διδασκαλία και έτσι προέκυψε ο μυστικισμός ως νέο πνευματικό προϊόν, ιδιαιτέρως μουσουλμανικό (Ζιάκας, 1991). Επιπλέον, στην ανάπτυξη του ασκητικού ιδεώδους, συνετέλεσαν και άλλοι παράγοντες πολιτικοί, κοινωνικοί και πνευματικοί, όπως για παράδειγμα ο εμφύλιος πόλεμος που ξεκίνησε τριάντα χρόνια μετά το θάνατο του Μωάμεθ. Ο πόλεμος αυτός οδήγησε σε σχίσμα την ισλαμική κοινότητα, με την δημιουργία της ορθόδοξης παράταξης της sunna και της παράταξης του Αλή, γαμπρού του Μωάμεθ, την shi'a, η οποία προσέφερε πολλά στον σουφισμό (Ζιάκας, 1991).

Ο σουφισμός κατά την εξέλιξή του δέχτηκε εξωϊσλαμικές επιδράσεις, όπως από τον Βουδισμό, τον γνωστικισμό, τον νεοπλατωνισμό και φυσικά από το πλήθος των ορθοδόξων ή μονοφυσιτών αναχωρητών (ραχίμπ) και μοναχών, σε ότι αφορούσε την προσευχή και τους κανόνες της άσκησης (Καριώτογλου, 1994). Ο χαρακτήρας της πρώτης βαθμίδας από τις τέσσερις συνολικά, του μυστικισμού στο Ισλάμ ήταν ασκητικός και κυρίως σημιτικός (Ζιάκας, 1991). Οι ασκητικές αυτές τάσεις έβρισκαν στήριγμα στο αρχικό κήρυγμα του Μωάμεθ στη Μέκκα, το οποίο επεσήμανε τα θέματα που ανέφερε συνεχώς ο ίδιος, όπως η ημέρα της κρίσης, το ενιαίο του Θεού, το έλεος και το μεγαλείο του (Ζιάκας, 1991). Το Ισλάμ με τις αναφορές του περί νηστείας και λιτανείας ενίσχυε την αυστηρή ζωή των μυστικιστών, ωστόσο, είναι αδιαμφισβήτητο ότι το ενδογενές αυτό στοιχείο της ευσέβειας, τράφηκε από τον Χριστιανισμό και συγκεκριμένα από κάποιες χριστιανικές μορφές της ερήμου (Ζιάκας, 1991).

Στόχος του σουφισμού είναι η ένωση με τον Θεό, κάτι το οποίο επιτυγχάνεται μέσα από μια συγκεκριμένη πορεία πάνω σε μια ατραπό (tarikqa), η οποία συνιστά *«διακλάδωση ή παράλληλη πορεία της κύριας οδού, που είναι ο νόμος του Κορανίου, με όλες τις υποχρεώσεις που οφείλει να ακολουθεί κάθε πιστός μουσλίμ»* (Καριώτογλου, 1994, σ. 33). Με την ατραπό φθάνει κανείς σε μια εσωτερική κατάσταση (haqīqa) που καταλήγει στην ενότητα με την απόλυτη πραγματικότητα (Καριώτογλου, 1994). Συνεπώς, ο νόμος, η ατραπός και η γνώση *«αποτελούν τα τρία επίπεδα πάνω στα οποία ο «γνωστικός» εξυφαίνει την επιτυχία στο στόχο του»* (Καριώτογλου, 1994, σ. 33). Κάθε μύστης, ο οποίος

θεωρείται ταξιδιώτης (salik), πρέπει να περάσει από επτά σταθμούς (maqam) ή στάδια, καθένα από τα οποία, εκτός του πρώτου, είναι αποτέλεσμα των προηγούμενων (Καριώτογλου, 1994). Αυτά είναι με τη σειρά η μετάνοια, η εγκράτεια, η απάρνηση, η πτωχεία, η υπομονή, η εμπιστοσύνη στον Θεό και η ικανοποίηση και κατακτούνται με προσωπικό αγώνα (Καριώτογλου, 1994). Με την ατραπό, ο μύστης επιτυγχάνει τη γνώση, η οποία συνδυάζεται με την αγάπη (mahabba), το Θείο έρωτα, στοιχεία τα οποία οδηγούν στη φώτιση και την έκσταση (Καριώτογλου, 1994). Τα όσα προαναφέρθηκαν μπορούσαν να τα εφαρμόζουν τόσο οι έγγαμοι όσο και οι άγαμοι μύστες, όμως μεγάλος αριθμός αυτών ενώθηκαν σε αδελφότητες ή δερβίςικα τάγματα (Καριώτογλου, 1994). Σε πολλούς κύκλους των σούφι αναπτύχθηκαν και πολυθεϊστικές, νεοπλατωνικές αντιλήψεις, αλλά και ιδέες περί ενσαρκώσεως του Θεού (Hajjal) (Καριώτογλου, 1994). Ο σουφισμός απευθύνθηκε *«όχι στους κοινούς οπαδούς της θρησκείας, αλλά στους εκλεκτούς, τα ανήσυχα πνεύματα, που μπόρεσαν και πέταξαν ελεύθερα πέρα από τα δόγματα της ισλαμικής ορθοδοξίας»* (Καριώτογλου, 1994, σ. 35).

Συμπερασματικά, έπειτα από αυτή τη συνοπτική αναδρομή στην ιστορία του και την ανάλυση της έκφρασης του μυστικισμού στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ, διαφαίνεται και οι δυο θρησκείες τον θεωρούν ως έναν από τους καλύτερους τρόπους να έρθει ο άνθρωπος πιο κοντά στον Θεό. Ο μυστικισμός του Ισλάμ έχει σαφώς επηρεαστεί από τον χριστιανικό μυστικισμό, τον μοναχισμό, και αυτός είναι ο λόγος που η προσευχή, η μετάνοια, η νηστεία, η ολιγάρκεια και η απόλυτη υπακοή στον Θεό είναι κοινές πρακτικές που εφαρμόζονται τόσο από τους μοναχούς όσο και από τους σούφι.

Κεφάλαιο 3ο : Οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Χριστιανισμού

3.1. Ο Ιησούς Χριστός ως παιδαγωγός και η διδασκαλία του για τον «άλλο»

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια παιδαγωγική προσέγγιση της διδασκαλίας του Ιησού Χριστού και ειδικότερα η διδασκαλία του σχετικά με τους «άλλους», τους «έτερους», προκειμένου να επιτευχθεί καλύτερη κατανόηση των διαπολιτισμικών «αξιών» που εμπεριέχει ο Χριστιανισμός και οι οποίες θα αναλυθούν στη συνέχεια.

Αρχικά, κρίνεται σκόπιμο να προσδιοριστεί το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο στο οποίο έζησε και δίδαξε ο Ιησούς. Δυστυχώς δεν είναι γνωστό ακριβώς το πότε γεννήθηκε ο Ιησούς, πότε άρχισε τη δημόσια δράση του και πόσο διάστημα διήρκησε αυτή, ούτε και η ημερομηνία του θανάτου του. Ο Σκύθης μοναχός Διονύσιος ο Μικρός τον 4^ο αιώνα καθόρισε τη γέννηση του Ιησού στο έτος 754 από κτίσεως Ρώμης όμως έκανε λάθος για μια καθυστέρηση τουλάχιστον τεσσάρων ετών και έτσι ο σημερινός χριστιανικός κόσμος που ακολουθεί τον απολογισμό του Διονυσίου διαιωνίζει το λάθος (Μουστάκης, 1991). Είναι ωστόσο σίγουρο ότι ο Ιησούς γεννήθηκε πριν το θάνατο του Ηρώδη του Μεγάλου, δηλαδή πριν από το χρονικό διάστημα μεταξύ του τέλους Μαρτίου και των αρχών Απριλίου του έτους 750, τον 4^ο αιώνα π.Χ.. Η βεβαιότητά αυτή στηρίζεται στην έγκυρη πληροφορία του θανάτου του Ηρώδη στο παραπάνω χρονικό διάστημα. Η σειρά των γεγονότων είναι η ακόλουθη: γέννηση Ιησού, άφιξη των Μάγων στην Ιερουσαλήμ, διάταγμα της σφαγής των βρεφών που ήταν γεννημένα από διετίας, αναχώρηση του Ηρώδη για την Ιερικώ, θάνατος του Ηρώδη (Μουστάκης, 1991).

Για την καλύτερη κατανόηση της διαδοχής των γεγονότων της ζωής του Ιησού Χριστού παρατίθεται ο ακόλουθος χρονολογικός πίνακας:

1. Γέννηση του Ιησού:	Προς το τέλος του έτους 748 από κτίσεως Ρώμης, 6 π.Χ.
2. Αρχή της δράσης του Ιωάννη του Βαπτιστή:	Κατά τις αρχές του έτους 28μ.Χ. (ή μεταξύ Οκτωβρίου και Δεκεμβρίου του 27)

3. Βάπτισμα και αρχή της δημόσιας ζωής του Ιησού:	Λίγο χρόνο μετά την προηγούμενη ημερομηνία. Ο Ιησούς είναι 32 ως 33 ετών
4. Πρώτο Πάσχα της δημόσιας ζωής του Ιησού:	Μάρτιος-Απρίλιος του έτους 28. Ηλικία του Ιησού: 32 ½ - 33 ½ έτη
5. Δεύτερο Πάσχα:	Μάρτιος-Απρίλιος του έτους 29. Ηλικία του Ιησού 33 ½ - 34 ½ έτη
6. Τρίτο Πάσχα και θάνατος του Ιησού:	7 Απριλίου του έτους 30, ημέρα 14 του μηνός Νισάν. Ηλικία του Ιησού 34 ½ - 35 ½ .

Πίνακας 3.1.1.: Χρονολογικός πίνακας ζωής Ιησού (Μουστάκης, 1991, σ. 173)

Όποιες πληροφορίες διαθέτουμε για τον Ιησού προέρχονται από τα Ευαγγέλια, τα οποία ωστόσο δεν παρουσιάζουν μια «βιογραφία» του Θεανθρώπου με την έννοια που έχει στις μέρες μας ο όρος. Σκοπός των Ευαγγελιστών ήταν η παρουσίαση της ζωής του Χριστού μέσα από καθημερινά και απλά γεγονότα και όχι ο σαφής χρονολογικός της προσδιορισμός (Μουστάκης, 1991).

Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Ιησούς είχε Ιουδαϊκή καταγωγή. Οι Ιουδαίοι είχαν χάσει την ανεξαρτησία τους από τους Ρωμαίους κατακτητές και ήταν υποτακτικοί τους (Phipps, 1999). Μητρική γλώσσα του ήταν τα αραμαϊκά, σημιτική γλώσσα που συνδέεται στενά με τα ιουδαϊκά. Σύμφωνα με κάποιες πηγές, ήταν σε θέση να διαβάζει ιουδαϊκά καθώς φοίτησε σε ιουδαϊκό σχολείο-συναγωγή στη Ναζαρέτ, όπου διδασκόταν αποκλειστικά η ιουδαϊκή Βίβλος. Εκεί, στον *Οίκο του Βιβλίου* όπως ονομαζόταν οι μαθητές εκτός από θεολογία, μελετούσαν και ιστορία, λογοτεχνία, πολιτικές σχέσεις, ηθική και λατρευτικές πρακτικές με κύριες πηγές τα ανθολογήματα από τις γραφές της προηγούμενης χιλιετίας (Phipps, 1999). Ο Ιησούς άσκησε κοσμικό επάγγελμα για πολλά χρόνια. Συγκεκριμένα από τα παιδικά του χρόνια ασκήθηκε στην τέχνη του ξυλουργού κοντά στον Ιωσήφ. Ζούσε σε μια πόλη απομακρυσμένη από τον πολιτισμό και θεωρούσε την Ιερουσαλήμ ως το γεωγραφικό κέντρο του παγκόσμιου πολιτισμού (Phipps, 1999).

Το κήρυγμα του Ιησού συνέπιπτε με το κήρυγμα του Ιωάννη του Βαπτιστή, ο οποίος θαύμαζε την έμφαση που έδινε αυτός ο προφήτης στα θετικά αποτελέσματα της

μετάνοιας. Το προφητικό κήρυγμα του Ιησού άρχισε όταν ήταν στην ηλικία των τριάντα ετών. Ο Γαλιλαίος πήγε στην έρημο της Ιουδαίας όπου κήρυττε ο εξάδελφός του ο Ιωάννης και του ζήτησε να τον βαπτίσει για να ξεκινήσει την νέα του αποστολή. Τότε ο Ιησούς είδε όραμα και ακούστηκε φωνή: *«Είδε να σχίζονται οί ούρανοί και το Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὡς ἂν περιστερὰ, να κατεβαίνει εἰς αὐτόν. Και ἦλθε φωνή ἀπό τους ουρανοῦς, που ἔλεγε ‘συ εἶσαι ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός»* (Ραχμάν, σ.165, ὁ. π. Phipps, 1999, σ. 90).

Με τη βάπτισή του ο Ιησούς αντιλήφθηκε ότι πρέπει να επιτελέσει ένα σπουδαίο έργο, για αυτό και αποσύρθηκε στη Νεκρά Θάλασσα, προκειμένου τίποτα να μην μπορεί να τον αποσπάσει από την πνευματική του προετοιμασία. Εκεί, βιώνει τρεις πειρασμούς, αλλά στην παρούσα εργασία αξίζει να αναφερθεί ο δεύτερος, με τη σειρά που τους έχει καταγράψει ο Λουκάς, κατά τον οποίο ο Ιησούς βλέπει με τα μάτια του μυαλού του όλα τα βασίλεια της γης. Του δίνεται η ευκαιρία να εξουσιάσει όλους τους ανθρώπους με τη χρήση διαβολικών τακτικών. Σύμφωνα με τον Phipps (1999), στους αιώνες πριν και μετά τον Ιησού, κύριο μέσο για την απόκτηση παγκόσμιας ισχύς ήταν ο πόλεμος. Ωστόσο, ο Ιησούς επιθυμούσε να δημιουργήσει ένα πνευματικό διαπολιτισμικό βασίλειο του Θεού για αυτό και απέρριψε την αρχή ότι ο σκοπός αγιάζει τα μέσα προκειμένου να εκμηδενίσει την ανθρωποκεντρική και διαβλητή έννοια της εξουσίας που συνδέεται με τα έθνη-κράτη.

Από το κήρυγμα του Ιησού επαληθεύονται οι Ισραηλινοί προφύτες, ο τρόπος ζωής τους και οι λόγοι τους. Στο πρόσωπό του επαληθεύτηκε η βασική ιδέα του Ωσηέ, η διδαχή της αγάπης και της ευσπλαχνίας και η εκπλήρωση των προφητειών του Ησαΐα για έναν βασανισμένο υπηρέτη, που θα γινόταν το *«φως των εθνών»* και ο οποίος θα προσπαθούσε με ευγενικούς τρόπους να φέρει τη δικαιοσύνη στη γη (Phipps, 1999).

Ο Ιησούς στη Γαλιλαία προσέλκυε μεγάλα πλήθη, παρόλο είχε τη φήμη του ανατρεπτικού στοιχείου και πολλά μέλη του θρησκευτικού κατεστημένου δεν τον συμπαθούσαν και αηδίαζαν με την καλοσύνη που έδειχνε στους περιθωριοποιημένους. Η απάντηση του Ιησού στο τελευταίο ήταν ότι η αποστολή του στη ζωή ήταν να μείνει στο πλευρό των παραμελημένων και να τους δείξει τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη προκειμένου αυτοί να αλλάξουν εν τέλει τη συμπεριφορά τους. Σκοπός του ήταν να συγχρωτίζεται με τους αμαρτωλούς, όχι με όσους πίστευαν ότι έχουν τέλεια πνευματική υγεία (Phipps, 1999). Κήρυττε το λόγο του Θεού και την ανάγκη για μετάνοια, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η ριζική αλλαγή των προσωπικών αξιών με αποτέλεσμα την

απόρριψη του θρησκευτικού νομικισμού, την κάθαρση της εσωτερικής ζωής και την παροχή βοήθειας σε όσους τη χρειάζονται.

Στον Ιησού απέδιδαν συχνά τον εβραϊκό τίτλο του ραβίνου, που στην ουσία σημαίνει δάσκαλος, εξαιτίας του έντονου ενδιαφέροντός του για την ερμηνεία των Γραφών και εξαιτίας της χρήσης γλαφυρών παραβολών. Το κήρυγμά του ήταν γεμάτο ζωντάνια και τολμηρότητα και δεν σχετιζόνταν με τις ιουδαϊκές γραφές (Phipps, 1999). Στην Καινή Διαθήκη προβάλλεται ο Χριστός ως παιδαγωγός και του ταιριάζει απόλυτα η προσωινμία Διδάσκαλος, αν και δε διέθετε κανένα πιστοποιητικό σπουδών από τις ραβινικές σχολές της εποχής. Ωστόσο, όλοι, ακόμη και οι Φαρισαίοι τον αναγνωρίζουν ως «ραβί», αφού είδαν τον τρόπο ζωής του, τη συμπεριφορά του απέναντι στον απλό λαό, την επιστημονική και ψυχοπαιδαγωγική του κατάρτιση, δηλαδή το σύνολο του τρόπου ζωής του (Κογκούλης, 2000). Ο Ευαγγελιστής Λουκάς χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «ο λαός άπας εξεκρέματο αυτού ακούων» (κατά Λουκ.19:48). Το γεγονός ότι ο Ιησούς Χριστός έχαιρε καθολικής αναγνώρισης έχει σπουδαία σημασία γιατί το διδακτικό έργο και η εκτίμηση της αξίας του δασκάλου από τους μαθητές υποβοηθούνται από αυτή (Κογκούλης, 2000).

Ο Χριστός ήταν γνώστης ολόκληρης της υπόστασης του ανθρώπου και αντιλαμβανόταν τον άνθρωπο *«ως παιδί, εικόνα και ομοίωμα του Θεού, ως αδελφό δικό του, πολίτη της επίγειας και ουράνιας βασιλείας που συνομιλεί με τους αγγέλους, στεφανωμένος με δόξα, προορισμένος να γίνει μέτοχος της Θείας δόξας και να λάμψει όπως ο ήλιος στη βασιλεία του Πατέρα Του»* (Κογκούλης, 2000, σ. 66). Μπορούσε να διακρίνει καθαρά την ποιότητα, τη διάθεση και τις δυνατότητες που έκρυβε κάθε άνθρωπος μέσα του, ανεξάρτητα από την εξωτερική εμφάνιση και την κοινωνική θέση. Συνακόλουθα διέβλεπε την υποκρισία και την ψυχική κατωτερότητα όσων υποκρίνονταν, τα πάθη τους και τις σκοτεινές τους διαθέσεις και δε δίσταζε να τους αποκαλύψει για να στηλιτεύσει την υποκρισία τους: *«τι με πειράζεται υποκριταί;»* (κατά Μάρκ. 12, 15) (Κογκούλης, 2000).

Σκοπός της αγωγής για το Χριστό ήταν η ομοίωση του ανθρώπου με τον Θεό, η θέωσή του. Ο Ίδιος όντας γνώστης της τελειότητας του Θεού επιθυμούσε να κατευθύνει τον άνθρωπο προς αυτή. Με το λόγο του και τις πράξεις του διακήρυξε την πλούσια αγάπη του προς τους μαθητές του αλλά και προς όλον τον κόσμο (Κογκούλης, 2000). Παρουσιάστηκε ως ποιμένας που συμπονά το ποίμνιό του και που ήταν διατεθειμένος να

αγωνιστεί μέχρι θανάτου προκειμένου να εξασφαλίσει την ασφάλεια του. Αντιμετώπιζε τον άνθρωπο ως το παιδί του Θεού, το παραπλανημένο πρόβατο, τον άσωτο υιό, χωρίς κοινωνικές και φυλετικές διακρίσεις ακόμα και σε συνθήκες ηθικής αθλιότητας (Κογκούλης, 2000). Διέθετε άριστη ικανότητα επικοινωνίας με το ακροατήριο, γεγονός που φανερώνει το διδακτικό του χάρισμα να μεταφέρει με αποτελεσματικό τρόπο τις εμπειρίες σε όσους τον άκουγαν. Όπως αναφέρει ο Κογκούλης (2000, σ. 67), *«για το Χριστό, ο ψαράς της Τιβεριάδας και ο διδάσκαλος του συνεδρίου, το αφελές νήπιο και ο ληστής που ψυχορραγούσε πάνω στο σταυρό, γεωργοί, επαγγελματίες, στρατιώτες, έμποροι, άνδρες και γυναίκες, Ιουδαίοι και Σαμαρείτες, Έλληνες και Χαναναίοι, όλοι, και περιφρονημένοι αμαρτωλοί, είναι πρόσωπα αγαπητά»*. Αποζητούσε το να είναι Δάσκαλος, Παιδαγωγός και ο Σωτήρας όλων, για αυτό και τους περιέκλειε με την απεριόριστη αγάπη του. Έδειχνε ιδιαίτερη αγάπη για τους αμαρτωλούς και δεν τους αντιμετώπιζε με αηδία ή με φαρισαϊκή αλαζονεία (Κογκούλης, 2000).

Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Ιησούς δεν αντιμετώπιζε τους μαθητές και τους ανθρώπους ως σύνολο, ως μάζα και απρόσωπο πλήθος, αλλά διέκρινε σαφώς το κάθε άτομο και απευθυνόταν προσωπικά σε αυτό, ανάλογα με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της ψυχής του (Κογκούλης, 2000). Φρόντιζε όμως η αγάπη του να μην τον παρασύρει σε λόγια και έργα που καταπνίγουν την λογική και παραμερίζουν τη σύνεση, δημιουργώντας τέτοιου είδους εσωτερική καλλιέργεια στα άτομα, της οποίας φυσικό επακόλουθο θα ήταν η πρόληψη των διαφορών ή η ειρηνική και δίκαια επίλυσή τους (Κογκούλης, 2000).

Ο Ιησούς Χριστός χειραγωγούσε το ακροατήριό του από τα απλούστερα στα βαθύτερα νοήματα, ανάλογα πάντα με την αντίληψη, τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους. Είχε την υπομονή να αναλύει τα υψηλά νοήματα προκειμένου να γίνουν κατανοητά από τη διάνοια όλων των ανθρώπων που τον παρακολουθούσαν (Κογκούλης, 2000). Οι λέξεις που χρησιμοποιούσε, η μεθοδολογία που ακολουθούσε, ο τρόπος διαπραγμάτευσής του με διάφορα θέματα αναδείκνυαν την παιδαγωγική του δραστηριότητα. Ήξερε ακριβώς τι και πως θα το διδάξει και οι γνώσεις του δεν ήταν μόνο θεολογικού ενδιαφέροντος (δογματικές και ηθικές αλήθειες) αλλά αναφερόταν και στα έμψυχα και άψυχα όντα της φύσης, στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στα επαγγέλματα των ανθρώπων, στην πολιτική, στα έθιμα, στις παραδόσεις και στην ιστορία του λαού (Κογκούλης, 2000). Γνώριζε τέλεια τη Βίβλο ώστε να τη χρησιμοποιεί άνετα και επιτυχώς. Έκανε συχνές αναφορές στην Παλαιά Διαθήκη, εμπλουτίζοντας τη διδασκαλία

του και παρόλο που ανέφερε μόνο όσα ήταν κατανοητά από το ακροατήριό του, η διδασκαλία του χαρακτηριζόταν από άπειρο πλάτος και βάθος (Κογκούλης, 2000).

Η διδασκαλία του Χριστού απευθύνονταν και συνεχίζει να απευθύνεται σ' όλους τους ανθρώπους, αφού χρησιμοποίησε έναν εξαιρετικά οικείο και φιλικό τρόπο κατά την ανάπτυξή της. Συγκεκριμένα *«αντιμετωπίζει τα παιδιά ως μέλη συγκεκριμένης οικογένειας, συνομιλεί με τη γυναίκα (Ιω. 4: 27), παραβιάζοντας κοινωνικές απαγορεύσεις, ακολουθείται από γυναίκες (Λκ. 7: 30), αγγίζεται από μια «αμαρτωλή» (Λκ. 7: 30), συναναστρέφεται με τους περιφρονημένους ψαράδες (Ιω. 21: 27), τελώνες (Λκ. 23: 20), αμαρτωλούς (Μθ. 9: 11), λεπρούς, προσήλυτους (Ιω. 12: 20)»* (Κογκούλης, 2000, σ. 72). Αξίζει να σημειωθεί ότι η διδασκαλία του χαρακτηρίζονταν από ακριβολογία, απλότητα, χάρη, σαφήνεια και φυσικότητα. Έκανε χρήση απλών, καταληπτών και ευκολονόητων από τους ακροατές του λέξεων. Όταν αντιλαμβανόταν ότι τα υψηλά (πνευματικά) νοήματα της διδασκαλίας του δε γινόταν κατανοητά, τα αποσαφήνιζε με εικόνες και παρομοιώσεις από το φυσικό τους κόσμο, με έργα και σκηνές από την καθημερινή ζωή και με ιστορικά γεγονότα (Κογκούλης, 2000). Η γλαφυρότητα της έκφρασής του, η σαφήνεια, η πρωτοτυπία και η έντονη παραστατικότητα, συνέβαλαν στην καλύτερη απομνημόνευση όσων δίδασκε. Ο λαός δεν απομνημόνευε μόνο τη φράση αλλά και το νόημά της και έτσι τη χρησιμοποιούσε επιτυχώς σε παροιμίες, ρητά και σε συμβουλές (Κογκούλης, 2000).

Ο Χριστός ήταν ταπεινός αλλά ταυτόχρονα και οραματιστής μιας διαφορετικής κοινωνίας και αυτό πάσχιζε να πετύχει. Να διαμορφώσει μια κοινωνία αγάπης, ειρήνης, ανθρώπινης «ζεστασιάς» και αλληλεγγύης. Επεδίωκε την προσωπική αλλαγή επιλέγοντας και εκπαιδεύοντας δώδεκα συνηθισμένους νεαρούς ώστε να γίνουν φορείς του ευαγγελίου του. Γνώριζε βέβαια, πως πρόκειται για νέους με πάθη και αδυναμίες αλλά αυτή ήταν και η πρόκληση. Επεδίωκε ουσιαστικά να διαμορφώσει τους χαρακτήρες τους με ένα μόνο εφόδιο, την αγάπη (Phipps, 1999). Η αγάπη αποτελούσε για το Χριστό αστείρευτη πηγή σοφίας, δύναμης, ενθουσιασμού και εμπνεύσεως για κάθε παιδαγωγό (Κογκούλης, 2000). Κανένας δεν είχε κηρύξει την αγάπη απέναντι στους εχθρούς, ούτε είχε υπάρξει άλλος που να διδάσκει και να ασπάζεται έμπρακτα την πρακτική της μη-βίας απέναντι στους προσωπικούς τους διώκτες πριν από τον Ιησού (Phipps, 1999). Σύμφωνα με τον Ντέιβιντ Φλάσερ, *«η «ειδοποιός διαφορά» της ηθικής του Χριστού βρίσκεται σε τέσσερις λέξεις: «Αγαπάτε τους εχθρούς σας»* (Phipps, 1999, σ. 139).

Ο Ιησούς κήρυξε στον κόσμο της υπαίθρου, στους ναούς και στις πόλεις και μίλησε για την εμπιστοσύνη που πρέπει να έχει άνθρωπος στον Θεό, δίδαξε τη συγχώρεση, την υιοθέτηση μιας στάσης ζωής που να αγκαλιάζει με αγάπη τον συνάνθρωπο και την οριστική λύτρωση του ανθρώπου από το κακό, την φθορά και τον θάνατο με την συμμετοχή του στην "Βασιλεία του Θεού", στην αιώνια ζωή που συνεχίζεται μετά τον φυσικό θάνατο. Κήρυξε την ισότητα μεταξύ όλων των ανθρώπων, διότι για Αυτόν δεν υπάρχουν διαφορές, ούτε φυλετικές, ούτε ρατσιστικές, ούτε κληρονομικές, ούτε εθνικές. Όλοι για Αυτόν και μέσα σε Αυτόν είμαστε ένα. Σύμφωνα με τον Πορτελάνο (2013), η παιδαγωγική διάσταση του έργου του Ιησού Χριστού διαφαίνεται από το γεγονός ότι επικοινωνούσε με αυτό που υπήρχε, το αγαπούσε ακριβώς όπως ήταν και διαλεγόταν μαζί του δίνοντας ταυτόχρονα με τη στάση του κριτήρια τρόπου ζωής, χωρίς να το απαρνείται. Σύμφωνα με τον Κλήμη τον Αλεξανδρεύς, ο Χριστός αποτελεί το αιώνιο πρότυπο του παιδαγωγού.

Ο Χριστός στη διδασκαλία του έκανε λόγο πολύ συχνά για τη σχέση των ανθρώπων με τον «άλλο». Ποιος όμως χαρακτηρίζεται ως «άλλος»; Σύμφωνα με έναν γενικό ορισμό, «ο όρος «άλλος, η, ο» ερμηνεύεται ως ο «οιοσδήποτε άλλος» ή «κάποιος άλλος», ενώ με το άρθρο «ο», «ο άλλος» σημαίνει «ο υπόλοιπος, ο εκτός του μνημονευθέντος» και «οι άλλοι» είναι «πάντες οι άλλοι, οι λοιποί» (Περάκης, 2006, σ. 31). Για την απαρίθμηση ή την αναφορά ποικίλων προσώπων ο όρος «άλλος» δηλώνει «τη μεταξύ αυτών διαφορά», ενώ σπάνια χρησιμοποιείται ως «το αλλοίως», δηλαδή «άλλου είδους διάφορος» (Περάκης, 2006). Κάποιες άλλες ερμηνείες του όρου είναι ο «άλλος» ως «άλλος παρά τους συνήθεις, παράξενος, ξένος, άλλος οδίτης απατηλός», ενώ κάποιες άλλες τον συνδέουν με το «έτερος» (Περάκης, 2006).

Ο «άλλος» στον Χριστιανισμό, εκτός του ότι είναι ίσος προς τον εαυτό του, θεωρείται «αδελφός» με ξεχωριστή αξία, εικόνα του Θεού και ταυτίζεται με την έννοια του «πλησίον» (Περάκης, 2006). Για τον «άλλο» ή τον «πλησίον» ο Χριστός με την παραβολή του καλού Σαμαρείτη απαντά εύστοχα στον νομικό που του έθεσε το ερώτημα «και τις εστί μου πλησίον», ταυτίζοντας τον καλό Σαμαρείτη με εκείνον που γίνεται «πλησίον» στην άμεση ανάγκη του «άλλου», αυτόν που ποιεί «το έλεος μετ' αυτού». Με αυτήν την παραβολή αλλά και με άλλες συναντήσεις του, όπως με τη Σαμαρείτιδα, ο Χριστός ως θεάνθρωπος επαγγέλθηκε τη διαπολιτισμικότητα (Πορτελάνος, 2013). Στην Αγία Γραφή ο «άλλος» για πρώτη φορά αντιμετωπίζεται με αγαπητικό τρόπο σε όλες του

τις διαστάσεις (ως πλησίον, αδελφός, φίλος, εχθρός, ξένος, διαφορετικός, μέλος κοινού σώματος κ. ά.). Ο «άλλος» στην Καινή Διαθήκη δεν είναι ένα τυχαίο δημιούργημα ανάξιο και ασήμαντο, αλλά ένα κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού προσωπικό δημιούργημα.

Ο Χριστός, σύμφωνα με τον π. Ιουστίνο Κεφαλούρο (Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013), διαλεγόταν συχνά με τον «άλλο», τον «έτερο». Συγκεκριμένα δε δίστασε να διαλεχτεί με τη Σαμαρείτιδα όπως προαναφέρθηκε, αλλά και με τον Ρωμαίο εκατόνταρχο που είχε διαφορετική θρησκευτική παράδοση και κουλτούρα. Ο διάλογος του Χριστού με τους «άλλους» δεν έχει προϋποθέσεις και όρους. Αντίθετα χαρακτηρίζεται από ειλικρίνεια και καθαρότητα και δεν έχει καμία ασφαλιστική δικλείδα. Η διδασκαλία του Χριστού μπορεί να συμβάλει έτσι ώστε να κατανοηθεί ο «άλλος», όχι ως αφηρημένη έννοια, ούτε ως ιδεολόγημα, ούτε ως μια αόριστη ανθρωπότητα, αλλά ως το συγκεκριμένο πρόσωπο. Ο Χριστός αποδέχεται τους ανθρώπους οντολογικά, ως πραγματικές και ιδεολογικές υπάρξεις, με απουσία διακρίσεων και προϋποθέσεων αλλά με τις ιδιαιτερότητες, τις αδυναμίες και τις αμαρτίες τους, ακριβώς δηλαδή όπως είναι (Περάκης, 2006).

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Χριστού, ο άνθρωπος δεν θα πρέπει να προσπαθεί να φτάσει τη γνώση με σκοπό να κυριαρχήσει πάνω στους «άλλους», αλλά αντίθετα θα πρέπει να το κάνει έχοντας ως στόχο την ταπεινή διακονία, την αγάπη προς τον Θεό και το συνάνθρωπο και με αυτόν τον τρόπο να γίνει γνωστός στον Θεό (Περάκης, 2006). Η επίτευξη κοινωνικής ενότητας σύμφωνα με τον Ιησού Χριστό κρίνεται σημαντική και επιτυγχάνεται μέσα από την προσωπική αλληλοπεριχώρηση και την αγάπη, που σέβεται και διατηρεί και συνάμα «ενισχύει τον «άλλο» να είναι και να αναπτύσσεται ως ελεύθερη και πραγματική ύπαρξη με όλες τις ιδιαιτερότητές και τις διαφορές της» (Περάκης, 2006, σ. 58). Οι ετερότητες δεν καταργούνται, αλλά παύουν να προκαλούν την εχθρότητα. Σύμφωνα με τον Πορτελάνο, «ο Χριστός ως άριστος παιδαγωγός σαρκώνει την έννοια της καθολικότητας πάνω στο Σταυρό θυσιάζοντας την ατομικότητα και αναδεικνύοντας τη μοναδικότητα και τη διαφορετικότητα στην κοινωνία της θέωσης» (Πορτελάνος, 2013, σ. 194).

Ο Ιησούς έκανε φανερό το πρωταρχικό του ενδιαφέρον για τους «άλλους» και κατά την πρώτη διδασκαλία του στη συναγωγή της Ναζαρέτ, την οποία συνέδεσε με τον ευαγγελισμό των φτωχών και των καταφρονημένων. Τόνισε με αυτόν τον τρόπο τη στενή

και αδιαχώριστη σύνδεση πίστεως και αγάπης (Περάκης, 2006). Στη διδασκαλία του Χριστού ο οποιοσδήποτε «άλλος» χαρακτηρίζεται «πλησίον» και ο Χριστιανός οφείλει όχι απλά να τον ανέχεται και να τον σέβεται, αλλά να τον αγαπά όπως τον εαυτό του, ακόμη και αν είναι εχθρός του (Περάκης, 2006). Αυτό αφορά όλες τις πτυχές της διαπροσωπικής ζωής. Ο Χριστός δίδασκε στους ανθρώπους να δίνουν ευχές σε όσους τους δίνουν κατάρεις, να κάνουν καλό σε όσους τους μισούν και να προσεύχονται για εκείνους που τους μεταχειρίζονται άσχημα και τους κυνηγούν. Με λίγα λόγια ο Χριστός έδειξε μια νέα επαναστατική σχέση για να συνυπάρχουν οι άνθρωποι σε μια εκκλησιαστική κοινωνία αγάπης, ειρήνης, αλήθειας και δικαιοσύνης (Περάκης, 2006). Δίδαξε ότι ακόμη και αν ο «άλλος» ως ελεύθερο ον στραφεί εναντίον των συνανθρώπων του, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται από τον πιστό με κατανόηση, εγκαρτέρηση, υπομονή, μακροθυμία, ανεξικακία και σε καμία περίπτωση να μην υπάρξει εκδικητικότητα απέναντί του (Περάκης, 2006). Ο Χριστός τόνισε ότι εάν ο «άλλος» αμαρτήσσει, ο πιστός οφείλει να προσπαθήσει να τον φέρει και πάλι πίσω στην Εκκλησία. Όρισε ως μέτρο της στάσης και της συμπεριφοράς των ανθρώπων προς τους άλλους τη συμπεριφορά που οι ίδιοι θα ήθελαν να έχουν οι «άλλοι» απέναντί τους. Έτσι κάθε πιστός προτρέπει να γυρνά και το άλλο μάγουλο όταν τον κτυπά ο «άλλος», αποδεικνύοντας έμπρακτα την πίστη του στο λόγο του Θεού (Περάκης, 2006).

Στον Χριστιανισμό, η άσκηση που πρέπει να ακολουθεί ο άνθρωπος για την τελειώσή του, είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη μίμηση της θυσιαστικής αγάπης του Ιησού Χριστού προς τους «άλλους» (Περάκης, 2006). Σύμφωνα με τον Φόιερμπαχ, το πάθος του Χριστού είναι ουσιαστικά το βουλητικό πάθος, το πάθος της αγάπης, της δύναμης να θυσιάζεσαι για τον «άλλο», για το καλό του «πλησίον». Ο Ιησούς δύναται να κατανοηθεί μόνο μέσα από τη μίμησή του, μετατρέποντας το παράδειγμά του σε πράξη ζωής. Με αυτόν τον τρόπο ο Χριστιανός γίνεται κατά χάρη Χριστός, γίνεται καθολικός άνθρωπος και αναγνωρίζει τον εαυτό του στο πρόσωπο κάθε συνανθρώπου του (Μαντζαρίδης, 1981).

3.2. Αγάπη και Ειρήνη

Η αγάπη και ο σεβασμός συνιστούν «κεντρικό και πυρηνικό στοιχείο διαπολιτισμικής ηθικής και διάστασης» (Πορτελάνος, 2013, σ. 65). Η αγάπη ειδικότερα αποτελεί το κορύφωμα της προσφοράς στην κλίμακα των αξιών (Γιαννουλάτος, 2004). Είναι ένα

έμφυτο συναίσθημα στη ζωή του ανθρώπου και εμφανίζεται αυθόρμητα στη ζωή του. Υπάρχουν τρία είδη αγάπης: α) η ιδιοτελής αγάπη, κατευθυνόμενη από το συμφέρον, β) η φυσική αγάπη, προερχόμενη από φυσική συμπάθεια και γ) η ανιδιοτελής αγάπη, που πηγάζει από την αγάπη προς τον Θεό ή την αρετή και δεν αποβλέπει σε κανένα συμφέρον (Μαντζαρίδης, 1981). Η ανιδιοτελής αγάπη επαινείται, ενώ αντίθετα η ιδιοτελής χαρακτηρίζεται ως ψεκτική και η φυσική ως μέση.

Ο Χριστιανισμός τόνισε τις πανανθρώπινες διαστάσεις της αγάπης και *«αποσαφήνισε με το δυνατότερο φως την πολυεδρική έννοια και σημασία της»* (Γιαννουλάτος, 2004). Η αγάπη στον Χριστιανισμό αποτελεί τον κεντρικό του άξονα και είναι *«αστείρευτη πηγή σοφίας, δύναμης, ενθουσιασμού και εμπνεύσεως»*, σύμφωνα με το παράδειγμα του Ιησού (Κογκούλης, 2000, σ. 76). Η έννοια της αγάπης στον Χριστιανισμό επεκτάθηκε πέρα από κάθε όριο, φυλετικό, κοινωνικό και θρησκευτικό (Επί του Όρους Ομιλία, παραβολή Καλού Σαμαρείτη, Ύμνος της αγάπης στην Α΄ Κορινθίους). Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, η αγάπη πηγάζει από τον Θεό και αγάπη είναι ο ίδιος ο Θεός (Α΄ Ιω. 4:8). Ο ορισμός της αγάπης σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο είναι το να πονάει κάποιος όταν πονάνε οι άλλοι, να χαίρεται όταν χαίρονται οι άλλοι (προς Ρωμ. 12:15) και το να συγχωρεί εκείνους που του έχουν κάνει κακό. Ο ίδιος έβαλε πάνω από όλα την αγάπη λέγοντας: *«Αν μπορώ να λαλώ όλες τις γλώσσες των ανθρώπων, ακόμα και των αγγέλων, αλλά δεν έχω αγάπη για τους άλλους, τα λόγια μου ακούγονται σαν ήχος χάλκινης καμπάνας ή σαν κυμβάλου αλαλαγμός. Κι αν έχω της προφητείας το χάρισμα και κατέχω όλα τα μυστήρια και όλη τη γνώση, κι αν έχω ακόμα όλη την πίστη ώστε να μετακινώ βουνά, αλλά δεν έχω αγάπη, είμαι ένα τίποτα»* (Α΄ Κορ. 13 : 1 - 2).

Οι δύο σημαντικότερες εντολές που έδωσε ο Ιησούς ήταν, ότι πρέπει πρώτον, να αγαπά κανείς τον Θεό με ολόκληρη την ύπαρξή του (κατά Μάρκον 12:29) και δεύτερον, ότι οφείλει να αγαπά τον πλησίον του, όπως τον εαυτό του (κατά Μάρκον 12:31). Επιπλέον κατέστησε σαφές, ότι προκειμένου ο Χριστιανός να φτάσει στην τελείωση, θα πρέπει να μεταβαίνει διαρκώς από την ιδιοτέλεια στην ανιδιοτέλεια. Η ιδιοτέλεια έχει σχέση με την θνητότητα και το θάνατο, ενώ αντίθετα η ανιδιοτέλεια προϋποθέτει την υπέρβαση του φόβου του θανάτου (Μαντζαρίδης, 1981). Η χριστιανική αγάπη επομένως ξεχωρίζει από οποιαδήποτε άλλη αγάπη και ο Χριστιανός από οποιοδήποτε άλλο άνθρωπο, εξαιτίας της ανιδιοτελούς αγάπης, που απευθύνεται σε όλους και που αποτελεί πηγή κάθε αρετής (Μαντζαρίδης, 1981).

Η αγάπη του Θεού είναι το συνεκτικό στοιχείο ανάμεσα στον κόσμο και τον άνθρωπο, το οποίο όμως δεν γίνεται άμεσα αντιληπτό (Μαντζαρίδης, 1981). Ο Θεός δεν επιβάλλει στον άνθρωπο να Τον αγαπήσει. Αντίθετα, η αγάπη προς Αυτόν προβάλλεται ως δυνατότητα ελευθερίας (Μαντζαρίδης, 1981). Ο Θεός προτιμά έστω κάποιον που τον μισεί θεωρώντας τον ως έναν «άτυχο εραστή» του, παρά κάποιον που αδιαφορεί εντελώς για Εκείνον (Αποκ. 3: 15-16). Ο Θεός ζητά ολόκληρη την ύπαρξη του ανθρώπου. Η εκπλήρωση της πρώτης εντολής περί αγάπης προς τον Θεό είναι δυνατή μόνο με την καθολική προσφορά του ανθρώπου, κάτι που δικαιολογείται με το γεγονός ότι στην οντολογική αρχή και στον σκοπό της ύπαρξης και της ζωής του ανθρώπου βρίσκεται η αγάπη του Θεού (Μαντζαρίδης, 1981). Όταν κάποιος αγαπάει τον Θεό, αυτό σημαίνει ότι τηρεί και το θέλημά του και αυτή η σχέση συμβάλει στην εξυγίανση της ψυχής του ανθρώπου και στη δημιουργία ιδανικού κλίματος για την ανάπτυξη της αληθινής αγάπης (Μαντζαρίδης, 1981).

Η αγάπη, θεμελιώδης αρχή στον Χριστιανισμό, παίρνει υπόσταση στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού. Ο ίδιος είναι αγάπη και η σχέση μαζί του είναι δύναμη (Πορτελάνος, 2013). Ο Ίδιος έδωσε την προτροπή στους ανθρώπους να ακολουθούν το παράδειγμά του (κατά Ιω. 13: 15). Ο Ιησούς «ενώνει τους ανθρώπους στο αδιαίρετο σώμα του και κάνει δυνατή την ανάπτυξη της αληθινής αγάπης μέσα τους» (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 201). Η αιτία της ιδιοτέλειας αίρεται και η δυνατότητα για την ανάπτυξη ανιδιοτελούς αγάπης και κοινωνίας θεμελιώνεται με την πρόσληψη των ανθρώπων στο σώμα του Χριστού (Μαντζαρίδης, 1981). Με την παραβολή του χαμένου προβάτου ο Ιησούς αναδεικνύεται σε ποιμένα, που μπορεί και γνωρίζει το κάθε μέλος του κοπαδιού και είναι πάντα πρόθυμος και έτοιμος να ψάξει ακόμα και στο σκοτάδι προκειμένου να βρει το χαμένο πρόβατο και να το φέρει πίσω. «Κανένα πλάσμα δεν είναι τόσο ασήμαντο ώστε να μην αξίζει το ενδιαφέρον του Θεού» (Phipps, 1999, σ. 294).

Η δεύτερη μεγάλη εντολή, όπως προαναφέρθηκε, είναι η εντολή της αγάπης προς τον πλησίον. Ο Ιησούς συνέβαλε στο να διευρυνθεί η έννοια του «πλησίον». Συγκεκριμένα, το πάθος του Ιησού «δεν αντιπροσωπεύει παρά το ηθικό πάθος, το βουλητικό, το πάθος της αγάπης, της δύναμης να θυσιάζεσαι για το καλό του πλησίον» (Φόϋερμπαχ, σ. 117). Πλέον πλησίον δε θεωρείται μόνο ο γείτονας, αλλά και ο φοροεισπράκτορας που πολλοί τον αντιπαθούν, ο ανήθικος μοιχός, ο λεπρός που βρίσκεται στο περιθώριο και ο παράξενος ξένος (Phipps, 1999, σ.293). Ο Ιησούς αφηγήθηκε την παραβολή του Καλού Σαμαρείτη για να δείξει ότι «πλησίον» μας μπορεί

να είναι ο καθένας που χρειάζεται βοήθεια, σε όποιο έθνος και αν ανήκει (κατά Λουκάν 10:29-37). Ο πλησίον στον Χριστιανισμό δεν προσδιορίζεται από εξωτερικά γνωρίσματα, αλλά *«δημιουργείται με την αγάπη και υπηρετείται με την προσφορά και τη θυσία»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 204). Η αγάπη με την έννοια της φροντίδας για τον άλλο εμφανίστηκε στον Χριστιανισμό ως *«επαναστατική καινοτομία»* και αποτέλεσε την *«αποφασιστική δύναμή του κατά την αναμέτρηση με άλλες ιδέες και θρησκείες»* (Ιερώνυμος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, *«Μήπως η κρίση μας κρίνει;»*, εφημ. Καθημερινή, Κυριακή 12/02/2012, σ. 15, ό. π. Πορτελάνος, 2013, σ. 282).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η αγάπη στον Χριστιανισμό συνδέεται πάντα με συγκεκριμένα πρόσωπα, και όχι με αφηρημένες έννοιες. «Πλησίον» για τον Χριστιανό είναι *«ο συγκεκριμένος άνθρωπος και όχι η αφηρημένη έννοια του ανθρώπου ή της ανθρωπότητας»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 205). Εκτός από τα συγκεκριμένα πρόσωπα, έχει μια μόνο αυθεντική αναφορά, τον Θεό, που είναι ομοούσια και αδιαίρετη κοινωνία προσώπων (Πατέρας, Υιός και Άγιο Πνεύμα). *«Η αγάπη προς το Θεό, ως αγάπη προς το αρχέτυπο, κάνει αληθινή και την αγάπη προς την εικόνα του, τον άνθρωπο»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 205). Για αυτόν τον λόγο, στον Χριστιανισμό θεωρείται ότι ο άνθρωπος είναι σε θέση να οικοδομήσει εντός του τη Βασιλεία του Θεού, όταν ενώνεται μέσω της αγάπης με τους άλλους ανθρώπους και με τον Θεό.

Η πτώση από τον Παράδεισο θεωρείται ότι έκανε ανίκανο τον άνθρωπο να θεωρεί το συνάνθρωπό του ως αδελφό του, παιδί του ίδιου Πατέρα (Μαντζαρίδης, 1981). Ωστόσο, η αγάπη προς τον Θεό μπορεί να κατευθύνει τον άνθρωπο στην αγάπη προς τον συνάνθρωπο και να επαναφέρει τον άνθρωπο στην αγάπη προς τον Θεό (Μαντζαρίδης, 1981). Σύμφωνα με τον Ευαγγελιστή Ιωάννη όποιος ισχυρίζεται ότι αγαπάει τον Θεό, αλλά μισεί τον αδελφό του, είναι ψεύτης (Α΄ Ιω. 4:20). Ο Θεός *«τίθεται αλληλέγγυος προς τον πλησίον, προς τον ξένον, στις δοκιμασίες και στις ανάγκες αυτού και καλεί τους βεβαπτισμένους στο όνομά Του να πράξουν και εκείνοι το ίδιο ως μιμητές του Χριστού»* (Αρτέμη, 03/09/2015). Με την αγάπη προς τον άλλο, αυτόματα δηλώνεται και η αγάπη στον Θεό. Η αγάπη αυτή αγκαλιάζει όλους τους ανθρώπους, χωρίς διακρίσεις. Κάθε προσφορά που γίνεται στον πλησίον, θεωρείται ότι γίνεται στον ίδιο τον Ιησού και κάθε άρνηση προσφοράς στον πλησίον αποτελεί άρνηση προσφοράς στον Ίδιο (Μαντζαρίδης, 1981).

Ο Ιησούς ζήτησε από τους ανθρώπους να αγαπούν τους εχθρούς τους, να ευλογούν όσους τους καταριούνται, να ευεργετούν όσους τους μισούν και να προσεύχονται για εκείνους που τους βρίζουν και τους συκοφαντούν και τους καταδιώκουν άδικα, προκειμένου να αναδειχτούν σε τέκνα του ουράνιου Πατρός τους, όπως και Αυτός ανατέλλει τον ζωογόνο ήλιο σε πονηρούς και αγαθούς και στέλνει τη βροχή σε δίκαιους και άδικους (κατά Ματθ. 5:44-45). Η αγάπη προς τους εχθρούς είναι ουσιώδες στοιχείο της χριστιανικής διδασκαλίας. Συγκεκριμένα *«αποτελεί τη λύδια λίθο, με την οποία μπορεί να ελέγχεται και να διαπιστώνεται η ύπαρξη αληθινής χριστιανικής αγάπης, γιατί η αληθινή χριστιανική αγάπη δεν προσδιορίζεται από τη σκοπιμότητα και την ιδιοτέλεια, αλλά από την ελευθερία και την ανιδιοτέλεια»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 203). Συνεπώς, όπως ο Θεός δεν δείχνει κάποια προτίμηση σε κάποιο από τα παιδιά του, που κατάγονται απ' όλα τα έθνη και αγαπά ακόμα και όσους δεν ζουν με τους κανόνες του, αλλά μισούν τις κακές τους πράξεις, έτσι και οι άνθρωποι οφείλουν να αγαπούν ανιδιοτελώς όλα τα άτομα, σεβάσματα ή μη (Phipps, 1999). Με την προτροπή να γίνουν οι άνθρωποι τέλειοι με την αγάπη προς όλους, όπως τέλειος είναι και ο ουράνιος Πατέρας τους (κατά Ματθ. 5:48) ο Ιησούς ολοκλήρωσε το περί απεριόριστης αγάπης κήρυγμά του (Phipps, 1999).

Με την αγάπη συνδέεται και η ειρήνη. Η λέξη ειρήνη προέρχεται από το ρήμα «εἰρω», που σημαίνει συνδέω (Μαντζαρίδης, 1981). Η ειρήνη αποτελεί μια *«αγαπητική συνδιάθεση»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 133), συμβαδίζει με την αγάπη και είναι το αντίθετο της ταραχής και της διάσπασης. Το νόημα της ειρήνης του Χριστού είναι μην ζει ο άνθρωπος μέσα στη διάσπαση, για να μπορέσει να έρθει σε κοινωνία με τον Θεό (Μαντζαρίδης, 1981). Η ειρήνη του Χριστού αφορά σε όλες τις διαστάσεις της ζωής του ανθρώπου. Το άτομο μπορεί να βρει ξανά την ειρήνη με τον εαυτό του στο πρόσωπο του Χριστού, ο οποίος είναι τέλειος Θεός και άνθρωπος (Μαντζαρίδης, 1981). Η ειρήνη που προσφέρει ο Χριστός *«δεν είναι ηθικό μήνυμα, αλλά οντολογική δωρεά, δεν είναι απλή ειρήνευση, αλλά οντολογική ενοποίηση του ανθρώπου μέσα στη χάρη της άμεσης παρουσίας της αμαρτίας, γι' αυτό και η αποκατάσταση της ειρήνης προϋποθέτει την απομάκρυνση της αμαρτίας»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 133). Για τον Ιησού, ο Απόστολος Παύλος αναφέρει ότι *«Αυτός είναι η ειρήνη μας»* (Προς Εφεσίους 2:14) και *«έκανε ειρήνη διαμέσου του αίματός Του στο σταυρό»* (Προς Κολοσσαείς 1:20). Είναι μια ειρήνη που ο Θεός την προσφέρει γενναιόδωρα σε όλους τους ανθρώπους, γιατί Αυτός είναι *«ο Θεός της ειρήνης»* (Προς Ρωμαίους 16:20). Αυτή η ειρήνη δεν εξαρτάται από τους ίδιους τους

ανθρώπους, αλλά τους δίνεται χάρη στη θυσία του Χριστού. Στο πρόσωπο του Χριστού, ο άνθρωπος συναντά την ειρήνη με τον συνάνθρωπό του.

Ο ίδιος ο Ιησούς επισημαίνει ότι η ειρήνη του δεν είναι ειρήνη με την κοσμική έννοια (κατά Ιω. 14:27). Δεν αφορά την εξωτερική ειρήνευση των λαών ή των κοινωνικών ομάδων, ούτε είναι πολιτική ή κοινωνική ειρήνη. Είναι «*η καθολική ειρήνη της προσωπικής κοινωνίας, που δεν μπορεί να περιοριστεί σε ορισμένα κοινωνικά σχήματα ή πολύ περισσότερο να ταυτιστεί με αυτά*» (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 133). Μέσα στα πλαίσια της κοινωνικής ζωής αυτή η ειρήνη δύναται να διαταράξει την συμβατική ανθρώπινη ειρήνη και από αυτήν την οπτική προκύπτουν τα λόγια του Ευαγγελιστή Ματθαίου, ο οποίος αναφέρει ότι ο Χριστός δεν ήρθε στον κόσμο για να φέρει ειρήνη, «*ἀλλά μάχαιραν*» (κατά Ματθ. 10:54).

Η ειρήνη στον Χριστιανισμό έχει εσχατολογική προοπτική και αυτό σημαίνει ότι δεν είναι μια στατική, αλλά μια δυναμική κατάσταση (Μαντζαρίδης, 1981). Μέσα σε αυτήν την κατάσταση δεν απουσιάζουν οι αντιθέσεις, αλλά αυτές υπερβαίνονται, μεταμορφώνονται και δεν καταργούν την ειρήνη. Ο Θεός δίνει την ειρήνη στον άνθρωπο και ο άνθρωπος καλείται να ειρηνεύει ως κοινωνός της ζωής του Χριστού, συνεπώς η ειρήνη αποτελεί ταυτόχρονα ένα δεδομένο και ένα ζητούμενο στον Χριστιανισμό (Μαντζαρίδης, 1981). Η διατήρηση της ειρήνης στη ζωή του Χριστιανού, αποτελεί ένδειξη της κοινωνίας του με τον Θεό. Αποτελεί έναν τρόπο ζωής που καλλιεργείται συνεχώς και ως μόνιμη αδιάκοπη κατάσταση υπάρχει μόνο στη βασιλεία του Θεού (Μαντζαρίδης, 1981). Επομένως η ειρήνη των λαών, η ειρήνη του κόσμου, εξαρτάται από τις σχέσεις του καθενός μας με το νόμο του Θεού. Η ειρήνη, ως εσωτερική ειρήνη του ανθρώπου, ως ειρήνη με τον Θεό και ως ειρήνη με τον πλησίον είναι το πρώτο αίτημα μέσα στις ευχαριστιακές συνάξεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας (Μαντζαρίδης, 1981).

3.3. Ισότητα

Ο άνθρωπος, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι «*κοινωνικό όν*» και μόνο μέσα σε μια οργανωμένη κοινωνία, μπορεί να κινείται. Ωστόσο, προκειμένου να ενισχυθεί η παραγωγικότητα μιας κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα, προϋπόθεση είναι η ισότητα όλων των μελών, χωρίς ρατσιστικές τάσεις, αλλά με εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και

με την ύπαρξη αλληλεγγύης ανάμεσα στις τάξεις, μέσα στα πλαίσια της ανιδιοτελούς αγάπης, του συμβιβασμού και της συμφιλίωσης (Καραθάνος, 2014).

Οι πρώτες αναφορές και διακηρύξεις σχετικά με την ισότητα στον Χριστιανισμό θα πρέπει αρχικά να αναζητηθούν στην Παλαιά Διαθήκη. Η Παλαιά Διαθήκη παραθέτει τη διήγηση για τη δημιουργία των πρώτων ανθρώπων, του Αδάμ και της Εύας, και έπειτα τον διαχωρισμό των φυλών και των γλωσσών. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι *«εποίησεν ο Θεός τον άνθρωπον, κατ' εικόνα Θεούποίησε αυτόν, άρσεν και θήλυποίησεν αυτούς»* (Γεν. 1:27, πρβλ. 1:26, 5:1). Κατά συνέπεια, η κοινή καταγωγή από ένα γένος ανθρώπων είναι δείγμα ισότητας όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως φύλου και φυλής (Λύκειο Γεροσκήπου Ομιλία, 2015). Στην Καινή Διαθήκη, ο Απόστολος Παύλος, συνοψίζει την παραπάνω αναφορά της Παλαιάς Διαθήκης με τις φράσεις *«εις Θεός και Πατήρ πάντων»* και *«εποίησεν εξ ενός αίματος παν γένος επί της γης»* (Πράξεις, 17:26). Συνεπώς, *«η βιβλική θεώρηση για την κοινή καταγωγή των ανθρώπων συνιστά μια αξία και ένα έρεισμα κατοχύρωσης του αξιώματος της ανθρώπινης ομοειδίας, που εκπορεύεται από το γεγονός της αγάπης, αλλά και των συναφών πανανθρώπινων διεκδικήσεων και δικαιωμάτων»* (Πορτελάνος, 2013, σ. 132).

Σύμφωνα με τον Πορτελάνο, *«η ενότητα και η ισοτιμία των ανθρώπων βασίζεται στο ότι έχουν κοινή φύση και τον ίδιο δημιουργό»* (Πορτελάνος, 2011, σ. 59). Παρ' όλα αυτά, η ξεχωριστή προσωπικότητα του καθενός και ο κάθε διαφορετικός πολιτισμός διαμορφώνονται με την καλλιέργεια των προσωπικών χαρισμάτων και με τη ζωή της αγάπης, όπως τη δίδαξε ο Ιησούς. *«Η πίστη στην ενοειδή αγάπη του Θεού συνενώνει και τις επιθυμίες των δημιουργημάτων που πλάστηκαν για να γίνουν όμοιοί Του»* (Πορτελάνος, 2011, σ. 59). Ο άνθρωπος έχει έμφυτη ηθική, η οποία σε συνδυασμό με την πίστη αποκτά αγαπητικό χαρακτήρα προς τα όμοια, συνεπώς θεωρείται παράλογο και παρά φύση ενέργεια το να αντιδικεί ο άνθρωπος στους όμοιούς του και να τους εκμεταλλεύεται, όπως επίσης και το να αποστρέφεται την ενοειδή Αρχή, τον Θεό, που τον έπλασε *«κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν»* (Πορτελάνος, 2011). Γίνεται φανερό λοιπόν ότι, η αγάπη που διδάσκει ο Χριστιανισμός δεν περικλείει μόνο όσους ακολουθούν τον Χριστό, αλλά όλους τους ανθρώπους για τους οποίους ο Χριστός πέθανε και αναστήθηκε (Προς Ρωμ. 14:9).

Η ενανθρώπιση του Ιησού αποτελεί επίσης δείγμα ισότητας, εξαιτίας της ένωσής του, μέσω της Θεοτόκου, με την κοινή ανθρώπινη φύση. Με τον Ευαγγελισμό ξεκίνησε

να προσλαμβάνεται από το Λόγο του Θεού η ανθρώπινη φύση, που είναι κοινό στοιχείο όλων των ανθρώπων. Συνεπώς, οι άνθρωποι εκτός από κοινή καταγωγή, θεωρείται ότι έχουν και κοινή σωτηρία από τον Χριστό (Λύκειο Γεροσκήπου Ομιλία, 2015). Πάνω σε αυτή τη βάση, ο Απόστολος Παύλος διακήρυξε ότι δεν υπάρχει καμία διαφορά ανάμεσα στον άνδρα και στη γυναίκα, στον δούλο και στον ελεύθερο, στον Έλληνα, στον Σκύθη ή σε άνθρωπο άλλης φυλής και ότι όλοι είναι ίσοι απέναντι στον Ιησού Χριστό (Προς Γαλ. 3:26-28). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο θεολογικός διάλογος που είχε ο Ιησούς με τη Σαμαρείτιδα, είναι ένας από τους σπουδαιότερους διαλόγους που είχε ο Ιησούς και καθιστά σαφές ότι δεν έκανε καμία διάκριση με βάση το φύλο ή τη φυλή (Λύκειο Γεροσκήπου Ομιλία, 2015).

Ο Ιησούς δίδασκε πως ο άνθρωπος είχε αξία απλώς και μόνο γιατί είναι άνθρωπος. Η τέλεια αγάπη που δίδαξε θα πρέπει να επεκτείνεται σε όλους, ανεξάρτητα από το εάν είναι φίλοι ή εχθροί, γνωστοί ή άγνωστοι, ομογενείς ή αλλοεθνείς και μάλιστα να είναι ανιδιοτελής. Η ίδια η σχέση του Ιησού με τους μαθητές του, τους οποίους αντιμετώπιζε ως οικογένειά του, επεκτείνονταν πέρα από κοινωνικές τάξεις, μόρφωση, εθνικούς και φυλετικούς διαχωρισμούς (Phipps, 1999). Ο Άλμπερτ Νόλαν αναφέρει σχετικά με τα κηρύγματα του Ιησού για την φροντίδα στους αδύναμους: *«Η Βασιλεία του Θεού... θα είναι μια κοινωνία όπου δεν θα υπάρχει αίσλη και κύρος, καμία διάκριση των ανθρώπων σε ανώτερους και κατώτερους. Όλοι θα απολαμβάνουν αγάπης και σεβασμού, όχι λόγω της μόρφωσης ή του πλούτου, των προγόνων ή της εξουσίας, της θέσης ή της αρετής, αλλά γιατί όπως και όλοι, είναι άνθρωποι»* (Νόλαν, 1978, σ. 58).

Σύμφωνα με την Αρτέμη (2011), ο Χριστιανισμός διδάσκει την ισότητα όλων των ανθρώπων και ταυτόχρονα ότι η ζωή, η περιουσία και η τιμή του καθενός είναι σεβαστή. Κατάλληλο παράδειγμα τέτοιας συμπεριφοράς ήταν ο Μέγας Βασίλειος, αλλά και άλλοι Πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίοι δημιούργησαν ιδρύματα στα οποία έβρισκαν τροφή, φροντίδα και αγάπη άνθρωποι ανεξαρτήτως φύλου, εθνικότητας και θρησκείας. Και ο ίδιος ο Ιησούς δεν ήταν αρνητικός στο ζήτημα της ατομικής ιδιοκτησίας. Αντίθετα, συναναστρεφόταν τόσο τους ευκατάστατους όσο και εκείνους που βρίσκονταν στο περιθώριο και συγκεκριμένα κάποιες από τις πλούσιες γυναίκες που Τον ακολουθούσαν, κάλυπταν τις οικονομικές ανάγκες των μαθητών του (Phipps, 1999). Παρ' όλα αυτά, ο Χριστιανισμός ανέδειξε επίσης και την ανάγκη για ανακατανομή του πλούτου ώστε όλοι οι άνθρωποι να έχουν ίσες δυνατότητες ανάπτυξης του «είναι» τους. Συγκεκριμένα, ο

Απόστολος Παύλος είπε απευθυνόμενος στους πλουσίους *«το υμών περίσσευμα εις το εκείνων υστέρημα ίνα γένηται ισότης»* (Β΄ Κορ. 8:13-15).

Εστιάζοντας στην σχέση μεταξύ των δύο φύλων, στη βιβλική διήγηση για τη δημιουργία της πρώτης γυναίκας, αναφέρεται ότι αυτή πλάστηκε από τα πλευρά του Αδάμ και αυτό συνεπάγεται την ισότητα ανάμεσά τους. Ο Θεός πήρε ένα κομμάτι από τα πλευρά του Αδάμ, και όχι από το κεφάλι ή από τα πόδια του, προκειμένου η γυναίκα να είναι ίση με αυτόν και να στέκει στο πλάι του (Λύκειο Γεροσκήπου Ομιλία, 2015). Ο Θεός δημιούργησε τη γυναίκα από τον Αδάμ, και όχι εκ νέου από χώμα για να δείξει ότι ο άντρας είναι από μόνος του ελλιπής, αφού του λείπει μια πλευρά, και η γυναίκα το ίδιο. Μόνο ως ανδρόγυνο αλληλοσυμπληρώνονται και οδηγούνται στην τελείωση. *«Ο άνδρας και η γυναίκα κατά τη διαφοροποίηση των ιδιοτήτων τους, που δεν συνεπάγεται καμία ανισότητα ανάμεσά τους, καθένας με τον τρόπο του, ενσαρκώνει μια πλευρά του θείου»* (Σούλος, 2013). Συγκεκριμένα, ο άντρας αποτελεί την μη φανερωμένη δημιουργική ενέργεια του Θεού και η γυναίκα τη μορφή μέσα από την οποία ο Θεός αποκαλύπτεται στον Εαυτό του (Σούλος, 2013). Ακόμη, ο Θεός δημιούργησε μόνο μια γυναίκα για τον Αδάμ, και όχι δύο ή περισσότερες, γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν υποτίμηση του γυναικείου φύλου, όπως επίσης και το αντίστροφο. Στην Εύα δεν εμφυσηθήκε νέα ψυχή, αλλά αυτή προέρχεται από την ψυχή του Αδάμ. Συνεπώς η ίδια ψυχή ενυπάρχει και στο ανδρικό και στο γυναικείο σώμα, κάτι που δείχνει την πλήρη ισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα (Λύκειο Γεροσκήπου Ομιλία, 2015).

Ο Ιησούς θεωρείται υπεύθυνος για την ισότητα των φύλων της πρώιμης χριστιανικής περιόδου, αφού απέρριψε το ευρέως διαδεδομένο διπλό πρότυπο σεξουαλικής ηθικής (Phipps, 1999). Για παράδειγμα, όταν κάποιοι Φαρισαίοι κατηγορήσαν μια γυναίκα ότι *«συνελήφθη επ’ αυτοφώρῳ καταπατούσα την συζυγικὴν πίστην»* (κατά Ιω. 8:4), ο Ιησούς έκρινε αρνητικά το γεγονός ότι είχαν συλλάβει μόνο τη γυναίκα και όχι τον άντρα, αφού είναι δεδομένο ότι υπήρχε και δεύτερο πρόσωπο, μιας και συνελήφθη επ’ αυτοφώρῳ. Και ο Ιουδαϊκός νόμος προέβλεπε την τιμωρία και των δύο μελών, ωστόσο οι κατήγοροι αντιμετώπισαν με επιείκεια το αρσενικό μέλος. Θέλοντας να θανατώσουν τη γυναίκα για την πράξη της δια λιθοβολισμού, ο Ιησούς απευθύνθηκε σε αυτούς λέγοντας την εξής φράση: *«ο αναμάρτητος από εσάς ας ρίψει πρώτος λίθο επάνω της»* (κατά Ιω. 8:7). Παρ’ όλο που δεν ενέκρινε την συμπεριφορά της γυναίκας, της μίλησε ευγενικά και στους κατηγορούς της απευθύνθηκε με τόνο αυστηρό (κατά Ιω. 8:2-11). Οι κατήγοροι τελικά αποχώρησαν και η γυναίκα σώθηκε.

Άλλο ένα περιστατικό που αναδεικνύει την αντίληψη που είχε ο Ιησούς για τις γυναίκες, είναι όταν αποκάλεσε «*Θυγάτηρ τοῦ Ἀβραάμ*» (κατά Λουκάν 13:16) μια γυναίκα, προκειμένου να την τιμήσει, αφού πρωτίστως την είχε θεραπεύσει. Με αυτόν τον τρόπο, τίμησε μια δύσμορφη γυναίκα, συγκαταλέγοντάς την ανάμεσα στους «*Υιούς του Ἀβραάμ*», τους εκλεκτούς του Θεού (Phipps, 1999). Επίσης η συμπάθεια που είχε ο Ιησούς για τις ποικίλες καταστάσεις που βίωναν οι γυναίκες, είναι εμφανής σε πολλές από τις παραβολές του, όπως είναι η παραβολή των δέκα παρθένων, η γυναίκα με το προζύμι και η χήρα που βρέθηκε αντιμέτωπη με έναν άδικο κριτή (Phipps, 1999). Ο ίδιος επιχείρησε να εξαφανίσει την οικονομική ανισότητα σε βάρος των γυναικών και κατέκρινε τους θρησκευτικούς ηγέτες, οι οποίοι κατέτρωγαν τα σπίτια και την περιουσία των χήρων και έπειτα με υποκρισία και με το πρόσχημα της ευσέβειας έκαναν μεγάλης διάρκειας προσευχές, εξαπατώντας τους άλλους (κατά Μάρκον 12:40). Ο Ιησούς ίσως είχε επηρεαστεί από το γεγονός ότι και η μητέρα του ήταν χήρα, για αυτό και έκανε συχνές αναφορές στις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι χήρες και τα ορφανά (Phipps, 1999).

Σύμφωνα με την Αρτέμη (14/03/2015), ο Ιησούς διακήρυξε την ισότητα όλων των ανθρώπων και με τη στάση και τη διδασκαλία του εξύψωσε τη γυναίκα. Με τη συναναστροφή του με κοινές γυναίκες, με το διάλογό του με τη Σαμαρείτιδα και τη συγχώρεση προς τη μοιχαλίδα, κατέστησε σαφές άμεσα και έμμεσα το γεγονός ότι θεωρούσε τη γυναίκα ισότιμη με τον άνδρα. Επιπλέον η συμμετοχή των γυναικών στο σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου ήταν έντονη (Αρτέμη, 14/03/2015).

Εν κατακλείδι, με βάση την αρχή της ισότητας των ανθρώπων, ο Χριστιανισμός ανέτρεψε ισχύοντες κοινωνικούς θεσμούς όταν πρωτοεμφανίστηκε. Συγκεκριμένα, καθιέρωσε στην πράξη την ισότητα των φύλων, κατήργησε τη δουλεία, έστω και αν οι λεγόμενες χριστιανικές κοινωνίες την επανέφεραν αργότερα, και έκανε προσιτές τις εκκλησιαστικές, κοινωνικές και πολιτικές του θέσεις (Λύκειο Γεροσκήπου Ομιλία, 2015).

3.4. Δικαιοσύνη

Η δικαιοσύνη αποτελεί έναν αναντικατάστατο συντελεστή της αρμονικής κοινωνικής συμβίωσης (Δρίτσας, Μόσχος & Παπαλεξανδρόπουλος, 2013). Ήδη, από τις απαρχές της

κοινωνίας, διαμορφώθηκαν οι πρώτοι νόμοι, οι οποίοι στην πορεία εμπλουτίζονταν και γινόταν όλο και πιο λεπτομερείς και πολύπλοκοι. Η αδικία είναι ένα φαινόμενο κοινωνικής παθογένειας, το οποίο είναι τόσο παλαιό όσο και η ανθρωπότητα. Μέσα από μεγάλες επαναστάσεις λαών ή κοινωνικών ομάδων, η μεγάλη αδικία περιορίστηκε και σταδιακά άρχισε να επικρατεί η κοινωνική δικαιοσύνη. Ωστόσο, το κοινωνικό πρόβλημα της αδικίας και της εκμετάλλευσης παραμένει (Δρίτσας, Μόσχος & Παπαλεξανδρόπουλος, 2013).

Ο Χριστιανισμός είναι στενά συνδεδεμένος με την έννοια του καλού, το αίσθημα του δικαίου και της αλήθειας. Σύμφωνα με τη διδασκαλία του, η δικαιοσύνη είναι βασικό στοιχείο της Βασιλείας του Θεού, μαζί με την ειρήνη και την αγάπη. Οι Χριστιανοί προσμένουν καινούργιους ουρανούς και καινούργια γη, όπου θα βασιλεύει η δικαιοσύνη (Β΄ Πέτρου, 3:13). Σχετικά με την έννοια της δικαιοσύνης στον Χριστιανισμό αναφέρεται ότι «δικαιοσύνην δὲ ἐνταῦθα μὴ μέρος ἀρετῆς εἶναι νόμιζε, ἀλλ' ὁλόκληρον καὶ καθολικὴν» (Ιω. Χρυσοστόμου, Ἑρμηνεία εἰς Ψαλμούς, 4,1, P.G. 55, 40). Συνεπώς, κάποιος ο οποίος χαρακτηρίζεται «δίκαιος» στον Χριστιανισμό, θεωρείται ότι έχει όλες τις αρετές. Ο ίδιος ο Θεός είναι κατεξοχήν δίκαιος και η δικαιοσύνη του διαφαίνεται μέσα από την αγιότητα και την αγάπη του. Προκειμένου ο άνθρωπος να γίνει δίκαιος, θα πρέπει πρώτον να έχει πίστη στον Θεό και στο θέλημά του και δεύτερον να τηρεί τις εντολές του. Με την τήρηση των εντολών του Θεού, ο άνθρωπος αποκαθίσταται στη φυσική του θέση. Συγκεκριμένα αναφέρεται πως «ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι ὁ ὠφείλομεν ποιῆσαι πεποιήκαμεν» (κατά Λουκάν 17:10).

Στο πρόσωπο του Χριστού φανερώνεται η δικαιοσύνη του Θεού (Α΄ Κορ. 1:30), που θυσιάζεται για τους αμαρτωλούς: «Τῇ δὲ Θεῖαν δικαιοσύνην ὀρίζονται, τὸ πάσχειν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτανόντων» (Μαξίμου Ομολογητού, *Περὶ ἀποριῶν*, 11, P.G. 90, 793A). Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κριτήρια της Θείας δικαιοσύνης είναι υποστατικά, σε αντίθεση με αυτά της ανθρώπινης δικαιοσύνης. Θεωρείται δηλαδή, ότι όπου δεν υπάρχει πρόσωπο, δεν υπάρχει αδικία. Σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, η αδικία ενυπάρχει στους εαυτούς μας και όχι στους άλλους, για αυτό το λόγο δεν θεωρείται ότι η αδικία υπάρχει στα απρόσωπα συστήματα ή στην κοινωνία (Καραμπελιά, 2015).

Η αδικία, η αδιαφορία για τη δικαιοσύνη και η υποκρισία, προκαλεί τη δικαιοσύνη του Θεού, η οποία έρχεται σαν χάρη, εξαλείφοντας την ανθρώπινη αδικία και όχι σαν τιμωρία. Κάτι τέτοιο έρχεται σε αντίθεση με τη νομική έννοια της δικαιοσύνης. Αυτή

είναι και η ειδοποιός διαφορά της Θείας δικαιοσύνης. Ο ίδιος ο Θεός επωμίστηκε το βάρος των αμαρτιών των ανθρώπων, προκειμένου να τους λυτρώσει. Μέσω της Θείας δικαιοσύνης, ο άνθρωπος δικαιώνεται και ταυτόχρονα φανερώνεται η απεριόριστη αγάπη του Θεού για αυτόν (Καραμπελιά, 2015). Στον Χριστιανισμό, η δικαιοσύνη μπορεί να φτάσει σε σημείο απεριόριστης ανεκτικότητας προς την αδυναμία του άλλου, που να γίνεται με διάκριση, με σκοπό τη διόρθωσή του (Καραμπελιά, 2015). Είναι φανερό λοιπόν για ποιο λόγο η αγάπη θεωρείται «πλήρωμα» του νόμου. (Προς Ρωμ. 13:10).

Οι προφήτες ασχολήθηκαν με το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Σύμφωνα με αυτούς, η δικαιοσύνη αναφέρεται τόσο στη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, όσο και στη σχέση του ανθρώπου με τον συνάνθρωπό του (Δρίτσας, Μόσχος & Παπαλεξανδρόπουλος, 2013). Οι προφήτες ανέδειξαν την αναγκαιότητα απονομής δικαιοσύνης στους φτωχούς και σε όσους έχουν αδικηθεί, προκειμένου να υπάρξει μια κοινωνία όπου οι αδικίες δεν θα υφίστανται (Δρίτσας, Μόσχος & Παπαλεξανδρόπουλος, 2013). Συχνά υπερασπίζονταν τους φτωχούς και τους καταπιεσμένους και κατέκριναν τους πλούσιους και τους ισχυρούς για έλλειψη δικαιοσύνης. Συγκεκριμένα ο προφήτης Ησαΐας είπε: «*Να κάνετε το καλό, λυτρώστε εκείνον που αδικείται- προστατέψτε το δίκαιο τον ορφανό, αποδώστε δικαιοσύνη στη χήρα*» (Ησ. 1:17). Επίσης, ο προφήτης Ωσηέ αναφέρει «*σπείρετε δικαιοσύνη, τρυγήστε καρπούς ζωής, φωτιστείτε με το φως της γνώσης, ζητήστε τον Κύριο μέχρι να έλθουν οι καρποί της δικαιοσύνης*» (Ωσ. 10:12). Οι προφήτες διακήρυτταν ότι ο Ιησούς «*θα κρίνει με δικαιοσύνη*» (Ησ. 9:7), θα είναι «*ζωσμένος με δικαιοσύνη*» (Ησ. 11:5) και θα είναι αυτός που θα εγκαινιάσει την εποχή της «*αιώνιας δικαιοσύνης*» (Δαν. 9:24). Και οι Πατέρες της Εκκλησίας ασχολήθηκαν με τη δικαιοσύνη. Συγκεκριμένα, ο Μέγας Βασίλειος θεωρούσε πως η γνώση της δικαιοσύνης είναι κατόρθωμα μεγάλης σοφίας, γι' αυτό και όποιος την κατέχει κρίνει σωστά και αντικειμενικά, χωρίς να μεροληπτεί (*Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, 9, 31, 405AB).

Ο Ιησούς με τη σειρά του, μέσα από το κήρυγμά του και τις πράξεις του, ενέταξε τη δικαιοσύνη οργανικά στο λόγο του για τη Βασιλεία του Θεού και ανέδειξε τη στενή της σχέση με του πρόσωπό του. Αναίρεσε την ανταποδοτική δικαιοσύνη του μωσαϊκού νόμου, δηλαδή το «*οφθαλμόν αντί οφθαλμού*» και προέτρεψε τους πιστούς να κάνουν το καλό σε όσους κάνουν κακό (Γεν., 50:15-21, Παροιμίες Σολομώντα 20:22 & 25:21-22, Προς Ρωμ. 12:17-21, ό. π. Phipps, 1999). Η δικαιοσύνη του Χριστού, καλεί τον άνθρωπο να μιμηθεί τη Θεία δικαιοσύνη, με το να αγαπάει όλους τους ανθρώπους, ακόμα και τους εχθρούς του. Με αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος σταματάει τη διάδοση της αδικίας και

εντάσσεται ουσιαστικά στο δρόμο του Χριστού για την περιστολή και την αναίρεση του κακού (Καραμπελιά, 2015). Το ίδιο ισχύει και για την κοσμική δικαιοσύνη, ή αλλιώς τη διανεμητική, όπου ο πιστός οφείλει να αποδίδει το δίκαιο και την ισότητα με φόβο Θεού, πάντα μέσα από την προοπτική της αγάπης. Κάτι τέτοιο σημαίνει ότι οι πιστοί δεν πρέπει να ανταποδίδουν ποτέ το κακό. Σύμφωνα και με τον Απόστολο Παύλο «*ὁρᾶτε μὴ τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῶ*» (Α΄ Θεσ. 5:15).

Σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, η αδικία έχει τις ρίζες της στην αμαρτία και γι' αυτό το λόγο θεωρείται ότι η Εκκλησία ή αλλιώς το «*σῶμα Χριστοῦ*» (Α΄ Κορ. 12:27), εξαλείφει την αδικία και χαρακτηρίζεται από ισότητα και αδελφική αγάπη (Δρίτσας, Μόσχος & Παπαλεξανδρόπουλος, 2013). Η Εκκλησία οραματίζεται μια κοινωνία δικαιοσύνης, όραμα το οποίο κρίνει ότι είναι πραγματοποιήσιμο, αφού στην πρώτη Εκκλησία των Ιεροσολύμων, η δικαιοσύνη εφαρμόστηκε έμπρακτα ως κοινωνία κοινοκτημοσύνης ή κοινής χρήσης των αγαθών (Δρίτσας, Μόσχος & Παπαλεξανδρόπουλος, 2013). Η πετυχημένη εφαρμογή της δικαιοσύνης στην πρώτη Εκκλησία βασιζόταν στην κοινή πίστη στον Ιησού και στη ομοψυχία λόγω της αγάπης που χαρακτήριζαν τους ανθρώπους που την αποτελούσαν (Πράξεις 4:32).

3.5. Μετάνοια και Συγχώρεση

Το πρώτο βάπτισμα ενός Χριστιανού είναι αρχή της πορείας του προς τη Βασιλεία του Θεού. Το δεύτερο βάπτισμά του είναι η μετάνοια, το οποίο έδωσε ο Θεός στον άνθρωπο, όντας γνώστης της αδυναμίας που διακρίνει τον συνάνθρωπο και η οποία τον κάνει να αποκλίνει της πορείας του. Η μετάνοια λοιπόν θεωρείται ότι είναι ένας τρόπος, έτσι ώστε ο άνθρωπος να επανέλθει στη σωστή πορεία προς τη Βασιλεία του Θεού (Αρχιμ. Αντωνόπουλος, 2011). Οι Γραφές συνιστούν την μετάνοια τόσο για τις αμαρτίες του ανθρώπου μετά το βάπτισμα, όσο και για αυτές πριν από αυτό (Πράξεις 2:38, 17:30, κατά Λουκάν 5:32).

Σύμφωνα με την Αγία Γραφή, η λέξη μετάνοια σημαίνει «*αλλαγή του νου*» και οδηγεί στην αλλαγή του τρόπου δράσης του ανθρώπου (κατά Λουκάν 3:8-14, Πράξεις 3:19). Νους είναι το όργανο που δέχεται και αντιλαμβάνεται τα «*νοήματα*», δηλαδή τα πνευματικά πράγματα που έχει αποκαλύψει ο Θεός (Β΄ Κορ. 11:3, 10:5, 4:4, προς

Φιλιππησίους 4:7). Στις Πράξεις (26:20) αναφέρεται χαρακτηριστικά, «...κήρυττα να μετανοούν και να επιστρέφουν στον Θεό, κάνοντας έργα άξια της μετάνοιας». Μετάνοια λοιπόν, είναι η ολοκληρωτική αλλαγή της ζωής, η άρνηση από καρδιάς της αμαρτίας και για να είναι αληθινή θα πρέπει να είναι έμπρακτη. Για να πραγματωθεί απαιτείται χρόνος, υπομονή και άσκηση με τη χάρη του Θεού. Ουσιαστικά δημιουργείται μυστικά μέσα στην ψυχή του ανθρώπου, χωρίς ο ίδιος δηλαδή να το επιδιώκει, αφού αποτελεί έργο της Θείας Χάρης.

Το βιβλίο των Πράξεων εστιάζει στην μετάνοια σε σχέση με τη σωτηρία του ανθρώπου (Πράξεις 2:38, 3:19, 11:18, 17:30, 20:21, 26:20). Η μετάνοια σε σχέση με την σωτηρία αφορά στην αλλαγή του νου σχετικά με τον Ιησού. Το κήρυγμα του Πέτρου την ημέρα της Πεντηκοστής (Πράξεις, κεφ.2), κλείνει με μια προτροπή στους ανθρώπους να μετανοήσουν και όσοι έχουν απορρίψει τον Ιησού να αλλάξουν γνώμη για Αυτόν και να τον αναγνωρίσουν ως «Κύριο και Χριστό» (Πράξεις 2:36). Ουσιαστικά τους καλεί να πιστέψουν πως ο Ιησούς είναι ο Μεσσίας και ο Σωτήρας τους. Ωστόσο, η μετάνοια δεν θα πρέπει να θεωρείται μια πράξη που γίνεται αποκλειστικά και μόνο προκειμένου να σωθεί ο άνθρωπος. Κανείς δεν μπορεί να μετανοήσει και να έρθει στον Θεό, εκτός και αν ο Θεός έλξει το εν λόγω πρόσωπο σ' Αυτόν (κατά Ιω. 6:44). Στους στίχους των Πράξεων (5:31, 11:18) αναφέρεται ότι η μετάνοια είναι κάτι που μόνο ο Θεός μπορεί να δώσει στους ανθρώπους καθώς είναι δυνατή εξαιτίας της Χάρης του. Συνεπώς θεωρείται πως η μακροθυμία του Θεού κατευθύνει τον άνθρωπο στην μετάνοια (Β' Πέτρου 3:9), όπως και η καλοσύνη του (Προς Ρωμ. 2:4).

Η μετάνοια αν και δεν είναι ένα έργο που από μόνο του κερδίζει τη σωτηρία, η μετάνοια προς τη σωτηρία καταλήγει σε έργα. Στην Αγία Γραφή, η μετάνοια αναφέρεται ότι οδηγεί σε αλλαγή του τρόπου δράσης και της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Για αυτόν τον λόγο, ο Ιωάννης ο Πρόδρομος προέτρεπε τους ανθρώπους να «κάνουν καρπούς άξιους της μετάνοιας» (κατά Ματθ. 3:8). Θεωρείται ότι κάποιος άνθρωπος, ο οποίος έχει αποδεχτεί τον Ιησού ως Μεσσία, θα εμφανίσει στοιχεία αλλαγής στη ζωή του (Β' Κορ. 5:17, προς Γαλ. 5:19-23), Ιακώβου 2:14-26). Συνεπώς, η μετάνοια είναι ένα απαραίτητο συστατικό για τη σωτηρία και η βιβλική μετάνοια είναι η αλλαγή του νου σε σχέση με τον Ιησού και η στροφή στον Θεό με πίστη για σωτηρία (Πράξεις 3:19). Η επιστροφή από την αμαρτία σε καμία περίπτωση δεν είναι ο ορισμός της μετάνοιας, όπως αναφέρεται λανθασμένα από πολλούς, αλλά ένα από τα αποτελέσματα της αυθεντικής, με βάση την πίστη προς τον Ιησού, μετάνοιας.

Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος κήρυττε τη μετάνοια και τη θεωρούσε απαραίτητη για τη σωτηρία. Και ο ληστής που βρισκόταν στον Σταυρό δίπλα από τον Ιησού, την τελευταία στιγμή μετανόησε και ζήτησε από τον Ιησού να τον έχει κοντά του στη Βασιλεία του, κάτι που έκανε τον Ιησού να του πει ότι οι αμαρτίες του συγχωρούνται και ότι από εδώ και στο εξής θα βρίσκονται μαζί στον Παράδεισο. Ο Απόστολος Πέτρος αρνήθηκε τον Ιησού τρεις φορές, φοβούμενος μια δούλη, όμως στην πορεία μετανόησε και έκλαψε πικρά (κατά Ματθ. 26:69-75). Η ειλικρινής μεταμέλειά του οδήγησε στην συγχώρεσή του και στην αποκατάστασή του στο αποστολικό αξίωμα.

Προκείμενου κάποιος να μετανοήσει πραγματικά θα πρέπει πρώτον να εξομολογηθεί τις αμαρτίες του και δεύτερον να επανορθώσει υλικά και ηθικά για τη ζημιά που έχει προκαλέσει. Η εξομολόγηση ειδικότερα αποτελεί την απαρχή της σωτηρίας και απαραίτητη για τη συγχώρηση. Ο Απόστολος Ιωάννης αναφέρει ότι η δικαιοσύνη του Θεού είναι δεσμευμένη να συγχωρεί τις εξομολογημένες αμαρτίες του αναγεννημένου Χριστιανού (Α΄ Ιω. 1:9). Ο μετανοημένος Χριστιανός θα πρέπει να εξομολογηθεί είτε μυστικά ενώπιον του Θεού, είτε φανερά ενώπιον του Θεού και των ανθρώπων (κατά Λουκάν 19:8) τις αμαρτίες του, έχοντας συναίσθηση της ενοχής του και έτσι θα συγχωρεθεί. Κατά συνέπεια, η εξομολόγηση έχει μεγάλη σημασία για το εάν θα δεχτεί ο Θεός τη μετάνοια. Η εξομολόγηση θα πρέπει πάντα να απευθύνεται στον Θεό γιατί ο άνθρωπος Αυτόν προσέβαλε (Ψαλμός 51:4) και να κάνει στη συνέχεια έργα αντάξια της μετάνοιας (Πράξεις 26:20, κατά Λουκάν 3:8) και να επανορθώσει για αδικήματα τα οποία είχε προξενήσει σε βάρος του πλησίον του (κατά Λουκάν 19:8).

Με την μετάνοια συνδέεται και η συγχώρεση, καθώς αυτή δίνεται επίσημα στον Χριστιανισμό μέσα από το Μυστήριο της μετάνοιας και της εξομολόγησης, αλλά και κατά την περίοδο της Μεγάλης Σαρακοστής. Η Εκκλησία, ως συνέχεια του Ιησού στη γη, θεωρείται ότι έχει την εξουσία, να συγχωρεί τις αμαρτίες των ανθρώπων, εξουσία η οποία μεταβιβάστηκε από τον Ιησού στους αποστόλους και στους μαθητές του (κατά Ιω. 20:23). Η ομολογία των αμαρτιών θεωρείται βασική προϋπόθεση για την συγχώρεση (Α΄ Ιω. 1:9).

Η συγχώρεση αποτελεί το κέντρο της χριστιανικής αγάπης. Ο προφήτης Ησαΐας αναφέρει σχετικά με τη συγχώρεση ότι ο Θεός «θέλει να συγχωρήσει αφθόνως» (Ησαΐας, 55:7). Ο ίδιος ο Ιησούς προέτρεψε τους ανθρώπους να γυρνούν και το άλλο μάγουλο όταν δεχτούν ένα χτύπημα, κάνοντας σαφές όταν δεν θα πρέπει να υπάρχουν εκδικητικές

τάσεις. Επίσης, βρισκόμενος πάνω στον Σταυρό, συγχώρεσε όσους τον οδήγησαν ως εκεί (κατά Λουκάν 23:34) καθώς και τον ληστή, ο οποίος ήταν σε διπλανό σταυρό και μετανόησε ζητώντας συγχώρεση. Ο Ιησούς θεωρείται ο «αίρων την αμαρτία του κόσμου» (Ιω. 1:29) και ο «καταργών τα έργα του διαβόλου» (Α΄ Ιω. 3:8) και με τη Σταύρωση του θεωρείται ότι συγχωρέθηκαν όλες οι αμαρτίες των ανθρώπων (Προς Κολ. 1:14, Πράξεις 10:43).

Στην προσευχή της Κυριακής αναφέρεται η φράση «και ἄφες ἡμῖν τα οφειλήματα ἡμῶν, ὥς και ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν» (κατά Ματθ. 6:12), με την οποία δηλώνεται ότι η αξιολόγηση της συγχώρεσης στον Χριστιανισμό γίνεται στη βάση μια αμοιβαρής σχέσης. Πιο αναλυτικά, ο άνθρωπος, ο οποίος ζητάει συγχώρεση από τον Θεό, θα πρέπει και ο ίδιος να συγχωρεί τους συνανθρώπους του (Lewis, 1999). Ο Θεός συγχωρεί τους ειλικρινά μετανοούντες όταν και εκείνοι συγχωρούν τους άλλους. Για τον Ιησού, είναι ανάρμοστο να ζητάει κάποιος τη Θεία ἄφεση, από τη στιγμή που παρόμοια πρακτική λείπει από τις διαπροσωπικές του σχέσεις και παρέθεσε το εξής παράδειγμα: «Εάν λοιπόν προσφέρεις το δώρο σου στο θυσιαστήριο και εκεί θυμηθείς ότι ο αδελφός σου έχει κάτι εναντίον σου εξαιτίας της άδικης και απρεπούς συμπεριφοράς σου, ἄφησε εκεί το δώρο σου μπροστά στο θυσιαστήριο και πήγαινε πρώτα να συμφιλιωθείς με τον αδελφό σου και ἔπειτα ἔλα να προσφέρεις το δώρο σου στον Θεό» (κατά Ματθ. 5:23-24). Επίσης η αξία που ἔδινε ο Ιησούς στη συγχώρεση διαφαίνεται και από τον διάλογο που είχε με τον Πέτρο, όταν ο τελευταίος τον ρώτησε: «Ἐως πόσες φορές θα φταίξει σε μένα ο αδερφός μου και θα τον συγχωρήσω; Ἐως ἐπτά φορές;» Και ο Ιησούς του απάντησε: «Δεν σου λέω ἕως ἐπτά φορές, ἀλλὰ ἕως εβδομήντα ἐπτά φορές» (κατά Ματθ. 18: 21-22).

Η εντολή της συγχώρεσης των συνανθρώπων μας δίνεται και μέσω της παραβολής του αγνώμονος δούλου (κατά Ματθ. 18:23-35) και με την παραβολή του ασώτου υιού (κατά Λουκ. 15: 1-32) δηλώνεται η δύναμη και η ουσία της συγχώρεσης στον Χριστιανισμό, μέσω της έμπρακτης υπέρβασης του εγωισμού. Σύμφωνα με τον Ευαγγελιστή Ματθαίο, δεν μπορεί κανείς να περιμένει εγωιστικά συγχώρεση από τον Θεό και την προσφορά της αιώνιας ευφροσύνης, αν στην πράξη δεν αποδείξει ότι είναι άξιο παιδί του ουράνιου Πατέρα του, που ανατέλλει τον ήλιο του για καλούς και κακούς, επιτρέπει την τροφή και στέλνει τη βροχή για δίκαιους και άδικους (κατά Ματθ. 5:45).

3.6. Ελεημοσύνη

Ως «ελεημοσύνη» ορίζεται «η πρόθυμη και σπλαχνική μετάδοση κάθε καλού και αγαθού πράγματος, το οποίον εμείς έχουμε και μπορούμε να το μεταδώσουμε σ' όποιον το έχει ανάγκη» (π. Νεοφύτου, σ. 8). Η ελεημοσύνη λοιπόν δεν περιορίζεται σ' ένα συναίσθημα άκαρπο, αλλά στην έμπρακτη χειρονομία. Ο απόστολος Ιάκωβος αναφέρει ότι, εάν υπάρχει αδελφός ή αδελφή που δεν έχει τα αναγκαία και του πει κάποιος να πάει στο καλό, να ζεσταθεί, να χορτάσει καλά, αλλά δεν του δώσει τίποτα από αυτά που χρειάζεται, πιο το όφελος; (Ιακ. 2:15). Οι μορφές και οι εκδηλώσεις της ελεημοσύνης είναι πολλές (υλικές, ηθικές, πνευματικές) και εξαρτώνται από το βαθμό της αγάπης που έχει ο άνθρωπος που την πραγματοποιεί (π. Νεοφύτου).

Η καταγωγή της ελεημοσύνης στον Χριστιανισμό θεωρείται ότι είναι θεϊκή, αφού προέρχεται από την άπειρη αγάπη του Θεού και κατ' επέκταση από τον Θεό. Ο Θεός είναι οικτίρμων και ελεήμων και διδάσκει έμπρακτα την ελεημοσύνη, καθώς δημιούργησε με αγάπη τον κόσμο και τον φροντίζει καθημερινά με τη θεϊκή του Πρόνοια και δεν κουράζεται να ελεεί (π. Νεοφύτου). Ο Θεός δεν κάνει διακρίσεις στην ελεημοσύνη του και μεγαλύτερη απόδειξη για αυτόν τον ισχυρισμό είναι ότι ανατέλλει κάθε μέρα τον ήλιο σε πονηρούς και αγαθούς και βρέχει για δίκαιους και άδικους (κατά Ματθ. 5:45). Η ελεημοσύνη επεκτείνεται και στη συγχώρηση, αφού εάν συγχωρήσει κάποιος έναν άνθρωπο, ο οποίος τον έχει βλάψει, ελεεί την ψυχή αυτού και η ελεημοσύνη της ψυχής θεωρείται ανώτερη από την ελεημοσύνη του σώματος (π. Νεοφύτου).

Η ελεημοσύνη αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο της χριστιανικής ηθικής (Lewis, 1999). Ο Χριστιανός, μέσω της πράξης ελεημοσύνης, πετυχαίνει την εξυγίανση της ψυχής του και τη λύτρωση από τις αμαρτίες. Η αγάπη που δίδαξε ο Ιησούς, καθώς και τα λόγια του, κατευθύνουν τους πιστούς προς την τέλεση πράξεων ελεημοσύνης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εντολή του: «Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι, καὶ ὁ ἔχων βρώματα ὁμοίως ποιείτω» (κατά Λουκάν 3:11). Επίσης, σύμφωνα με τον Ιησού, «εἶναι περισσότερον μακάριον νὰ δίδῃ κανεὶς, παρά νὰ λαμβάνῃ» (Πράξεις 20:35) και δίδασκε ότι τα πλούτη είναι καλά όταν οι άνθρωποι που τα έχουν, απολαμβάνουν να τα μοιράζονται με τους φτωχούς (Phipps, 1999).

Στο Ευαγγέλιο του Ματθαίου εντοπίζεται η φράση «μακάριοι οι ελεήμονες ότι αυτοί ελεηθήσονται» (κατά Ματθ. 5:7). Ο Ιησούς προέτρεπε τους ανθρώπους, οι οποίοι βλέπουν

ότι τα υλικά αγαθά που έχουν συσσωρεύσει αποτελούν εμπόδιο για αυτούς, προκειμένου να κερδίσουν τη Βασιλεία των Ουρανών, να πουλούν τα υπάρχοντά τους, να τα δίνουν, σαν μια πράξη ελεημοσύνης στους φτωχούς και με αυτόν τον τρόπο να φτιάξουν για τους εαυτούς τους θησαυροφυλάκια που δεν παλιώνουν ποτέ, θησαυρό στους ουρανούς που δεν χάνεται, εκεί που ο κλέφτης δεν πλησιάζει και ούτε ο σκόρος καταστρέφει, γιατί όπου είναι ο θησαυρός τους, θα είναι και η καρδιά τους (κατά Λουκάν, 12:32-34). Γίνεται λοιπόν κατανοητή η άμεση σχέση που υπάρχει στον Χριστιανισμό μεταξύ της ελεημοσύνης και της σωτηρίας της ψυχής.

Ο Ιησούς τόνισε ότι η ελεημοσύνη δεν θα πρέπει να γίνεται επιδεικτικά, με στόχο τον εντυπωσιασμό, για αυτό συμβούλευσε τους πιστούς, όταν κάνουν ελεημοσύνη, να μην την διαλαλούν παντού διασαλπίζοντάς την, όπως κάνουν οι υποκριτές στις συναγωγές και στους μεγάλους δρόμους για να δοξαστούν από τους ανθρώπους (κατά Ματθ. 6:2). Χαρακτηριστική είναι η φράση *«μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου»* (κατά Ματθ. 6:3), δηλαδή να μην γνωρίζει ακόμη και το αριστερό σου χέρι, τι κάνει το δεξί σου. Ακόμη, αν και ο Ιησούς υπήρξε ενθαρρυντικός απέναντι στη συμπόνια προς τους φτωχούς, δεν υποστήριζε όσους εκμεταλλεύονταν τους ανθρώπους που τους ευεργετούσαν. Δίδαξε μεν ότι σε εκείνον που έχει πραγματική ανάγκη και ζητάει ελεημοσύνη, πρέπει να δίνει κανείς με ειλικρινή αγάπη, και να μην περιφρονεί αυτόν που θέλει να δανειστεί από αυτόν χωρίς τόκο (κατά Ματθ. 5:42), ωστόσο επεσήμανε ότι δεν θα πρέπει να δίνει κανείς τα άγια της πίστεως στους σκύλους και να βάζει εμπρός στους χοίρους τα πολύτιμα μαργαριτάρια της χριστιανικής αλήθειας, αφού ελλοχεύει μεγάλος κίνδυνος να τα καταπατήσουν με τα πόδια τους και να στραφούν εναντίον του ευεργέτη τους, για να τον κατασπαράξουν ή με κάποιον άλλο τρόπο να τον βλάψουν (κατά Ματθ. 7:6). Συμβούλεψε να αφήνει κανείς τον οβολό του να ιδρώνει στο χέρι του πριν αποφασίσει σε ποιον θα τον δώσει (Διδαχές 1:5-6).

Η ελεημοσύνη συνδέεται και με άλλες αρετές του Χριστιανισμού. Αρχικά με την προσευχή, αφού όταν συνδυαστούν, προβάλλουν επιτυχώς τα αιτήματα και τις ανάγκες του ανθρώπου (π. Νεοφύτου). Η ελεημοσύνη γίνεται το όχημα με το οποίο η προσευχή μεταφέρεται στον Θεό. Σύμφωνα με τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, η προσευχή θα μας διαφυλάξει και μαζί με αυτή και η άφθονη ελεημοσύνη, καθώς το ζευγάρι αυτό μπορεί να μας χορηγήσει άφθονα αγαθά, να σβήσει από την ψυχή την πυρκαγιά των αμαρτημάτων και να αποτελέσει εγγύηση για τη σωτηρία (π. Νεοφύτου). Ακόμη συνδέεται με τη μετάνοια, καθώς σύμφωνα με τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, η ελεημοσύνη έχει φτερά

μεγάλα και διασχίζει τον αέρα, ξεπερνά τον ήλιο και τη σελήνη και τα πλήθη των αγγέλων, παρευρίσκεται στο θρόνο ενώπιον του Θεού και βοηθά τον αμαρτωλό να βρει έλεος και συγχώρεση από τον Θεό (π. Νεοφύτου). Τέλος συνδυάζεται και με τη δικαιοσύνη, κάτι το οποίο διαφαίνεται από τις πρώτες χριστιανικές κοινωνίες, όπου σύμφωνα με το βιβλίο των Πράξεων, οι Χριστιανοί είχαν τα πάντα κοινά και δεν υπήρχε κανείς ανάμεσά τους που να μην έχει τα προς το ζην (Πράξεις 2:44-45, 4:32-33). Με αυτή τη μορφή ελεημοσύνης, έκαναν πράξη τη δικαιοσύνη του Θεού. Ο Θεός επίσης ελεεί τους ανθρώπους σε καθημερινή βάση και το παράδειγμά του οφείλουν να ακολουθούν και εκείνοι, αφού είναι πλασμένοι «καθ' ομοίωσιν». Ο Ιησούς στην παραβολή του άσπλαχνου οφειλέτη αναφέρει: *«Δεν έπρεπε να ελεήσεις τον σύνδουλό σου, καθώς και εγώ σε ηλέησα»;*» (κατά Ματθ. 18:33). Συνεπώς, όπως ο Θεός ελεεί τους ανθρώπους, το ίδιο θα πρέπει να κάνουν και οι ίδιοι στους συνανθρώπους τους.

3.7. Ταπεινοφροσύνη

Στον Χριστιανισμό, με τον όρο ταπεινοφροσύνη, δηλώνεται ένα αίσθημα αλήθειας, πρωτίστως για τον εαυτό μας. Η αλήθεια αυτή βοηθά τον άνθρωπο να εξυψωθεί και να εξαγνιστεί. Ταπεινοφροσύνη σημαίνει την άρνηση του εγώ. Να μην είναι κανείς με οποιονδήποτε τρόπο υπερβολικός με τον εαυτό του μπροστά στους άλλους και την τιμιότητα για την αλήθεια. Γενικά, ταπεινοφροσύνη είναι η γνώση του κάθε ανθρώπου των ικανοτήτων και των περιορισμών του και η αποδοχή του εαυτού του ως έχει. Προκειμένου κάποιος να αποκτήσει ταπεινοφροσύνη, απαιτείται άσκηση, αγώνας με τον εαυτό, την υπερηφάνεια, τη φιλαυτία και τα διάφορα πάθη. Ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής όρισε την ταπεινοφροσύνη ως μια συνεχή προσευχή με δάκρυα και πόνο, διότι αυτή επικαλείται τη βοήθεια του Θεού και δεν αφήνει τον άνθρωπο ούτε να στηρίζεται απερίσκεπτα στη δύναμή του και στη σοφία του, ούτε να υπερηφανεύεται εναντίον άλλου, τα οποία είναι φοβερά νοσήματα, οφειλόμενα στο πάθος της υπερηφάνειας.

Ο Ιησούς, προέτρεπε τους ανθρώπους να είναι ταπεινοί και ο Ίδιος έδωσε το παράδειγμα μέσα από τον τρόπο ζωής του, τα λόγια και τις πράξεις του. Συγκεκριμένα είπε: *«...μάθετε απ' έμοῦ ὅτι πρῶος εἰμι καί ταπεινός τῇ καρδίᾳ»* (κατά Ματθ. 11:29). Με τη φράση αυτή ωστόσο, δεν δείχνει την αδιαφορία του για το κακό, την τυφλή υποταγή ή

τον δουλοπρεπή φόβο. Όταν ο Ιησούς στάθηκε απέναντι στον Πόντιο Πιλάτο του είπε: *«οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν»* (κατά Ιω. 19:11). Κάθε ταπείνωση λοιπόν δεν είναι η ίδια. Ακόμη, η φράση «Υιός του Ανθρώπου», με την οποία προσδιόριζε τον εαυτό του ο Ιησούς, ήταν ένας μετριοπαθής τρόπος για να ταυτίζεται με τους άλλους θνητούς και για να παρουσιάζεται ως ο ταπεινός αλλά ισχυρός υπηρέτης της Βασιλείας του Θεού (Phipps, 1999).

Ο Ιησούς, μεταξύ των μαθητών του, ήθελε να είναι σαν υπηρέτης που τους εξυπηρετεί (κατά Λουκάν 22:27) και δίδασκε ότι σκοπός στη ζωή του δεν ήταν να εξυπηρετηθεί από τους ανθρώπους αλλά να εξυπηρετήσει (κατά Μάρκον 10:45). Στο τελευταίο δείπνο, ο Ιησούς έπλυνε τα πόδια των μαθητών του και τους προέτρεψε να ακολουθήσουν το παράδειγμά του λέγοντας *«παράδειγμα σᾶς ἔδωσα, γιά νά κάνετε καί ἐσεῖς, ὅπως ἔκανα ἐγώ»* (κατά Ιω. 13). Το πλύσιμο των ποδιών ενός άνδρα, αναφέρεται στην εβραϊκή Βίβλο ως καθήκον υπηρέτριας (Phipps, 1999). Επίσης όταν ο Ιησούς άκουσε τυχαία τους μαθητές του να έχουν μια διαφωνία, σχετικά με το ποιός ανάμεσά τους είχε περισσότερο κύρος, τους είπε ότι όποιος θέλει να είναι πρώτος, θα γίνει τελευταίος από όλους και υπηρέτης σε όλους και αφού πήρε ένα παιδί, το έβαλε όρθιο ανάμεσά τους, το αγκάλιασε και τους είπε ότι αυτός που για χάρη του θα δεχτεί ένα από τα παιδιά αυτά ή έναν άνθρωπο, που με την απλοϊκότητά και την αθωότητά του ομοιάζει με μικρό παιδί, αυτός υποδέχεται τον Ίδιο και αυτό σημαίνει ότι υποδέχεται και τον Θεό, που τον έστειλε στη γη (κατά Μάρκον 9:35-37). Στην Επί του Όρους Ομιλία, ο Ιησούς εξύψωσε τους ταπεινούς, λέγοντας στον πρώτο «Μακαρισμό»: *«Μακάριοι οἱ πτωχοί τῷ πνεύματι ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»* (κατά Ματθ.5:2). Φτωχοί πνευματικά θεωρούνται οι ταπεινοί, οι οποίοι έχοντας συναίσθηση της πνευματικής τους φτώχειας, καταφεύγουν στον Θεό για να «πλουτίσουν» και για αυτούς ευτυχία είναι η Βασιλεία των Ουρανών.

Και οι Απόστολοι, κατά τη διάδοση του Ευαγγελίου φρόντισαν να εργαστούν με ταπεινοφροσύνη (Πράξεις 20:19) και προέτρεπαν τους πιστούς να είναι ταπεινοί. Ειδικότερα, ο Απόστολος Ιάκωβος καλούσε τους πιστούς να ταπεινωθούν ενώπιον του Θεού, προκειμένου Αυτός να τους εξυψώσει (Ιακ. 4:10). Ο Απόστολος Παύλος, αναφερόμενος στην ταπείνωση του Ιησού είπε: *«Ἐκεῖνος ἂν καί ἦταν στή μορφή τοῦ Θεοῦ, δέν ἐθεώρησεν εὐκαιρία γιά ἀπόλαυση τό ὅτι ἦταν ἴσος μέ τό Θεό, ἀλλ' ἐξουδένωσε τόν ἑαυτό του μέ τό νά λάβει τή μορφή δούλου, μέ τό νά ἔλθῃ στή μορφή τῶν ἀνθρώπων,*

καί ἀφοῦ κατά τή μορφή βρέθηκε ἄνθρωπος, ἐταπείνωσε τόν ἑαυτό του μέ τό νά γίνει ὑπῆκοος μέχρι θανάτου....» (Προς Φιλ. 2:6).

Ἐπειτα ἀπό τις παραπάνω αναφορές αναδεικνύεται η σπουδαιότητα του να είναι κανείς ταπεινός ως Χριστιανός, ακολουθώντας το παράδειγμα του Ιησού. Με την ταπεινοφροσύνη αντιμετωπίζεται η υπερηφάνεια, η αλαζονεία και τα πάθη. Κατά συνέπεια, επιτυγχάνεται καλύτερη συνύπαρξη των ανθρώπων, ακόμη και διαφορετικών πολιτισμών, μέσα στην κοινωνία. Για αυτό το λόγο είναι απαραίτητο να αγωνίζεται ο κάθε άνθρωπος για να αποκτήσει την «αξία» της ταπεινοφροσύνης, για να γνωρίσει τον εαυτό του και να νικήσει τις αδυναμίες του και κατ' επέκταση να είναι περισσότερο διαλλακτικός και υπομονετικός απέναντι στους άλλους και τις δικές τους αδυναμίες.

3.8. Ελευθερία

Η ελευθερία είναι συστατικό της χριστιανικής οντολογίας, αφού ο άνθρωπος ως εικόνα του Θεού κοσμεύεται με το αυτεξούσιο. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος δεν δημιουργεί ο ίδιος τον εαυτό του, δεν δημιουργεί και την ελευθερία του. Η ελευθερία του εξαρτάται από το οικογενειακό περιβάλλον, το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον και τον Θεό (Μαντζαρίδης, 1981). Καλλιεργείται σε σχέση ή σε αντίθεση με τους γονείς, τους ανθρώπους οι οποίοι βρίσκονται στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον και με τον Θεό. Οι σχέσεις και οι αντιθέσεις αυτές, στην πορεία, συμπεριλαμβάνουν και το ευρύτερο περιβάλλον, στο οποίο ζει το άτομο. Κατά συνέπεια, το ζήτημα της ελευθερίας του ανθρώπου, είναι ζήτημα σχέσεως με κάτι που βρίσκεται έξω από αυτόν. Κάθε ελεύθερος άνθρωπος γνωρίζει ότι δεν είναι ελεύθερος από τον ίδιο του τον εαυτό, αλλά ότι έχει την ελευθερία του σε σχέση με κάτι που βρίσκεται έξω από αυτόν (Μαντζαρίδης, 1981).

Σύμφωνα με τον Μαντζαρίδη (1981), κάθε αναφορά που περιορίζεται στην περιοχή της αμεσότητας είναι σχετική και γι' αυτόν τον λόγο και η ελευθερία που αναπτύσσεται σε σχέση με μια τέτοια αναφορά είναι περιορισμένη. Η απόλυτη ελευθερία μπορεί να υπάρξει μόνο με μια απόλυτη αναφορά. Απορρίπτοντας την ύπαρξη της απόλυτης αναφοράς, ταυτόχρονα απορρίπτεται η δυνατότητα ανάπτυξης απόλυτης ελευθερίας. Η απόλυτη ελευθερία είναι δυνατή μόνο με τη θρησκευτική αναφορά, δηλαδή μόνο με την υπέρβαση της αμεσότητας (Μαντζαρίδης, 1981). Η κατεξοχήν ελευθερία βρίσκεται στην

ιδιοσυστασία του Θεού και είναι ο μόνος που κατέχει την απόλυτη ελευθερία και που ξεχωρίζει για το αυτεξούσιό του. Ο άνθρωπος μπορεί να πάρει μια γεύση της απόλυτης ελευθερίας μέσα από την κοινωνία του με τον Θεό, ο οποίος τη μεταδίδει στον κόσμο διαμέσου των άκτιστων ενεργειών του (Μανώλης). Η απόλυτη ελευθερία παίρνει υπόσταση μόνο μέσα από την εν Χριστώ ζωή και συμβάλλει σημαντικά στην ανακαίνιση του ανθρώπου και στην πνευματική του τελείωση.

Η ελευθερία είναι χαρακτηριστικό στοιχείο του Χριστιανισμού. Ο Απόστολος Παύλος είπε χαρακτηριστικά: «*Υμεῖς γάρ ἐπ’ ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί*» (Προς Γαλ. 5:13). Η ελευθερία αυτή πραγματώνεται με την πρόσληψη του ανθρώπου από τον Θεό. Με αυτόν τον τρόπο, η ελευθερία αποτελεί δώρο της αγάπης του Θεού στον άνθρωπο για την ανταπόκρισή του στην αγάπη του. Θεμέλιο της χριστιανικής ελευθερίας αποτελεί η ένταξή του ανθρώπου στο σώμα του Ιησού Χριστού και η απαλλαγή του από τις δυνάμεις φθοράς και τον θάνατο (Μαντζαρίδης, 1981). Η ελευθερία στον Χριστιανισμό αφορά στη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, τον συνάνθρωπο και το περιβάλλον, σχέση που έχει ως βάση της την αγάπη, χωρίς την οποία δεν δύναται να υπάρξει η ελευθερία. Η χριστιανική ελευθερία οριοθετείται, χωρίς να περιορίζεται ή να αίρεται, από την αγάπη. Η μία και μοναδική ελευθερία που ο Χριστιανισμός δεν επιτρέπει είναι η ελευθερία του να πληγώνει κανείς και να κάνει κακό στον εαυτό του και στους συνανθρώπους του.

Στα πλαίσια του Χριστιανισμού, η ελευθερία του ανθρώπου δεν νοείται στη βάση που την κατανοεί η ανθρώπινη κοινωνία, αλλά παρουσιάζεται μια οπτική που συμπλέκει την ελευθερία του Θεού και του ανθρώπου. Ο κόσμος θεωρείται ότι πλάστηκε από τον Θεό ως προϊόν της ελεύθερης βούλησής του και της αγαθότητάς του και ότι ο άνθρωπος πλάστηκε «κατ’ εικόνα» και «καθ’ ομοίωσιν» του Θεού. Συνεπώς κάθε δημιουργήμά του έχει την αρχή του σε Αυτόν αλλά και στην προσωπική του αυτεξουσιότητα, που παράγεται μέσω αυτής της αρχής (Μανώλης). Εξαιτίας της πτώσης του ανθρώπου από την θέση στην οποία τον είχε τοποθετήσει ο Θεός, θεωρείται ότι η «κατ’ εικόνα» πλευρά του αλλοιώθηκε και για αυτό τον λόγο και η έννοια της ελευθερίας απέκτησε άλλο περιεχόμενο, αποκομμένο από την αληθινή εννοιολογική τοποθέτηση του όρου. Κρίνεται απαραίτητη λοιπόν, η ανάγκη αποκατάστασης του ανθρώπου, η οποία ωστόσο θα πρέπει να προέρχεται από την ελεύθερη βούλησή του (Μανώλης). Το αυτεξούσιο του ανθρώπου, η ελευθερία του δηλαδή, αποτελεί στοιχείο της «κατ’ εικόνα» Θεού δημιουργίας του και το πώς θα τη διαχειριστεί καθορίζει τη σωτηρία του.

Η ελευθερία, εκτός από θεϊκή δωρεά στον άνθρωπο, αφορά άμεσα τον ίδιο, αφού πλάστηκε «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν». Το «καθ' ομοίωσιν» επιτυγχάνεται με την αφιέρωση της προσωπικής ελευθερίας του ανθρώπου στον Θεό με αγάπη. Με αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος γίνεται συνδημιουργός και συνυπεύθυνος για την ελευθερία του, αφού είναι κάτοχος του αυτεξουσίου και αγωνίζεται να γίνει ανεξάρτητος από τις αμαρτίες και να ζήσει σύμφωνα με το παράδειγμα του Ιησού (Μανώλης). Η συνυπευθυνότητα του ανθρώπου για την ελευθερία του εκδηλώνεται με την πίστη και την ελπίδα και η δημιουργική συμμετοχή στην καλλιέργεια της ελευθερίας φανερώνεται με την αγάπη (Μαντζαρίδης, 1981). Κατά συνέπεια, η ηθική τελείωση συμπίπτει με την τελείωση στην ελευθερία. Μέσα στο όρια της ελευθερίας που λαμβάνει ο άνθρωπος, καλείται να επιλέξει το αγαθό ή το κακό. Η ουσία της εν Χριστώ ελευθερίας τελικά είναι το να ανταποκριθεί κανείς ελεύθερα στο κάλεσμα του Θεού και όχι καταναγκαστικά.

Η εν Χριστώ ελευθερία είναι πνευματικής φύσεως και η ζωή του πιστού ανάγεται στον Ιησού. Προκειμένου να γνωρίσει την ελευθερία του και να παραμείνει σε αυτήν, ο πιστός θα πρέπει να ζει με τον πνεύμα του Ιησού. Η εν Χριστώ ελευθερία αποτελεί τη *«δυνατότητα αδέσμευτης τελειώσεως μέσα στην αλήθεια της νέας εν Χριστώ πραγματικότητας»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 299). Προϋπόθεση για την αλήθεια είναι η αποδέσμευση από την αμεσότητα, με τη φθορά και το θάνατο, και η ένταξη στη ζωή του Θεού. Δίχως την αλήθεια αυτή δεν δύναται να υπάρξει ελευθερία. Ο ίδιος ο Ιησούς ταύτισε την γνώση της αλήθειας με την απελευθέρωση του ανθρώπου, λέγοντας: *«γνώσεσθε την αλήθειαν, καί ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς»* (Προς Γαλ. 8:32). Ο Ιησούς, ως Θεάνθρωπος, απελευθέρωσε τον άνθρωπο από την αμεσότητα και τον ενέταξε στην ελευθερία της Βασιλείας του Θεού (Μαντζαρίδης, 1981).

Ο χαρακτήρας αυτής της ελευθερίας είναι εσχατολογικός, αφού η ελευθερία του ανθρώπου μέσα στον κόσμο, έχει σχέση με την ελευθερία του έξω από τον κόσμο. Μια νέα διάσταση γίνεται φανερή στον άνθρωπο, έπειτα από την απαλλαγή του από την κοσμική αναγκαιότητα και την αποκατάστασή του σε κυρίαρχη θέση μέσα στον κόσμο (Μαντζαρίδης, 1981). Μέσα σε αυτή τη διάσταση, η αξία του κόσμου είναι σχετική, όπως σχετική είναι και η ελευθερία μέσα στον κόσμο. Όπως προαναφέρθηκε, μόνο πέρα από την αμεσότητα υπάρχει η απόλυτη ελευθερία. Η ελευθερία στον κόσμο είναι η επιλογή ανάμεσα στο καλό και το κακό. Η απόλυτη ελευθερία βρίσκεται πέρα από αυτή τη διάκριση και απόλυτα ελεύθερος είναι μόνο ο Θεός, ο οποίος δεν έχει ανάγκη για οποιαδήποτε εκλογή (Μαντζαρίδης, 1981). Για αυτό και ο άνθρωπος γίνεται απόλυτα

ελεύθερος όταν αποδεσμευθεί από τον κόσμο και ενωθεί με τον Θεό (Μαντζαρίδης, 1981). Έτσι νοείται και το ότι ο άνθρωπος στον Χριστιανισμό αποκτά την αληθινή ελευθερία του ως δούλος του Θεού.

«Ως δούλος του Θεού, ο άνθρωπος ελευθερώνεται πριν απ' όλα από τον ίδιο του τον εαυτό» (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 300). Με αυτόν τον τρόπο αγωνίζεται αποτελεσματικότερα ενάντια στα πάθη του, τα οποία τον κάνουν υποχείριό τους και ανατρέπουν τον εσωτερικό κόσμο του. Η αντιμετώπιση *«τῆς μητρός τῶν κακῶν φιλαυτίας»*, όπως αναφέρει ο Μάξιμος ο Ομολογητής, είναι βασική προϋπόθεση για την ελευθερία. Η χριστιανική ελευθερία θεωρείται ως *«μία εσωτερική απολύτρωση του ανθρώπου από το «εγώ», στη θέση του οποίου μπαίνει ο Θεός και ο κόσμος ολόκληρος»* (Λυράκης, 2005, σ. 78).

Ο Ιησούς, με την ενανθρώπισή του, τη Σταύρωση και την Ανάστασή του, απελευθέρωσε τον άνθρωπο από την αμαρτία, το διάβολο και τον εσχατολογικό θάνατο. Συγκεκριμένα με την Ανάστασή του επισφραγίστηκε η οντολογική απελευθέρωση του ανθρώπου από την πολλαπλή δουλεία του. Ο άνθρωπος ωστόσο, πρέπει να είναι μέτοχος στο θάνατο και στην Ανάσταση του Ιησού, προκειμένου να απελευθερωθεί από τη δουλεία του. Η συμμετοχή αυτή θα πρέπει να προκύπτει αβίαστα από την ελεύθερη βούλησή του και η ελευθερία τότε θα πραγματώνεται μέσα από την τέλεση των μυστηρίων (Μανώλης). Όταν ο άνθρωπος αναγνωρίζει τον Θεό, ως τον μοναδικό Κύριό του, αυτόματα απελευθερώνεται από κάθε δουλική εξάρτηση από θεσμούς του κράτους ή της κοινωνίας. Το κράτος και η κοινωνία δεν αποτελούν πλέον για αυτόν αυθεντίες, αλλά μόνο ο Θεός. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύγει την αλλοίωσή του και οδεύει προς την ανακαίνιση και την αποκατάστασή του.

Σε όλα αυτά εντάσσεται και η πολιτική ελευθερία, η οποία είναι πρώτα απ' όλα μια ελευθερία που παρέχεται από την πολιτεία. Ο Χριστιανισμός είναι η πρώτη θρησκεία που *«τοποθέτησε τον άνθρωπο απευθείας μπροστά στο Θεό και διακήρυξε την ελευθερία της συνειδήσεώς του»* (Μαντζαρίδης, 1981, σ. 301). Τα ατομικά δικαιώματα που διεκδίκησε ο άνθρωπος στην πορεία, ήταν απόρροια της ελευθερίας της συνειδήσεως, η οποία καλλιεργήθηκε μέσα στο θρησκευτικό τρόπο ζωής και σκέψης (Μαντζαρίδης, 1981). Η πολιτική ελευθερία συνδέεται και με κοινωνική και πολιτιστική ζωή του ανθρώπου, η οποία μπορεί να συνδεθεί με τη θρησκευτική πίστη. Ωστόσο, η πολιτική ελευθερία δεν θα πρέπει να είναι ο τελικός στόχος του πιστού, γιατί αυτό σημαίνει ότι θα αναγνωρίσει το

κράτος ως αυθεντία και έτσι θα καταργηθεί ουσιαστικά ο άνθρωπος ως πρόσωπο, αλλά και η ελευθερία του (Μαντζαρίδης, 1981).

Σύμφωνα με τον Μαντζαρίδη (1981), η χριστιανική ελευθερία συνδέεται με μια νέα οντολογία, μια ευχαριστιακή οντολογία, που εκδηλώνεται μέσα από την Εκκλησία. Η Εκκλησία συμβάλλει στην αποκατάσταση της ενότητας και της οντολογικής ελευθερίας της ανθρωπότητας, η οποία έχει διασπαστεί. Η ελευθερία που προσφέρει η Εκκλησία έχει σχέση με την ελευθερία του κόσμου γενικότερα, αφού η Εκκλησία δεν υπάρχει καθ' εαυτή αλλά αφορά ολόκληρο τον κόσμο (Μαντζαρίδης, 1981).

Αρκεί και μόνο το απλό κήρυγμα της χριστιανικής ελευθερίας για να ενισχυθεί το αίσθημα της ελευθερίας στους ανθρώπους. Αυτός είναι και ο λόγος που δημιουργήθηκαν πολλά απελευθερωτικά κινήματα μετά την εμφάνιση του Χριστιανισμού. Ακόμη, πολλά από τα σημερινά αιτήματα ελευθερίας προέρχονται από τον Χριστιανισμό και για αυτό το λόγο, η ικανοποίησή τους μπορεί να δοθεί μέσα από τις προοπτικές του Χριστιανισμού (Μαντζαρίδης, 1981).

Κεφάλαιο 4^ο : Οι διαπολιτισμικές «αξίες» του Ισλάμ

4.1. Ο Μωάμεθ ως πρότυπο και το κήρυγμά του για τον «άλλο»

Η γέννηση της θρησκείας του Ισλάμ έχει στενή σχέση με την πορεία της προσωπικής θρησκευτικής και πολιτικής εξέλιξης του Μωάμεθ (Ζιάκας, 1991). Ο Μωάμεθ ανήκε στη φυλή των Κορείσιτών, η οποία κυριαρχούσε επί πολλές γενιές στη Μέκκα και ήταν μια από τις αριστοκρατικές αραβικές φυλές, οι οποίες είχαν το προνόμιο να υπηρετούν ως φύλακες του κεντρικού ιερού της Καάμπα (Γιαννουλάτος, 2000a). Ένα παρακλάδι της φυλής των Κορείσιτών ήταν οι Χασιμίτες, ονομασία τιμητική για τον παππού του Μωάμεθ, οι οποίοι ήταν υψηλοί αξιωματούχοι φύλακες του ναού της Καάμπα (Phipps, 1999). Ο πατέρας του, άνθρωπος ευπόληπτος, πέθανε λίγο πριν γεννηθεί ο Μωάμεθ, το έτος 570 μ. Χ. και η μητέρα του Αμινά έδωσε το βρέφος σε θετούς γονείς προσωρινά για να εξασφαλίσει ότι θα μεγαλώσει σωστά (Phipps, 1999). Αργότερα, ο Μωάμεθ επιστράφηκε και πάλι στη μητέρα του για λίγα χρόνια, ώσπου επήλθε και ο δικό της θάνατος. Η κηδεμονία του οκτάχρονου Μωάμεθ ανατέθηκε τότε στον θείο του Αμπού Ταλίμπ, ο οποίος ήταν ο αρχηγός της φυλής. Ταξιδεύοντας με το καραβάνι του θείου, ο Μωάμεθ είχε την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με άλλες θρησκείες (Phipps, 1999).

Μεγάλη σημασία για τη ζωή του Μωάμεθ έχει ο πρώτος γάμος του με τη Χατιτζά, η οποία εκείνη την εποχή ήταν η πιο πλούσια έμπορος της Μέκκας. Η Χατιτζά, όντας ενήμερη για την αξιοπιστία του Μωάμεθ, τον προσέλαβε ως αντιπρόσωπό της, για να πουλάει προϊόντα που μετέφεραν τα καραβάνια στη Συρία (Phipps, 1999). Παρά τη μεγάλη διαφορά ηλικίας ανάμεσά τους και παρά το γεγονός ότι εκείνη είχε κάνει άλλους δύο γάμους στο παρελθόν, του ζήτησε να γίνει σύζυγός της και τελικά παντρεύτηκαν το έτος 595 μ. Χ. (Γιαννουλάτος, 2000a). Έζησαν μαζί αρμονικά είκοσι χρόνια και έκαναν τέσσερις κόρες και γιους, οι οποίοι όμως πέθαναν σε νηπιακή ηλικία (Γιαννουλάτος, 2000a). Για αυτόν τον λόγο, πήραν υπό την κηδεμονία τους τον Ζέιντ, έναν νέο σκλάβο τον οποίο είχαν προηγουμένως απελευθερώσει (Phipps, 1999). Λόγω της μεγάλης περιουσίας της Χατιτζά, ο Μωάμεθ δεν είχε ανάγκη για βιοποριστική εργασία και αυτό του επέτρεψε να αφοσιωθεί σε θρησκευτικά ζητήματα (Phipps, 1999). Επίσης, η επιρροή και η βοήθεια της Χατιτζά στον Μωάμεθ υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξή του και

λέγεται ότι ο Χριστιανός ξάδερφός της, Γουαράκα, άσκησε μεγάλη επιρροή στη θρησκευτική του εξέλιξη (Phipps, 1999). Ο Γουαράκα ήταν άνθρωπος μορφωμένος, γνώριζε εβραϊκά και ελληνικά και συχνά μετέφραζε κομμάτια της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, παρουσία του Μωάμεθ (Γιαννουλάτος, 2000a). Ο Μωάμεθ, ιδιάζουσα θρησκευτική φύση, σεβόταν την Βίβλο, αλλά ο ίδιος δεν ήταν σε θέση να τη διαβάσει καθώς δεν είχε μεταφραστεί στα αραβικά (Γιαννουλάτος, 2000a). Όσοι του μετέδιδαν πληροφορίες για το περιεχόμενό της ανήκαν σε διάφορες ιουδαϊκές και χριστιανικές αιρέσεις και δεν στηρίζονταν στα κανονικά βιβλία της Αγίας Γραφής, αλλά σε λαϊκές παραδόσεις, απόκρυφα κείμενα και σε πηγές που περιείχαν μανιχαϊστικές και γνωστικές ιδέες (Γιαννουλάτος, 2000a).

Πλησιάζοντας την ηλικία των σαράντα ετών, ο Μωάμεθ είχε απορρίψει κάθε είδος πολυθεϊσμού. Κάθε χρόνο, ο Μωάμεθ και η οικογένειά του, περνούσαν τον μήνα Ραμαντάν κοντά σε ένα βουνό στη Μέκκα και εκεί στη σπηλιά Χίρα, όπου είχε πάει για να διαλογιστεί, το έτος 610 μ.Χ., έπεσε σε κατάσταση ύπνωσης (Phipps, 1999). Αυτήν την κατάσταση τη βίωσε σαν μια συγκλονιστική πνευματική εμπειρία και την αισθάνθηκε σαν κλήση προς το προφητικό έργο (Γιαννουλάτος, 2000a). Εκεί λοιπόν, καθώς κοιμόταν τη «Νύχτα της Ισχύος» (Κορ. 97:1), οραματίστηκε έναν άγγελο, ο οποίος αφού τον πλησίασε, τον διέταξε λέγοντας «*ανάγνωθι*» (Κορ. 96:1). Ο Μωάμεθ αρχικά δίστασε και είπε ότι δεν ήξερε να διαβάσει, αλλά η διαταγή συνέχισε να επαναλαμβάνεται και έτσι ο Μωάμεθ ξεκίνησε να επαναλαμβάνει ότι έλεγε ο άγγελος (Γιαννουλάτος, 2000a). Τέτοιου είδους αποκαλύψεις θα βίωνε ο Μωάμεθ μέχρι τον θάνατό του.

Όταν επέστρεψε στο σπίτι του, έχοντας αμφιβολίες και φόβο για αυτό που βίωσε, διηγήθηκε στη σύζυγό του Χατιτζά την εμπειρία του στη σπηλιά και εκείνη τον διαβεβαίωσε ότι ήταν ο άγγελος ο Γαβριήλ, βοηθώντας τον να ξεπεράσει τον φόβο του (Γιαννουλάτος, 2000a). Τον προέτρεψε μάλιστα να συμβουλευτεί και τον Γουαράκα, ο οποίος εντόπισε πολλά κοινά στοιχεία ανάμεσα στην εμπειρία του Μωάμεθ και σε αυτήν του Μωυσή και κατέληξε ότι πρόκειται για προφητικό κάλεσμα (Phipps, 1999). Και ο Γουαράκα ταύτισε τον βιβλικό άγγελο Γαβριήλ με τον άγγελο που επισκέφθηκε τον Μωάμεθ και τον προειδοποίησε για πιθανές διώξεις που θα δεχόταν στο μέλλον στη Μέκκα (Phipps, 1999).

Για τρία χρόνια ο Μωάμεθ δεν μιλούσε δημόσια για την εμπειρία του, παρά μόνο σε ορισμένους φίλους του. Η επίσημη έναρξη της δράσης του έγινε το έτος 613 μ. Χ. στο

κέντρο της Μέκκας, όπου κήρυξε το Ισλάμ και καλούσε τους ανθρώπους να υποταχθούν στον Θεό και στο θέλημά του (Γιαννουλάτος, 2000a). Το κήρυγμά του προκάλεσε αντιδράσεις στους συμπολίτες του, οι οποίοι γνώριζαν το ειδωλολατρικό παρελθόν του. Ειδικότερα, το κήρυγμά του για τη μεταθανάτια ζωή και τη μέλλουσα κρίση προκαλούσαν ταραχή σε πολλούς και το κήρυγμα περί ενός Θεού ήταν ενάντια στα εμπορικά συμφέροντα της πλειοψηφίας των κατοίκων της Μέκκας (Γιαννουλάτος, 2000a). Σταδιακά η κατάσταση γινόταν απειλητική για τη ζωή του Μωάμεθ. Το 615 μ. Χ. ορισμένοι οπαδοί του βρήκαν καταφύγιο στην περιοχή έναντι της Αραβίας κειμένης χριστιανικής Αιθιοπίας. Το 619 μ. Χ. ο θάνατος της συζύγου του και του θείου του συγκλόνισε τον Μωάμεθ, ο οποίος ωστόσο συνέχισε να κηρύττει στη Μέκκα, αν και δεν είχε την αναμενόμενη ανταπόκριση. Ταυτόχρονα το κήρυγμά του είχε επηρεάσει ορισμένους κατοίκους της πόλης Γιατρίμπ, η οποία βρισκόταν 320 χιλιόμετρα βόρεια της Μέκκας, και η οποία έγινε αργότερα γνωστή ως Μεδίνα (Γιαννουλάτος, 2000a). Το 620 μ. Χ. έξι κάτοικοί της ήταν οπαδοί του Ισλάμ και μέχρι το 622 μ. Χ. οι πιστοί έφτασαν τους εβδομήντα πέντε (Γιαννουλάτος, 2000a). Οι πιστοί αυτοί κάλεσαν τον Μωάμεθ να μετοικήσει στην πόλη τους, η οποία εκείνη την εποχή βίωνε ταραχές, εξαιτίας των συγκρούσεων ορισμένων αραβικών φατριών. Αρχικά ο Μωάμεθ δίστασε, αλλά μόλις έμαθε ότι στη Μέκκα σχεδιαζόταν η δολοφονία του πήγε στη Γιατρίμπ, έχοντας αποστείλει τους συντρόφους του από πιο πριν ανά δύο ή τρεις (Γιαννουλάτος, 2000a).

Η μεταφορά των Μουσουλμάνων από τη Μέκκα στη Μεδίνα είναι γνωστή ως «Εγίρα», όρος που σημαίνει «μετανάστευση». Η συμπεριφορά του Μωάμεθ παρουσίασε μεγάλη αλλαγή κατά την παραμονή του στη Μεδίνα. Εκεί ανέπτυξε εκπληκτική πολιτική και στρατιωτική ευστροφία και η υπομονή που έδειχνε παλαιότερα απέναντι στις επιθέσεις των επικριτών του εξαλείφθηκε, υιοθετώντας έτσι μια πιο ρεαλιστική τακτική (Γιαννουλάτος, 2000a). Οι εντάσεις που επικρατούσαν στην Μεδίνα αποδείχτηκαν κατάλληλες για να αναδείξει ο Μωάμεθ τις διπλωματικές του ικανότητες και μέσα σε μικρό διάστημα πέτυχε την ενότητα των αραβικών φυλών και φατριών, όπως επίσης και των Ιουδαίων κατοίκων της Μεδίνας σε μια ομοσπονδία (Γιαννουλάτος, 2000a). Συγκεκριμένα, σε μια προσπάθεια να προσεταιριστεί με τους Ιουδαίους, υιοθέτησε διάφορες πρακτικές που ακολουθούσαν, όπως η νηστεία, το πλύσιμο πριν την προσευχή, την μεσημεριανή προσευχή, τον προσανατολισμό των πιστών προς την Ιερουσαλήμ κατά τη διάρκεια της προσευχής και καθιέρωσε την Παρασκευή ως ημέρα κοινής λατρείας (Γιαννουλάτος, 2000a). Παρ' όλα αυτά, ο Μωάμεθ κατάλαβε σύντομα ότι οι Ιουδαίοι

ήταν ακόμη εχθρικοί απέναντί του και ξεκίνησε να κηρύττει με λόγια μίσους για αυτούς λέγοντας ότι είχαν λάβει μόνο μέρος της αποκάλυψης του Θεού και τους παρομοίαζε με γαϊδούρια φορτωμένα με βιβλία, των οποίων το περιεχόμενο δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν (Κορ. 62:5). Μετέβαλε στην πορεία και τις αρχές που είχε ορίσει, όπως για παράδειγμα το προσκύνημα προς την Ιερουσαλήμ πλέον γινόταν προς τη Μέκκα (Κορ. 3:139-145). Επίσης τόνισε ότι πρώτο χρέος του Μουσουλμάνου ήταν η υπακοή στον Θεό, κάτι το οποίο πρακτικά στην καθημερινότητα της Μεδίνας, συνδέθηκε με την υπακοή στον Μωάμεθ, ο οποίος ήταν ο εκφραστής του θελήματος του Θεού (Γιαννουλάτος, 2000a). Κατά τα χρόνια της παραμονής του στην Μεδίνα εδραιώθηκε ο Ισλαμισμός και απέκτησε το περιεχόμενό του.

Αφού καθιέρωσε τον Ισλαμισμό στη Μεδίνα, το ενδιαφέρον του Μωάμεθ στράφηκε στη Μέκκα, τη γενέτειρά του, η οποία τον είχε απορρίψει. Το προσκύνημα στη Μέκκα δεν ήταν δυνατόν να γίνει πραγματικότητα, καθώς οι κάτοικοί της ήταν εχθροί του Μωάμεθ. Για αυτό ο Μωάμεθ, με αποφασιστικότητα και ρεαλισμό, καθόρισε τους στόχους και καθιέρωσε την στρατιωτική τακτική του (Γιαννουλάτος, 2000a). Κατά τη διάρκεια του ιερού μήνα Rajab, κατά τον οποίο δεν επιτρέπονταν οι εχθροπραξίες, οι Μουσουλμάνοι έστησαν ενέδρα σε ένα άοπλο караβάνι και σκότωσαν έναν από τους τέσσερις συνοδούς του караβανιού. Ο φόνος αυτός ήταν η αρχή μιας σειράς αιματηρών αντεκδικήσεων, οι οποίες ενίσχυσαν αρνητικά τις σχέσεις των Κορεϊσιτών και των Μουσουλμάνων (Phipps, 1999). Ο Μωάμεθ έπειτα από αυτήν την επιδρομή, ξεκίνησε με αυτοπεποίθηση μια νικηφόρα τελικά επίθεση στο Μπάντρ, ένα μεγάλο караβάνι Μεκκανών που επέστρεφε από την Συρία. Οι πιστοί του Ισλάμ θεώρησαν τη νίκη στο Μπάντρ ως μια ένδειξη θεϊκής πρόνοιας (Phipps, 1999). Στη συνέχεια, ο Μωάμεθ θέλησε να απομακρύνει και τις Ιουδαϊκές φυλές που ζούσαν στη Μεδίνα και σταδιακά τους εξόρισε από την πόλη. Παράλληλα, ο στρατηγός των Μεκκανών, Αμπού Σουφυάν, αποζητούσε εκδίκηση για την ήττα στο Μπάντρ, καθώς και για το γεγονός ότι οι Μουσουλμάνοι είχαν αιχμαλωτίσει ένα караβάνι φορτωμένο με ασήμι (Phipps, 1999). Η ιουδαϊκή φυλή Ναδίρ, που ζούσε κοντά στη Μεδίνα, κατά τη διάρκεια της φιλοξενίας που προσέφεραν στον Αμπού Σουφυάν του έδωσαν ορισμένες μυστικές πληροφορίες για τους Μουσουλμάνους (Phipps, 1999). Ο Μωάμεθ το πληροφορήθηκε και τους εξόρισε. Σε ηλικία πενήντα ετών, Ο Μωάμεθ ηττήθηκε στην Ουχούντ από τους Μεκκανούς, οι οποίοι θα μπορούσαν να είχαν αφανίσει τον στρατό του, αλλά επέλεξαν να σκοτώσουν μόνο όσους εχθρούς είχαν σκοτώσει οι Μουσουλμάνοι στην προηγούμενη μάχη (Phipps,

1999). Δύο χρόνια αργότερα, η ιουδαϊκή φυλή των Καραϊμητών πιθανώς παρακίνησε τους Μεκκανούς να επιτεθούν στον Μωάμεθ. Μετά από πολυήμερη πολιορκία της Μεδίνας, ο Μωάμεθ προσπάθησε να επιτύχει την ειρηνική αποχώρηση των αντιπάλων του, δωροδοκώντας κάποιους από αυτούς, με σκοπό να τους διαιρέσει και να τους πείσει να φύγουν από τη Μεδίνα, κάτι το οποίο τελικώς κατάφερε (Phipps, 1999). Επίσης, εξαφάνισε τους Ιουδαίους που είχαν απομείνει στην πόλη και έτσι έπαψε να υπάρχει οργανωμένη αντίσταση εναντίον του. Πλέον, όντας ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της Μεδίνας, έκανε μια προσπάθεια να συνάψει ειρήνη με τους Κορείσιτες. Κατά τον μήνα της εκεχειρίας, κατευθύνθηκε προς τη Μέκκα με εβδομήντα καμήλες για θυσία. Έξω από την πόλη όμως, ορισμένοι από τους κατοίκους της ήταν έτοιμοι να σταματήσουν την είσοδό τους. Ο Μωάμεθ τότε πρότεινε στους Μεκκανούς να καθυστερήσει το προσκύνημά του ένα χρόνο μέχρι να αποφασίσουν εάν θα γίνουν Μουσουλμάνοι ή όχι (Phipps, 1999). Αυτή η τακτική ωστόσο αφορούσε μόνο την γενέτειρά του και είχε ως αποτέλεσμα επτά χρόνια αργότερα μετά την Εγίρα, το 630 μ. Χ., ο Μωάμεθ να μπει στην γενέτειρά του. Σε ηλικία εξήντα ετών πια, ο Μωάμεθ γύρισε ξανά στην πόλη του χωρίς αιματοχυσίες και λεηλασίες (Phipps, 1999). Στην Καάμπα το κέντρο της προσευχής, ο Μωάμεθ κατέστρεψε 360 είδωλα, όχι όμως την εικόνα που απεικόνιζε τον Ιησού στην αγκαλιά της μητέρας του (Phipps, 1999). Στους κατοίκους της Μέκκας ο Μωάμεθ φέρθηκε με επιείκεια και τους χορήγησε γενική αμνηστία (Γιαννουλάτος, 2000α). Ταυτόχρονα, μια συνομοσπονδία είκοσι χιλιάδων Αράβων επιτέθηκε στον Μωάμεθ στην περιοχή Χιουνάιν, αλλά ηττήθηκε, εδραιώνοντας, χωρίς αμφισβήτηση πλέον, τον Μωάμεθ ως τον δυνατότερο ηγέτη της Αραβίας (Phipps, 1999).

Σύμφωνα με το όσα αναφέρθηκαν, γίνεται φανερό ότι ο Μωάμεθ είχε διπλωματικές ικανότητες και σαν πολιτικός κατάφερε να εκμεταλλευτεί τη φιλοδοξία των ανθρώπων και τη δίψα τους για ιδεαλισμό και αφοσίωση (Phipps, 1999). Κάθε φυλή που συνδέθηκε με τη Μεδίνα, έδινε υπόσχεση να μην επιτίθεται στις άλλες φυλές που είχαν συμμαχήσει με τον Μωάμεθ, γεγονός που είχε μεγάλη σπουδαιότητα για την εποχή (Phipps, 1999). Μέσα σε μικρότερο διάστημα από δέκα χρόνια, ο Μωάμεθ κατάφερε να γίνει από εκδιωγμένος, απόλυτος μονάρχης των Αράβων. Έπειτα από την υπόταξη των Αράβων, επέστρεψε στη Μεδίνα και στη συνέχεια πραγματοποίησε εκστρατεία στην Ταβούκ, ένα ακριτικό σημείο της βυζαντινής αυτοκρατορίας στα νότια της Νεκρής Θάλασσας, η οποία ήταν η αρχή των κατακτητικών πολέμων (Phipps, 1999). Όταν τα ισχυρά και πολυάριθμα στρατεύματά του έφτασαν την Ταβούκ, οι Χριστιανοί παραδόθηκαν χωρίς αντίσταση και

το Βυζάντιο σύναψε ανακωχή μαζί του. Ο Μωάμεθ από την πλευρά του εγγυήθηκε ασφάλεια για τα πλοία και τα καραβάνια τους, με αντάλλαγμα χρήματα για την προστασία (Phipps, 1999). Με αυτόν τον τρόπο γεννήθηκε μια παράδοση σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των λαών που ζούσαν έξω από την Αραβία και που είχαν ασπασθεί τη θρησκεία της Βίβλου (Phipps, 1999).

Με την εκστρατεία της Ταβούκ έκλεισε ο κύκλος των είκοσι επτά εκστρατειών του Μωάμεθ, σε εννιά από τις οποίες πήρε μέρος ο ίδιος. Σε ηλικία εξήντα δύο ετών, κατά την τελευταία του επίσκεψη στη Μέκκα, ο Μωάμεθ διακήρυξε ότι κάθε Μουσουλμάνος είναι αδερφός για τον Μουσουλμάνο και ότι τώρα αποτελούν μια αδελφότητα (Phipps, 1999). Σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την επιστροφή του στη Μεδίνα αρρώστησε με πνευμονία και ανακοίνωσε ότι επέλεξε να πεθάνει, αφού ο Θεός του είπε ότι έχει εξασφαλίσει τη θέση του στον Παράδεισο (Phipps, 1999). Ο Μωάμεθ έφυγε από τη ζωή έχοντας τον τίτλο του ήρωα ανάμεσα στον λαό του, ως επιτυχημένος διπλωμάτης, στρατηγός και πολιτικός και έχοντας επιτύχει την ενότητα ανάμεσα στους οπαδούς του (Phipps, 1999).

Όπως και ο Ιησούς, έτσι και ο Μωάμεθ ήθελε να επιφέρει αλλαγές στην κοινωνία στην οποία έζησε. Επίκεντρο της μεθόδου που ακολούθησε ήταν η αναμόρφωση της κοινωνικής δομής, η ρήξη των φυλετικών δεσμών και η αντικατάστασή της με την ένταξη στην μουσουλμανική κοινότητα (Phipps, 1999). Ο Μωάμεθ, όπως και ο Ιησούς, υπήρξε κυρίως μεταρρυθμιστής και όχι δημιουργός κάποιας θεότητας (Phipps, 1999). Σκοπός του ήταν να κατευθύνει τους ανθρώπους αποκλειστικά προς τη λατρεία του ενός και μοναδικού Θεού, του Αλλάχ. Ο Μωάμεθ αποτελεί πρότυπο για τους Μουσουλμάνους, όπως και ο Ιησούς για τους Χριστιανούς, και αυτό γιατί μετέφερε τις αφηρημένες αρχές/ αξίες σε συγκεκριμένη προσωπικότητα (Phipps, 1999). Οι Μουσουλμάνοι προσπαθούν να τον μιμηθούν στην καθημερινή τους ζωή, προκειμένου να φτάσουν όσο πιο κοντά γίνεται σε αυτήν την τελειότητα και κατ' επέκταση να έρθουν πιο κοντά στον Θεό (Phipps, 1999). Αυτό είναι εμφανές από το κοινό μοτίβο που ακολουθούν κατά την προσευχή, το φαγητό και την προσωπική τους υγιεινή.

Σχετικά με τους «άλλους», στο Κοράνι εντοπίζονται ορισμένες αντικρουόμενες διατυπώσεις. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι ένα δόγμα ανεκτικότητας προς τους ειδωλολάτρες που εξέφρασε ο Μωάμεθ, κατά τη διάρκεια των πρώιμων κηρυγμάτων του στη Μέκκα, στο οποίο αναφερόταν σε αυτούς ως απίστους και διακήρυττε ότι δεν

πρόκειται να λατρέψει ό, τι λατρεύουν, ούτε όμως και εκείνοι να λατρεύσουν ό, τι λατρεύει εκείνος καθώς αυτός έχει τη δική του θρησκεία και εκείνοι τη δική τους (Κορ. 10:9). Ωστόσο, ο Μωάμεθ υπήρξε ιδιαίτερα επικριτικός απέναντι στους ειδωλολάτρες και γενικότερα σε όσους δεν ακολουθούσαν το Ισλάμ αναφέροντας ότι την Ημέρα της Κρίσης θα οδηγηθούν στο «*πῦρ τό ἐξώτερον*» (Κορ. 46:19). Υπήρξε επίσης αρνητικός απέναντι και στους Ιουδαίους και τους Χριστιανούς. Κυρίως τους κατέκρινε γιατί δήλωναν ότι έχουν επιλεχθεί από τον Θεό, κάτι το οποίο θεωρούσε μη αποδεκτό, αφού ο Θεός είναι καλοκάγαθος και δίνει τη Χάρη του σε όποιον θέλει και έτσι καμία θρησκευτική ομάδα δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι είναι η εκλεκτή (Κορ. 57:29). Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι στους οπαδούς των Γραφών επιδείκνυε μια κάποια μεγαλύτερη ανοχή, λέγοντας ότι οι Εβραίοι, οι Χριστιανοί και οι Σαββαίοι (οπαδοί του Ιωάννη του Βαπτιστή) και όλοι όσοι πίστεψαν στον Θεό και στην Ημέρα της Κρίσεως, εάν κάνουν το καλό, θα ανταμειφθούν από τον Κύριό τους, δεν θα έχουν κανένα φόβο και δεν θα πενθούν (Κορ. 2:59). Ο στίχος αυτός αργότερα αντικαταστάθηκε και πλέον διακηρύττει ότι όλοι όσοι δεν ακολουθούν το Ισλάμ, δεν θα γίνονται αποδεκτοί στη μέλλουσα ζωή (Κορ. 3:79). Οι Ιουδαίοι και οι Χριστιανοί, σύμφωνα με το Κοράνι, θα πρέπει να γίνονται ανεκτοί έως και την Ημέρα της Κρίσης, εάν καταβάλλουν φόρο στους κυρίαρχους Μουσουλμάνους (Κορ. 9:29).

4.2. Δικαιοσύνη

Οι πιστοί του Ισλάμ καλούνται να είναι δίκαιοι (Κορ. 5:8) και να δικάζουν με δικαιοσύνη, γιατί ο Θεός αγαπά τους δίκαιους (Κορ. 5:42). Υπάρχουν βέβαια ορισμένες προϋποθέσεις για να θεωρηθεί κάποιος δίκαιος στο Ισλάμ. Για να γίνει αυτό, σύμφωνα με το Κοράνι, οι πιστοί δεν θα πρέπει να συνδέουν τίποτα με τον Θεό, θα πρέπει να συμπεριφέρονται με τον καλύτερο τρόπο στους γονείς τους, να μη σκοτώνουν τα παιδιά τους από το φόβο της φτώχειας, να μην κάνουν κακές πράξεις, είτε φανερές είτε κρυφές, να μην σκοτώνουν ψυχές απαγορευμένες από τον Θεό (οποιαδήποτε ψυχή δηλαδή εκτός των απίστων που πολεμούν ενάντια στο Ισλάμ), εκτός και αν είναι για δίκαιους λόγους (π.χ. η ψυχή ενός δολοφόνου). Ακόμη δεν θα πρέπει να πλησιάζουν την περιούσια των ορφανών, εκτός και αν αυτό γίνεται προς όφελός τους, τουλάχιστον μέχρι την ενηλικίωσή τους και θα πρέπει να μετρούν και να ζυγίζουν με (πλήρη) δικαιοσύνη, και όταν μιλούν,

να μιλούν δίκαια, ακόμα και αν αφορά κάποιον που είναι συγγενής τους (Κορ. 6:151-153). Επιπλέον, θα πρέπει να βοηθούν όσους βρίσκονται σε ανάγκη. Οι πιστοί προτρέπονται να αποδίδουν στους συγγενείς τους ότι τους οφείλεται, αλλά το ίδιο να κάνουν και στον πεινασμένο και στον οδοιπόρο και να μην είναι σπάταλοι (Κορ. 17:28). Θα πρέπει να δικάζουν με δικαιοσύνη γιατί ο Θεός βλέπει και ακούει τα πάντα (Κορ. 4:58). Σε αντίθετη περίπτωση, θεωρούνται άδικοι και παράνομοι (Κορ. 5:45). Δεν επιτρέπεται ωστόσο, να σηκώνει κανείς το βάρος της ευθύνης ενός άλλου, ακόμη και συγγενικού προσώπου (Κορ. 35:18).

Το Ισλάμ πρεσβεύει τη δικαιοσύνη και αποκηρύττει την αδικία, ακόμη και για εκείνους που είναι εχθρικοί απέναντί του. Στο Κοράνι καλούνται όσοι είναι πιστοί Μουσουλμάνοι, να μην οδηγηθούν από το μίσος τους για κάποιους και εγκαταλείψουν τη δικαιοσύνη, αλλά να παραμείνουν δίκαιοι, καθώς αυτό είναι κοντά στην ευσέβεια και τονίζεται ότι θα πρέπει να φοβούνται τον Θεό γιατί γνωρίζει όλες τις πράξεις τους (Κοράνι 5:8).

Η κοινωνική δικαιοσύνη στο Ισλάμ αντιπροσωπεύεται από τα στοιχεία και τις εγγυήσεις, τις οποίες έδωσε το Ισλάμ στο σύστημα διανομής πλούτου στην ισλαμική κοινωνία (Μουστάκης, 1991). Τα στοιχεία αυτά επιτρέπουν στη διανομή να κάνει πραγματικότητα την ισλαμική δικαιοσύνη και να εναρμονίζεται με τις αξίες στις οποίες αναφέρεται (Μουστάκης, 1991). Στο Ισλάμ, η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης ως βάση της οικονομικής θεωρίας, δεν αναφέρεται με την γενική αφηρημένη της έννοια, αλλά ορίστηκε στα πλαίσια ενός ορισμένου κοινωνικού στοιχείου και έγινε κοινωνική πραγματικότητα (Μουστάκης, 1991). Η κοινωνική δικαιοσύνη, όπως εκφράζεται στο Ισλάμ, εμπεριέχει δύο αρχές, με ξεχωριστά χαρακτηριστικά η κάθε μία. Η πρώτη είναι η αρχή της γενικής ταυτόχρονης ευθύνης και η άλλη είναι η αρχή της κοινωνικής ισορροπίας (Μουστάκης, 1991). Μέσα στα πλαίσια της ισλαμικής άποψης σχετικά με την ταυτόχρονη ευθύνη και ισορροπία, γίνονται πραγματικότητα δίκαιες κοινωνικές αξίες και μέσα σε αυτές εντοπίζεται το ισλαμικό ιδανικό της κοινωνικής δικαιοσύνης (Μουστάκης, 1991).

4.3. Ελεημοσύνη

Η ελεημοσύνη αναφέρεται πολλάκις στο Κοράνιο με επιμονή. Συγκεκριμένα εντοπίζεται σε ογδόντα δύο εδάφια, συχνά σε συνάρτηση με την προσευχή, η οποία θεωρείται χρέος

του ανθρώπου προς τον Θεό και η ελεημοσύνη χρέος του ανθρώπου προς την κοινότητα (Γιαννουλάτος, 2000a). Αποτελεί έναν από τους βασικούς στύλους του Ισλάμ. Η τέλεσή της θεωρείται πως προσφέρει εξιλέωση για διάφορα αμαρτήματα και παραβιάσεις καθηκόντων (Γιαννουλάτος, 2000a). Σκοπός της ελεημοσύνης είναι η ενδυνάμωση της αλληλοβοήθειας μεταξύ των πιστών, η μείωση της φτώχειας και ο περιορισμός των κινδύνων που αυτή προκαλεί. Επίσης είναι υποχρεωτική επειδή θεωρείται ότι βελτιώνει τον χαρακτήρα εκείνου που την πραγματοποιεί (Phipps, 1999). Έτσι εξηγείται και η λέξη «*zakat*» (κάθαρση) με την οποία ορίζεται η ελεημοσύνη στο Κοράνι (Phipps, 1999).

Η ελεημοσύνη στο Ισλάμ καθιερώθηκε ως θρησκευτική πράξη από τον Μωάμεθ. Μία από τις πρώτες αποκαλύψεις που δέχτηκε επιβεβαιώνει ότι η πραγματική πίστη καθορίζεται από την έμπρακτη βοήθεια στους φτωχούς (Κορ. 107). Η έννοια της ελεημοσύνης στο Ισλάμ θα πρέπει να ερμηνευτεί ως διανομή του πλούτου, ο οποίος ουσιαστικά δεν ανήκει στον άνθρωπο (Phipps, 1999). Είναι καθήκον του κάθε πιστού Μουσουλμάνου και παρέχεται με τη μορφή χρημάτων ή σε είδος με βάση τις λεπτομερείς διατάξεις της ισλαμικής νομοθεσίας (Γιαννουλάτος, 2000a). Σύμφωνα ωστόσο με τους Ουλεμά (νομοδιδασκάλους), η ελεημοσύνη θα πρέπει να παρέχεται μόνο με τη μορφή φαγητού και όχι χρημάτων. Η ελεημοσύνη στην αρχική ισλαμική κοινότητα και στα μετέπειτα θεοκρατικά ισλαμικά κράτη αποτελούσε ένα είδος φόρου προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των φτωχών αλλά και της ισλαμικής κοινότητας (Ζιάκας, 1991). Στα σημερινά ισλαμικά κράτη οι προσφορές αυτές συμπεριλαμβάνονται στους κανονικούς κρατικούς φόρους και καθορίζονται από πολυάριθμους νόμους. Κατά μέσο όρο ορίζεται ότι οι πιστοί θα πρέπει να δίνουν το 2,5 % της εντίμως αποκτηθείσης περιουσίας τους (Ζιάκας, 1991). Αποδέκτες της ελεημοσύνης είναι οι φτωχοί, οι χρεωμένοι, οι απελεύθεροι δούλοι, οι οδοιπόροι και οι ανάπηροι των «θρησκευτικών πολέμων» (*ji had*) (Ζιάκας, 1991). Η υποχρέωση της ελεημοσύνης αρχίζει την 28^η νύχτα του Ραμαζανίου, ακολουθώντας το παράδειγμα των μαθητών του Μωάμεθ, οι οποίοι έδιναν την ελεημοσύνη τους μία ή δύο ημέρες πριν την γιορτή της λήξης του Ραμαζανίου. Το αργότερο που μπορεί να δοθεί είναι την ημέρα της γιορτής, πριν όμως από την προσευχή και σε περίπτωση που δεν δοθεί θεωρείται αμαρτία. Κάποιος ο οποίος το ξέχασε πρέπει να την δώσει αμέσως μόλις το θυμηθεί και έτσι δεν θεωρείται ότι έχει διαπράξει αμάρτημα.

Το κίνητρο για την τέλεση ελεημοσύνης, όπως αναγνωρίζεται και στο Κοράνι, ποικίλλει. Κάποιοι την κάνουν επιφανειακά, ενώ αντίθετα άλλοι την κάνουν

υποκινούμενοι από θρησκευτική αφοσίωση (Phipps, 1999). Στο Κοράνι αναφέρεται ότι δεν θα πρέπει οι άνθρωποι να ματαιώνουν την ελεημοσύνη τους με ύβρεις ή με κακή συμπεριφορά, όπως κάνουν όσοι την τελούν μόνο για επίδειξη (Κορ. 2:266). Αντίθετα ενθαρρύνεται η κρυφή τέλεσή της, καθώς αυτή δύναται να εξιλεώσει τον άνθρωπο και να τον ωφελήσει περισσότερο, αφού ο Θεός είναι σε θέση να γνωρίζει τα πάντα (Κορ. 2:273). Ακόμη αναφέρεται ότι όσοι ελεούν θα λάβουν το διπλάσιο έλεος και θα ανταμειφθούν ιδιαιτέρως (Κορ. 57:17). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα από την προσφορά και την αποδοχή της ελεημοσύνης πρέπει να εκφράζονται η καλοσύνη προς τους αποδέκτες και η ειλικρινής ευγνωμοσύνη προς τον Θεό (Phipps, 1999).

4.4. Μετάνοια και συγχώρεση

Η συγχώρεση είναι ένα σημαντικό κομμάτι της ισλαμικής διδασκαλίας και μπορεί να οριστεί πρώτον ως η εγκατάλειψη της επιθυμίας να τιμωρήσει κανείς ή να ανταποδώσει το κακό σε έναν εχθρό ή παραβάτη, δεύτερον ως η μη διατήρηση κακίας προς τους άλλους και τρίτον ως η εγκατάλειψη όλων των αξιώσεων για ζημία που προκλήθηκε από άλλους (Τάχα, 2015). Το Κοράνι επικροτεί τη συγχώρεση και αναφέρει πως αν και κάποιος έχει το δικαίωμα να ανταποδώσει σε περίπτωση που έχει αδικηθεί, στην περίπτωση που επιλέξει να μην το κάνει και να συγχωρήσει την αδικία που έγινε εις βάρος του, τότε θα ανταμειφθεί από τον Θεό (Κορ. 5:45). Η συγχώρεση λοιπόν είναι προτιμότερη από την εκδίκηση. Επίσης, σύμφωνα με το Κοράνιο, κάθε άτομο είναι υπεύθυνο για τις πράξεις του και κανείς δεν μπορεί να επωμιστεί το βάρος των πράξεων κάποιου άλλου (Κορ. 17:13-15). Το εάν κάποιος θα αμαρτήσει ή το εάν θα ζήσει ενάρετα, θεωρείται ότι εξαρτάται από την ατομική του επιλογή. Κατ' επέκταση και η συγχώρεση αποτελεί ατομική ευθύνη (Τάχα, 2015).

Η συγχώρεση έχει θεϊκή προέλευση. Σύμφωνα με το Κοράνι, ο Θεός συγχωρεί τις αμαρτίες των ανθρώπων και δείχνει έλεος (Κορ. 39:35). Συγχωρεί όλες τις αμαρτίες, εκτός της άρνησης της βασικής ομολογίας πίστεως σχετικά με το ενιαίο της φύσης του και το αξίωμα του Μωάμεθ (Ζιάκας, 1991). Οι πιστοί θα πρέπει να ζητούν συγχώρεση από τον Θεό, ο οποίος είναι Πολυεύσπλαχνος (Κορ. 73:20) και όποιος το κάνει θα συγχωρείται (Κορ. 4:110). Αν και ο Αδάμ και η Εύα, κατά την μουσουλμανική διδασκαλία, διέπραξαν αμάρτημα τρώγοντας από το απαγορευμένο δέντρο, παρ' όλα

αυτά ο Θεός τους συγχώρεσε, αφού μετάνιωσαν αμέσως και ζήτησαν τη συγχώρεσή του (Τάχα, 2015).

Σε μια από τις προσευχές του Μωάμεθ τονίζεται η ανάγκη για τη Θεία συγχώρεση. Η προσευχή αυτή αναφέρει: *«Είμαι δούλος Σου και μένω όσο πιο πιστός μπορώ στο συμβόλαιό Σου. Ζητώ καταφύγιο σε σένα από το κακό που έχω κάνει. Αναγνωρίζω τη χάρη Σου προς εμέ και αναγνωρίζω τις αμαρτίες μου. Συγχώρεσέ με, γιατί κανένας άλλος δεν συγχωρεί τις αμαρτίες όπως Εσύ»* (Mishkat 10:3, ό.π. Phipps, 1999, σ. 198). Σε περίπτωση που κάποιος αμαρτήσσει, ενθαρρύνεται να ζητήσει συγχώρεση από τον Θεό και να τελέσει αγαθά έργα. Ο Θεός θα είναι πάντα εκεί για να συγχωρέσει όσους έχουν μετανοήσει ειλικρινά (Κορ. 66:8).

Προκειμένου ο Θεός να συγχωρέσει τον άνθρωπο, αυτός θα πρέπει προηγουμένως να έχει μετανοήσει έμπρακτα (Ζιάκας, 1991). Ο Θεός δέχεται τη μετάνοια από τους δούλους του (Κορ. 9:104). *«Η προς τον Θεόν εμπιστοσύνη εκφράζεται δια της μετανοίας, η οποία θέτει την ελπίδα στην καρδιά του πιστού και οδηγεί αυτόν εις την πίστην ότι ο Θεός, παρά την αυστηρότητά του, είναι ελεήμων και συγχωρεί τον μετανοούντα»* (Ζιάκας, 1991, σ. 296). Ο Θεός σύμφωνα με το Ισλάμ είναι ο μόνος που δικαιούται να δέχεται μετάνοια και να συγχωρεί τις αμαρτίες των ανθρώπων. Συγχωρεί όλες τις αμαρτίες (Κορ. 39:53), δέχεται όμως μόνο τη μεταμέλεια όσων έχουν κάνει κακό λόγω άγνοιας ή ανοησίας και έχουν μετανιώσει σύντομα (Κορ. 4:17). Σύμφωνα με την μουσουλμανική παράδοση, ο Μωάμεθ καλούσε τους ανθρώπους όταν αμαρτάνουν να μετανοούν, γιατί η συγχώρεση του Θεού είναι μεγαλύτερη από τις αμαρτίες και ανέφερε ότι η μετάνοια θα βρίσκεται συνεχώς στη διάθεση του ανθρώπου, μέχρι και τη στιγμή που θα πεθάνει (Ζιάκας, 1991).

Η ειλικρινής μετάνοια είναι βασική προϋπόθεση, για να εξιλεωθεί κανείς για τις αμαρτίες του και να πάει στον Παράδεισο (Κορ. 66:8). Προκειμένου να είναι έγκυρη, θα πρέπει να υπάρχει συνείδηση της ενοχής, συντριβή και μεταμέλεια, αίτηση για συγχώρεση από τον Θεό και σταθερή απόφαση να μην επαναληφθεί η αμαρτία (Ζιάκας, 1991). Εάν υπάρχουν αυτές οι προϋποθέσεις, τότε ο Θεός την λαμβάνει υπ' όψιν του και κρίνει ανάλογα με τη βούλησή του (Ζιάκας, 1991). Σύμφωνα με τη μουσουλμανική παράδοση, η μετάνοια θα πρέπει να συνοδεύεται και από καλές πράξεις, σε περίπτωση που η διαπραχθείσα αμαρτία έγινε εις βάρος άλλων ατόμων (Ζιάκας, 1991). Θα πρέπει οι κακές πράξεις που έγιναν να διορθωθούν και να αντικατασταθούν από καλές πράξεις, γιατί οι καλές πράξεις σβήνουν τις κακές (Κορ. 11:114).

Σύμφωνα με το Κοράνι, η συγχώρεση που δίνει ο άνθρωπος στον συνάνθρωπό του συνδέεται και με τη συγχώρεση από τον Θεό. Για αυτό αναφέρεται πως κατά τον ίδιο τρόπο που οι άνθρωποι επιθυμούν την συγχώρεση από τον Θεό, έτσι θα πρέπει και αυτοί να συγχωρούν ο ένας τον άλλο (Κορ. 24:22). Στην μουσουλμανική παράδοση αναφέρεται ο διάλογος του Μωάμεθ με έναν από τους ακόλουθούς του, ο οποίος τον ρωτάει πόσες φορές θα πρέπει να συγχωρέσει έναν υπηρέτη. Ο Μωάμεθ του απάντησε ότι θα πρέπει να τον συγχωρέσει έως και εβδομήντα φορές την ημέρα, σημειτική έκφραση η οποία σήμαινε το άπειρο (Phipps, 1999) και παρότρυνε ακόμη τους οπαδούς του να προσεύχονται για τη συγχώρεση όλων των Μουσουλμάνων, ανδρών και γυναικών (Κορ. 47:21). Στην περίπτωση που κάποιος δεν συγχωρεί, αυτό θα έχει ως συνέπεια το να οδηγηθεί την Κόλαση (Κορ. 3:14) ενώ η αμοιβή για αυτόν που συγχωρεί θα είναι ο Παράδεισος (Κορ. 3:135-136).

Σύμφωνα με το Κοράνι, η συγχώρεση έχει όρια. Από αυτήν αποκλείονται οι ειδωλολάτρες, οι οποίοι θεωρούνται εχθροί των Μουσουλμάνων (Phipps, 1999). Ωστόσο, στην περίπτωση που κάποιος ειδωλολάτρης δεν είναι εχθρικός, η συγχώρεση επιτρέπεται και θα πρέπει αυτός να αντιμετωπίζεται με επιείκεια, γιατί ο Θεός αγαπά όσους είναι επιεικείς (Κορ. 60:8). Οι αλλόθρησκοι συγχωρούνται επίσης στην περίπτωση που σταματήσουν να είναι άπιστοι και ακολουθήσουν το Ισλάμ, ενώ εάν επιστρέψουν ξανά στην προηγούμενη πίστη τους τιμωρούνται (Κορ. 8:38). Οι πιστοί των Γραφών, δηλαδή οι Εβραίοι και οι Χριστιανοί, θα πρέπει να φοβούνται τον Θεό και τον Μωάμεθ, αλλά εάν αποφασίσουν να ακολουθήσουν το Ισλάμ, τότε ο Θεός θα τους δείξει το διπλάσιο έλεος και θα τους συγχωρήσει, γιατί Αυτός συγχωρεί τα πάντα και είναι Πολυεύσπλαχνος (Κορ. 57:28).

4.5. Ταπεινοφροσύνη

Ένα από τα στοιχεία τα οποία χαρακτήριζαν τον Μωάμεθ ήταν η ταπεινότητα, η οποία προήλθε από τις αποκαλύψεις του Θεού για εκείνον. Ο ίδιος, σύμφωνα με το Κοράνι, αναφερόταν στον εαυτό του με φράσεις, οι οποίες αντανάκλασαν ταπεινοφροσύνη, όπως «*ἐγὼ εἰμί ἄνθρωπος, ὡς ὑμεῖς*» (Κορ. 18:110, 41:5), «*μήπως ὑπερτερῶ κατὰ τι τῶν ἀνθρώπων ἢ τῶν ἀποστόλων;*» (Κορ. 17:95) και «*ἐγὼ δὲν εἶμαι ὁ μόνος ὑπάρξας ἀπόστολος καὶ οὐκ οἶδα ὃ, τι ὁ Θεὸς θά πράξῃ πρὸς ἐμέ καὶ πρὸς ὑμᾶς· ἐγὼ ἀκολουθῶ ὃ, τι*

μοί ἀπεκαλύθη» (Κορ. 46:8). Επίσης ζητούσε να τον αποκαλούν υπηρέτη και προφήτη του Θεού και να μην του πλέκουν το εγκώμιο, όπως έκαναν οι Χριστιανοί για τον Χριστό (Phipps, 1999).

Ο Μωάμεθ ήταν ολιγαρκής και παρ' όλο που θα μπορούσε να έχει ένα επίγειο παράδεισο, εκείνος αρκούταν στα απαραίτητα (Phipps, 1999). Απεχθανόταν την επιδεικτική ζωή των αριστοκρατών και προτιμούσε την απλότητα, όπως και ο Ιησούς (Phipps, 1999). Έπειτα από ένα επεισόδιο με πρωταγωνιστή τον ίδιο, διδάχτηκε να μην αποκλείει όσους έχουν χαμηλή κοινωνική θέση (Phipps, 1999). Συγκεκριμένα, ενώ προσπαθούσε να πείσει έναν εύπορο Μεκκανό πολίτη για την αλήθεια του Ισλάμ, τον πλησίασε ένας ενάρετος τυφλός άνδρας, ο οποίος του ζήτησε θρησκευτική καθοδήγηση. Ο Μωάμεθ ενοχλήθηκε από την παρουσία του τυφλού, όμως αμέσως μετά έλαβε Αποκάλυψη από τον Θεό, ο οποίος τον προέτρεψε να μην χάνει το χρόνο του με κάποιον, ο οποίος δεν επιθυμεί πραγματικά να μάθει, αλλά να στραφεί προς τον τυφλό άνδρα, ο οποίος τον πλησίασε με πίστη (Κορ. 80:1-10).

Στο Κοράνιο αναφέρεται ότι δεν θα πρέπει κανείς να περιφρονεί τους ομοίους του και να περπατάει με υπεροψία, γιατί ο Θεός δεν αγαπά τους αλαζόνες και τους κενόδοξους (Phipps, 1999). Αντίθετα, προτείνεται το περπάτημα να είναι μέτριο και ο τόνος της φωνής κόσμιος, καθώς όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, η αποκρουστικότερη φωνή είναι αυτή των όνων (Κορ. 31:17-18). Μια ακόμη φράση, η οποία ενθαρρύνει την ταπεινοφροσύνη, αναφέρει ότι δεν θα πρέπει κανείς να βαδίζει αλαζονικά πάνω στη γη, καθώς δεν θα μπορέσει ποτέ να εξισωθεί κατά το ύψος με τα βουνά της (Κορ. 17:39). Η ταπεινότητα στο Ισλάμ διαφαίνεται και από τις κινήσεις του σώματος κατά την προσευχή, όπου το κεφάλι, το σημαντικότερο μέλος του σώματος του ανθρώπου, ακουμπά αρκετές φορές το έδαφος (Phipps, 1999). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Ρηγινιώτη (2010), η ταπεινοφροσύνη στο Ισλάμ αναφέρεται κυρίως ως προς τον Θεό και όχι τόσο ως προς τον συνάνθρωπο, όπως συμβαίνει στον Χριστιανισμό.

Κεφάλαιο 5^ο : Σύγκριση Χριστιανισμού και Ισλάμ

5.1. Σύγκριση διαπολιτισμικών «αξιών» ανάμεσα στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ

Στην ενότητα αυτή, θα γίνει μια προσέγγιση στις προαναφερθείσες «αξίες» των δύο θρησκειών που παρουσιάζονται, έτσι ώστε μέσα από τη σύγκρισή τους, να εντοπιστούν τα κοινά τους σημεία, προκειμένου να γίνει δυνατή η βελτίωση του διαλόγου ανάμεσα τους και κατ' επέκταση να επιτευχθεί καλύτερη συμβίωση μεταξύ των πιστών τους και άρση των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων, που έχουν ο ένας για τον άλλο.

Έπειτα από την παράθεση των διαπολιτισμικών «αξιών» του Χριστιανισμού και του Ισλάμ, γίνεται φανερό ότι ο Χριστιανισμός διαθέτει κάποιες επιπλέον «αξίες» σε σχέση με το Ισλάμ. Αυτές είναι η αγάπη, η ειρήνη, η ισότητα και η ελευθερία. Το Ισλάμ δεν κάνει λόγο για αγάπη προς τον συνάνθρωπο, ούτε και για ειρήνη μεταξύ των ανθρώπων. Η αγάπη στο Ισλάμ κατευθύνεται μόνο από τον Θεό προς τον άνθρωπο και αντίστροφα. Για ισότητα και ελευθερία στο Ισλάμ επίσης δεν μπορεί να γίνει λόγος, γιατί όπως θα αναφερθεί και σε επόμενη ενότητα, η θέση της γυναίκας στο Ισλάμ είναι κατώτερη από αυτή του άντρα και διότι στο Ισλάμ υποστηρίζεται ο θεσμός της δουλείας.

Τόσο στον Χριστιανισμό όσο και στο Ισλάμ, προκειμένου κανείς να χαρακτηριστεί «δίκαιος», υπάρχουν ορισμένες προϋποθέσεις. Στον Χριστιανισμό, αυτές είναι δύο. Πρώτον η πίστη στον Θεό και δεύτερον η τήρηση των εντολών του. Στο Ισλάμ, οι προϋποθέσεις αυτές είναι η σωστή συμπεριφορά απέναντι στους γονείς, το να μη συνδέεται τίποτα με τον Θεό, η απαγόρευση του φόνου των παιδιών λόγω φτώχειας, η τέλεση καλών πράξεων και η απαγόρευση του φόνου των ψυχών απαγορευμένων από τον Θεό, δηλαδή οποιωνδήποτε ψυχών, εκτός των απίστων που μάχονται ενάντια στο Ισλάμ. Παρά τις διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται, και στις δύο θρησκείες ως «δίκαιος» χαρακτηρίζεται εκείνος ο οποίος τηρεί τις εντολές του Θεού και υπακούει στο θέλημά του. Επίσης και οι δύο θρησκείες προτείνουν την αποφυγή της ανταποδοτικής δικαιοσύνης, της εκδίκησης και αποκηρύττουν την αδικία ακόμη και για τους εχθρούς. Σύμφωνα με το Ισλάμ, το μίσος για τους εχθρούς δεν θα πρέπει να οδηγεί σε άδικη απονομή της δικαιοσύνης και σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, ο πιστός, ακολουθώντας το

παράδειγμα του Ιησού, θα πρέπει να αποδίδει το δίκαιο με ισότητα και φόβο Θεού, μέσα από την προοπτική της αγάπης, η οποία συμπεριλαμβάνει και τους εχθρούς του.

Η διαπολιτισμική «αξία» της δικαιοσύνης, όπως εκφράζεται μέσα από τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, δίνει τη δυνατότητα στους πιστούς να γίνουν δίκαιοι με το να υπακούν στον Θεό και στις εντολές του και κυρίως με το να αποδίδουν δικαιοσύνη, χωρίς τάσεις εκδίκησης ή αδικίας, ακόμη και στους αλλόθρησκους. Κάτι τέτοιο είναι προφανές ότι, εάν εφαρμόζεται από τους πιστούς Χριστιανούς και Μουσουλμάνους, μόνο καλό μπορεί να επιφέρει στην κοινωνία στην οποία συμβιώνουν, αφού η αδικία λόγω προκαταλήψεων ή στερεοτύπων δεν θα υφίσταται.

Η μετάνοια και η συγχώρεση και στις δύο θρησκείες πρέπει να είναι έμπρακτες, προκειμένου κανείς να εξιλεωθεί και να οδηγηθεί στη σωτηρία της ψυχής του. Η μετάνοια πρέπει να χαρακτηρίζεται από ειλικρίνεια, συνείδηση της ενοχής και να ακολουθείται από το αίτημα για συγχώρεση από τον Θεό. Ο Θεός, σύμφωνα με τη χριστιανική και την ισλαμική διδασκαλία, είναι ο μόνος που δικαιούται να δέχεται τη μετάνοια. Κοινή αναφορά είναι επίσης, ότι ο άνθρωπος οφείλει να συγχωρεί τους συνανθρώπους του, κατά τον ίδιο τρόπο που ο ίδιος ζητάει και προσδοκά τη συγχώρεση από τον Θεό για τις αμαρτίες του. Τόσο ο Ιησούς όσο και ο Μωάμεθ, σε διάλογο που είχαν με τον Πέτρο και με έναν υπηρέτη αντίστοιχα, τόνισαν το γεγονός ότι η συγχώρεση πρέπει να δίνεται άπειρες φορές σε όποιον τη ζητάει, έχοντας μετανιώσει ειλικρινά, όπως το ίδιο κάνει και ο Θεός για τους ανθρώπους.

Οι διαπολιτισμικές «αξίες» της μετάνοιας και της συγχώρεσης αποτελούν σημαντικό κομμάτι στη διδασκαλία και των δύο θρησκειών. Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι μπορούν να επιτύχουν καλύτερη συνύπαρξη μέσα στην κοινωνία, έχοντας αυτές τις «αξίες» ως οδηγό, αφού έτσι θα είναι πιο εύκολο να μην υπάρχει κακία και μίσος ανάμεσά τους, να αποφεύγεται η εκδίκηση και να γίνονται καλές πράξεις, προκειμένου να διορθωθούν οι κακές, οι οποίες πιθανόν να έβλαψαν κάποιον συνάνθρωπο. Σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία στην οποία εφαρμόζεται η «αξία» της μετάνοιας, σε συνδυασμό με την «αξία» της συγχώρεσης, η συμβίωση μεταξύ των αλλόθρησκων θα γίνει αρμονικότερη και οι άνθρωποι θα επιδεικνύουν μεγαλύτερη επιείκεια απέναντι στους «άλλους», με αποτέλεσμα αυτή η αμφίδρομη διαδικασία συγχώρεσης να μειώσει τα αρνητικά στερεότυπα και να ενισχύσει τα θετικά συναισθήματα για αυτούς.

Η ελεημοσύνη πρέπει επίσης να είναι έμπρακτη. Ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ υποστηρίζουν ότι τα πλούτη πρέπει να μοιράζονται στους φτωχούς, στις χήρες, στα ορφανά, στους οδοιπόρους και στους αναπήρους. Με αυτήν την πρακτική, από τη μία εκείνος που ελεεί έχει την ευκαιρία να μπει στη θέση των λιγότερο ευνοημένων και από την άλλη η διανομή του πλούτου δημιουργεί τη δυνατότητα για παροχή ίσων ευκαιριών για όλους. Στο Ισλάμ η ελεημοσύνη έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα και θεωρείται ότι είναι ένας τρόπος εξιλέωσης, ενδυνάμωσης της αλληλοβοήθειας μεταξύ των πιστών, μείωσης της φτώχειας και βελτίωσης του χαρακτήρα του ανθρώπου που την προσφέρει. Σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, η αγάπη οδηγεί τους πιστούς στην τέλεση πράξεων ελεημοσύνης και θεωρείται ότι οδηγεί στην εξυγίανση της ψυχής και στη λύτρωση από τις αμαρτίες. Συνεπώς, η ελεημοσύνη και στις δύο θρησκείες αποτελεί μέσο για τη σωτηρία του ανθρώπου και συνήθως συνδυάζεται με την προσευχή.

Η διαπολιτισμική «αξία» της ελεημοσύνης υποστηρίζεται και από τις δύο θρησκείες, με υποχρεωτικό χαρακτήρα δε στο Ισλάμ, με σκοπό να εξιλεωθεί ο άνθρωπος για τις αμαρτίες του και ταυτόχρονα με σκοπό να συμβάλλει στη μείωση της φτώχειας και στην ενίσχυση της αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων διαφορετικών κοινωνικών τάξεων. Με την εφαρμογή της «αξίας» της ελεημοσύνης σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, όπου συμβιώνουν Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι, είναι βέβαιο ότι θα βελτιωθεί η μεταξύ τους σχέση και η άποψη που έχουν ο ένας για τον άλλο, αφού θα δουν στην πράξη ότι πρεσβεύουν την ίδια «αξία» και έχουν την ίδια ευαισθησία απέναντι στην φτώχεια και στους λιγότερο ευνοημένους ανθρώπους.

Ο Ιησούς και ο Μωάμεθ χαρακτηρίζονταν από απλότητα και ταπεινοφροσύνη. Και οι δύο καταδίκασαν την αλαζονεία, την υπεροψία και την πολυτέλεια. Ο Ιησούς ζητούσε να τον αποκαλούν «Υιό του Ανθρώπου» και ο Μωάμεθ «Προφήτη και Υπηρέτη του Θεού», προσφωνήσεις που χαρακτηρίζονται από μετριοπάθεια και ταπεινότητα. Και οι δύο προέτρεπαν τους πιστούς τους να είναι ταπεινοί. Ωστόσο, ο Χριστιανισμός, σε αντίθεση με το Ισλάμ, καλεί τους πιστούς να είναι ταπεινοί και ως προς τη σχέση τους με τους συνανθρώπους τους και όχι μόνο απέναντι στον Θεό.

Η διαπολιτισμική «αξία» της ταπεινοφροσύνης είναι απαραίτητο συστατικό στοιχείο για την επίτευξη βελτίωσης στη συνύπαρξη των ανθρώπων διαφορετικών πολιτισμών μέσα σε μια κοινωνία. Οι πιστοί και των δύο θρησκειών, εφόσον χαρακτηρίζονται από ταπεινοφροσύνη, είναι πιθανότερο να μην συμπεριφέρονται

αλαζονικά απέναντι στους «άλλους» και να είναι σε θέση να αναγνωρίσουν το γεγονός ότι δεν είναι ανώτεροι ή κατώτεροι, αλλά ίσοι, παιδιά του ίδιου Θεού.

Οι τέσσερις επιπλέον διαπολιτισμικές «αξίες» που διαθέτει ο Χριστιανισμός, δηλαδή η αγάπη, η ειρήνη, η ισότητα και η ελευθερία, δύνανται να συμβάλλουν επίσης στην βελτίωση των σχέσεων Χριστιανών και Μουσουλμάνων, εάν εφαρμόζονται σωστά από τους Χριστιανούς. Συγκεκριμένα, η διαπολιτισμική «αξία» της αγάπης είναι η κορυφαία στην κλίμακα των «αξιών». Εάν οι πιστοί Χριστιανοί την εφαρμόσουν στην πράξη, όπως τη δίδαξε ο Ιησούς, τότε οφείλουν να αγαπούν ανιδιοτελώς τον πλησίον τους, χωρίς διακρίσεις και περιορισμούς. Έτσι, μέσα σε μια κοινωνία που απαρτίζεται από ανθρώπους διαφορετικών πολιτισμών, γίνεται δυνατή η συνύπαρξή τους με αγαπητική διάθεση και κατ' επέκταση επέρχεται η ειρήνη ανάμεσά τους, χωρίς τάσεις επιβολής της μιας θρησκείας έναντι της άλλης. Η κάθε θρησκεία γίνεται σεβαστή ακριβώς για αυτό που είναι, δίχως να πρέπει να προσαρμόσει το περιεχόμενό της. Ακόμη, όπως δίδαξε ο Ιησούς, ο κάθε άνθρωπος έχει αξία ακριβώς και μόνο γιατί είναι άνθρωπος. Επομένως, οι Χριστιανοί, οι οποίοι συμβιώνουν με τους «άλλους», καλούνται να σέβονται τον κάθε άνθρωπο, ανεξαρτήτως φυλής, έθνους, χρώματος, φύλου και θρησκείας. Όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και σύμφωνα με τη διδασκαλία του Χριστιανισμού αλλά και του Ισλάμ, έχουν κοινή καταγωγή και είναι όλοι δημιουργήματα του Θεού. Τέλος, ο Χριστιανισμός προβάλλει τη διαπολιτισμική «αξία» της ελευθερίας, η οποία ως μόνο περιορισμό έχει την αποφυγή της συμπεριφοράς και των πράξεων που κάνουν κακό και βλάπτουν τον συνάνθρωπο. Για αυτόν τον λόγο, οι Χριστιανοί οφείλουν να κάνουν σωστή χρήση της εν Χριστώ ελευθερίας τους και να μην προσπαθούν να βλάψουν ή να επιβληθούν στους «άλλους» χρησιμοποιώντας την.

5.2. Κύριες διαφορές ανάμεσα στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ

Στην παρούσα ενότητα αναλύονται συνοπτικά οι κύριες διαφορές, θεολογικές και κοινωνικές, ανάμεσα στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ. Οι διαφορές αυτές είναι σημαντικό να αναφερθούν, καθώς δεν είναι δυνατό οι δύο θρησκείες να συνυπάρξουν και να συνδιαλεχθούν, εάν δεν έχουν μια σαφή εικόνα για το τι είναι αυτό που τις καθιστά διαφορετικές τη μία από την άλλη. Η προσπάθεια για την επίτευξη διαθρησκευτικού διαλόγου οφείλει να συμπεριλαμβάνει, πέρα από τις ομοιότητες και τα σημεία σύγκλισης

των θρησκειών, και τις διαφορές και τα αποκλίνοντα στοιχεία ανάμεσά τους, έτσι ώστε να είναι αντικειμενική και να έχει μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας. Οι διαφορές που παρουσιάζονται στη συγκεκριμένη εργασία είναι οι κυριότερες, όπως η αντίληψη περί Θεού, η άρνηση της Τριαδικότητας του Θεού, η θεϊκή φύση του Ιησού, η θέση της γυναίκας, ο «ερός πόλεμος» και ο θεσμός της δουλείας.

Ο Θεός στο Ισλάμ είναι ένας (Κορ. 59: 24 & 2:158) και είναι μονο-πρόσωπος. Θεωρείται ότι υπάρχει αγεφύρωτη απόσταση ανάμεσα στον Θεό και στον άνθρωπο και ότι το μόνο αισθητό σημείο της παρουσίας του είναι το Κοράνι (Αρτέμη, 2011). Στον Χριστιανισμό αντίθετα, ο Θεός είναι ο Ων, ο οποίος αποκαλύφθηκε στον κόσμο με τρεις υποστάσεις (Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα), πρόσωπα τα οποία αποκαλύφθηκαν για πρώτη φορά κατά τη Βάπτισμα του Ιησού στον Ιορδάνη ποταμό.

Το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος στον Χριστιανισμό είναι ο Ιησούς, ο οποίος έχει διπλή γέννηση, αρχικά από τον Πατέρα, χωρίς μητέρα και έπειτα από την Θεοτόκο με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος (Αρτέμη, 2011). Είναι Θεάνθρωπος, δηλαδή τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος. Στο Ισλάμ ωστόσο, ο Ιησούς αν και αποτελεί αξιοσέβαστο πρόσωπο, δεν θεωρείται Υιός του Θεού. Ο Ιησούς στο Ισλάμ αναφέρεται ως Απόστολος του Θεού, ο οποίος εξέφρασε το Λόγο του (Κορ. 4:71). Η διδασκαλία του Ισλάμ για τον Ιησού αντλείται από την αντιχριστιανική ιουδαϊκή και την αιρετική χριστιανική (αρειανική και νεστοριανική) γραμματεία (Καψάνης, 1997). Εφόσον ο Ιησούς δεν αναγνωρίζεται ως Υιός του Θεού, κατ' επέκταση και η Μητέρα του, Μαρία, η οποία αναφέρεται με τιμητικό τρόπο στο Κοράνι, δεν θεωρείται Θεοτόκος.

Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, ο Ιησούς σταυρώθηκε και αναστήθηκε. Θεωρείται ότι με τη Σταύρωση και την Ανάστασή του ελευθερώνει τους ανθρώπους από τον θάνατο και ότι τους λυτρώνει από την αμαρτία και τον διάβολο. Με την Ανάληψή του θεωρείται ότι ανεβάζει την ανθρώπινη φύση κοντά στον Θεό και την τοποθετεί στην αρχική της κατάσταση (Αρτέμη, 2011). Η σταύρωση είναι *«το γεγονός με το οποίο ξεπερνιέται η ανθρώπινη λογική»* και η ανάσταση είναι *«το γεγονός με το οποίο ανατρέπεται η πεπτωκυία φύση»* (Καριώτογλου, 1994, σ. 126). Το Ισλάμ δε δέχεται τη Σταύρωση και την Ανάσταση του Ιησού (Κορ. 4:156), αλλά μόνο την Ανάληψή του. Αυτό συμβαίνει γιατί η Σταύρωση θεωρείται βλασφημία για έναν Απόστολο του Θεού (Καψάνης, 1997). *«Το Ισλάμ δε δύναται να συμφιλιωθεί με την αντίληψη του πάθους, του εξευτελισμού του ανθρώπου του Θεού. Και δεδομένου ότι αρνείται την ανάσταση, προτιμά*

να υπερκεράσει το σκάνδαλο του σταυρού του Χριστού με την άρνηση της ιστορικότητας της σταυρώσεως» (Γιαννουλάτος, 2000a, σ. 153). Στο Κοράνι αναφέρεται ότι τελευταία στιγμή ο Θεός πήρε τον Ιησού στον ουρανό, με σκοπό να μπερδέψει όσους είχαν οργανώσει τη συνομωσία εναντίον του (Phipps, 1999). «Η κορανική απόρριψη των παθών του Θεού για το καλό των άλλων, υπονομεύει το βασικό χριστιανικό αξίωμα ότι οι άνθρωποι εκφράζουν την αγάπη τους υπομένοντας την άδικη τιμωρία που τους επιβάλλεται από μη φωτισμένους ανθρώπους» (Phipps, 1999, σ. 378).

Στον Χριστιανισμό τονίζεται η ισότιμη θέση της γυναίκας σε σχέση με τη θέση του άνδρα. Όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, ο Θεός θεωρείται ότι έπλασε τη γυναίκα από το πλευρό του Αδάμ, προκειμένου να είναι ίση με εκείνον, συνοδοιπόρος του στον αγώνα για την απόκτηση της Βασιλείας των Ουρανών. Ο Ιησούς επίσης εξύψωσε τη θέση της γυναίκας και δίδασκε ότι τα δύο φύλα είναι ισότιμα λέγοντας «οὐκ ἔνι ἄρσεν και θήλυ» (Προς Γαλ. 3:28). Ακόμη, σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, ο γάμος είναι ιερός θεσμός, τόσο για τον άνδρα όσο και για τη γυναίκα και η μοιχεία είναι καταδικαστέα εξίσου και για τα δύο φύλα και αποτελεί αμάρτημα για όποιον τη διαπράξει (Αρτέμη, 2011). Η δυνατότητα σωτηρίας και αγιασμού επίσης, προσφέρεται και για τα δύο φύλα, αφού το ιερότερο πρόσωπο της Εκκλησίας είναι γυναίκα, η Υπεραγία Θεοτόκος (Αρτέμη, 2011). Αντίθετα, στο Ισλάμ οι γυναίκες θεωρούνται κατώτερα όντα και τονίζεται η υπεροχή των ανδρών (Κορ. 4:38). Ο Μωάμεθ κήρυττε πως η νοημοσύνη των γυναικών είναι ανεπαρκής και πως διακρίνονται από έλλειψη κοινής λογικής (Αρτέμη, 2011). Επιπλέον, σύμφωνα με το Κοράνι, δε θεσπίζεται η μονογαμία ανάμεσα σε έναν άνδρα και σε μία γυναίκα, αλλά καθοσιώνεται η πολυγαμία του άνδρα (Κορ. 4:3). Ο μοναδικός όρος που τίθεται για την πολυγαμία είναι η τήρηση της ισότητας μεταξύ των συζύγων από την πλευρά του άνδρα και το να νυμφεύεται μόνο όσες γυναίκες είναι σε θέση να θρέψει (Κορ. 4:3). Παράλληλα, μπορεί να έχει άπειρο αριθμό παλλακίδων. Παλλακίδες γίνονται οι δούλες και είναι στην απόλυτη διάθεση του κυρίου τους, χωρίς να υφίσταται κανενός είδους σεβασμός για την προσωπικότητά τους (Αρτέμη, 2011). Ακόμη, μια Μουσουλμάνα δεν μπορεί να νυμφευθεί έναν αλλόθρησκο, κάτι που όμως δεν ισχύει και για έναν Μουσουλμάνο άνδρα (Κορ. 2:226 & 237). Όσον αφορά τη μοιχεία στο Ισλάμ, η παντρεμένη γυναίκα τιμωρείται με θάνατο δια λιθοβολισμού ή με κάποια άλλη σκληρή τιμωρία, ενώ ο άνδρας, με τον οποίο έχει διαπραχθεί η μοιχεία, μένει ατιμώρητος, εφόσον είναι Μουσουλμάνος. Η διαδικασία του διαζυγίου στο Ισλάμ είναι αρκετά απλή. Αρκεί δηλαδή ο άνδρας να πει

«από τώρα σε απολύω» (Αρτέμη, 2011). Στον Χριστιανισμό, το διαζύγιο δίνεται μόνο για σοβαρούς λόγους, όπως είναι η προσβολή της τιμής και της αξιοπρέπειας του ενός εκ των δύο συζύγων ή ο κίνδυνος της σωματικής τους ακεραιότητας και η διαδικασία του είναι χρονοβόρα (Αρτέμη, 2011). Ωστόσο με τη νέα νομοθεσία το διαζύγιο εκδίδεται ταχύτερα με ορισμένες προϋποθέσεις (π.χ. συναίνεση κ. ά.).

Το Κοράνι επιβάλλει στους πιστούς του τον «ιερό πόλεμο» (jihad), με την εντολή να πολεμούν ενάντια στους πολυθεϊστές (Κορ. 8:39) ή στους Χριστιανούς και τους Εβραίους (Κορ. 9:29). Αποσκοπεί στην εξάπλωση και στην κυριαρχία του δικαίου του Θεού και των ανθρώπων σε όλη τη γη (Ζιάκας, 1991). Γενικά όμως, ο «ιερός πόλεμος» *«ερμηνεύεται υπό την πνευματική έννοια, ότι πρόκειται δηλαδή για πόλεμο ενάντια την αμαρτία που βρίσκεται μέσα στον άνθρωπο»* (Crawford, 2004, σ. 82). Σύμφωνα με τους «μυστικούς» του Ισλάμ, jihad είναι ο ακατάπαυστος εσωτερικός πνευματικός αγώνας ενάντια στα πάθη, τα οποία αποτελούν εμπόδια στην πορεία του ανθρώπου για την απόκτηση της πνευματικής του ελευθερίας (Ζιάκας, 1991). Σήμερα έχει την έννοια της μαρτυρίας στον αγώνα για την πίστη και παραμένει καθήκον του πιστού σε περιπτώσεις απειλητικές για το Ισλάμ (Ζιάκας, 1991). Σύμφωνα με τον Αρχιεπίσκοπο Αλβανίας, Αναστάσιο Γιαννουλάτο (2000), αν και υπάρχει η τάση να αποσιωπείται αυτό το χαρακτηριστικό του Ισλάμ, προκειμένου να καλλιεργηθεί φιλικό κλίμα μεταξύ των λαών, ωστόσο, τα ιερά κείμενα παραμένουν. Σύμφωνα με το Κοράνι πρέπει οι «άπιστοι» να αντιμετωπίζονται δυναμικά και μαχητικά (Κορ. 2:189). Κάποιες φορές η έννοια του «ιερού πολέμου» διευρύνεται και θεωρείται για παράδειγμα ότι είναι η διαμαρτυρία κατά των καταχρήσεων των αρχόντων, ακόμη και αν αυτοί είναι μουσουλμάνοι (Γιαννουλάτος, 2000a). Ωστόσο, η κλασσική σημασία της εντολής εξακολουθεί να είναι αναμφισβήτητη. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι χώρες εκτός της κυριαρχίας του Ισλάμ ονομάζονται «Οίκος Πολέμου» και βρίσκονται σε αντιδιαστολή με τον «Οίκο του Ισλάμ» (Γιαννουλάτος, 2000a). Θεωρούνται περιοχές αγώνων ενάντια στους άθεους, τους πολυθεϊστές και τους ειδωλολάτρες, μέχρι να κυριαρχήσει σε αυτές το Ισλάμ (Γιαννουλάτος, 2000a). Η κυριαρχία αυτή, εφόσον δεν επιτυγχάνεται με την πειθώ, πρέπει να επιτευχθεί με τη βία. Η βία εντάχθηκε στο Κοράνι έπειτα από ορισμένες αποκαλύψεις του Θεού στον Μωάμεθ, μετά από την εγκατάστασή του στη Μεδίνα και την αναγκαστική φυγή του από τη Μέκκα (Phipps, 1999). Αν και αρχικά, η αντιμετώπιση των αντιπάλων έπρεπε να είναι μη βίαιη και να γίνεται το καλό σε όσους κάνουν το κακό (Κορ. 41: 34-35), στην πορεία στο Κοράνι υιοθετήθηκε και μια πιο βίαιη προσέγγιση, η οποία επιτρέπει την εκδίκηση

όποιου κρίνει ότι έχει αδικηθεί (Κορ. 42:39), με ποινή ανάλογη των αδικιών που έχει υποστεί (Κορ. 16:127). Αυτές οι αντιφάσεις του Κορανίου δικαιολογήθηκαν από τον Μωάμεθ ως βελτίωση των εδαφίων (Κορ. 2:100). Με αυτόν τον τρόπο, η ειρηνική αντιμετώπιση των αντιπάλων στο Ισλάμ, αντικαταστάθηκε από αυτή την έννοια του «ιερού πολέμου», δηλαδή τη βίαιη αντιμετώπισή τους, χωρίς ενοχοποίηση. Πλέον στο Κοράνι αναφέρεται ότι οι «άπιστοι» πρέπει να φονεύονται και να σφάζονται, όπως επίσης και ότι ο Θεός δεν θα ξεχάσει όσους έπεσαν στη μάχη για την πίστη, αλλά θα τους εισάγει αμέσως στον Παράδεισο (Κορ. 47: 4-7). Σύμφωνα με μια από τις τελευταίες αποκαλύψεις, μετά από τους ιερούς μήνες μπορούν να φονεύονται οι «άπιστοι», όμως σε περίπτωση που μετανοήσουν ή προσευχηθούν ή ζητήσουν έλεος, πρέπει να αφήνονται ελεύθεροι, γιατί ο Θεός είναι ελεήμων και μακρόθυμος (Κορ. 9:5). Κάθε ικανός άνδρας επιβάλλεται να πολεμήσει (Κορ. 48: 16-17) και όσοι δεν το κάνουν επικρίνονται έντονα στο Κοράνι και τους υπενθυμίζεται ο κίνδυνος να έρθουν αντιμέτωποι με τη φωτιά της Κόλασης, που είναι χειρότερη από αυτή του πολέμου (Κορ. 9:82). Οι σύγχρονοι Μουσουλμάνοι εξτρεμιστές εντοπίζουν στο Κοράνι εδάφια που δικαιολογούν τις πράξεις μαζικής βίας, τις οποίες τελούν (Phipps, 1999). Στο Ισλάμ μάρτυρας είναι εκείνος που πεθαίνει μαχόμενος για την πίστη του, ενώ αντίθετα στον Χριστιανισμό, μάρτυρας είναι εκείνος που πεθαίνει εξασκώντας την πίστη του, χωρίς να αντιστέκεται (Phipps, 1999). Ο Ιησούς δεν ήταν υποστηρικτής του πολέμου και απέρριπτε και την ηπιότερη τακτική της ανταπόδοσης (Phipps, 1999). Μετέτρεψε σε μείζον θέμα στην Καινή Διαθήκη την ανταπόδοση καλού στο κακό (Προς Ρωμ. 12: 17-21), διακήρυξε την ειρήνη, όπως είχε προφητεύσει ο Ησαΐας (Πράξεις 10:36) και στόχος του ήταν να συμφιλιώσει τους λαούς (Phipps, 1999). Ο Ίδιος παρότρυνε του Αποστόλους του να προσφέρουν βοήθεια σε όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως και να τους αγαπούν.

Κλείνοντας, στο Ισλάμ είναι αποδεκτός, μέχρι και σήμερα, ο θεσμός της δουλείας, κάτι το οποίο δεν ισχύει στον Χριστιανισμό. Στο Κοράνι, ο θεσμός αυτός θεωρείται ότι θεμελιώνεται μέσα στο Λόγο του Θεού (Αρτέμη, 2011). Ο θεσμός της δουλείας είναι συνδεδεμένος με τον «ιερό πόλεμο». Δούλος, σύμφωνα με την ισλαμική νομοθεσία είναι ο αιχμάλωτος πολέμου, ο «άπιστος» και τα παιδιά μιας δούλης που δεν έχουν αναγνωριστεί από τον πατέρα τους (Γιαννουλάτος, 2000a). Για το λόγο αυτό, ο αριθμός της τάξης αυτής μεγαλώνει τόσο με τους πολέμους, όσο και με τις γεννήσεις. Οι δούλοι είναι μεταβιβάσιμοι και οι δούλες μπορούν να πουληθούν ή να χαρισθούν από τον κύριό τους (Γιαννουλάτος, 2000a). Στην τάξη αυτή παραμένουν μόνο οι μη Μουσουλμάνοι.

Θεωρείται ότι ο Μωάμεθ μείωσε τη σκληρότητα στη μεταχείρισή τους, σε σχέση με παλαιότερα και παρότρυνε τους Μουσουλμάνους να απελευθερώνουν τους δούλους τους, εάν δείξουν την πρέπουσα συμπεριφορά (Γιαννουλάτος, 2000a). Ακόμη τους έδωσε το δικαίωμα να νυμφεύονται και να αποκτούν απογόνους και να εξαγοράζουν την ελευθερία τους (Ζιάκας, 1991). Η δολοφονία τους από τους κυρίους του τιμωρείται και αν και δεν έχουν πολιτικά και θρησκευτικά λειτουργήματα, υπήρξαν εξαιρέσεις, όπου δούλοι κατέλαβαν ύπατα αξιώματα (Ζιάκας, 1991). Σήμερα, ορισμένα ισλαμικά κράτη παραθεωρούν το θεσμό της δουλείας, εξαιτίας πιέσεων που δέχονται από τις διεθνείς διακηρύξεις περί ελευθερίας του ατόμου (Γιαννουλάτος, 2000a). Σαν επίσημος θεσμός όμως συνεχίζει να υφίσταται. Αντίθετα, στον Χριστιανισμό όλοι οι άνθρωποι θεωρούνται ίσοι ως δημιουργήματα του Θεού και αναφέρεται ότι δεν υπάρχει Ιουδαίος ή Έλληνας, δούλος ή ελεύθερος, άνδρας ή γυναίκα, γιατί όλοι είναι ένα μέσα από τον Ιησού Χριστό (Προς Γαλ. 3: 26-29).

Έπειτα από τα όσα παρατέθηκαν είναι προφανές ότι υπάρχουν βασικές διαφορές μεταξύ του Ισλάμ και του Χριστιανισμού. Είναι έντονες και αδιαμφισβήτητες. Παρ' όλα αυτά, εάν υπάρξει σωστή προσέγγισή τους, με διάθεση να βρεθεί ένας αποτελεσματικός τρόπος επικοινωνίας, τότε δεν θα αποτελούν πλέον εμπόδιο, αλλά μέσο για να υπάρξει ένας εποικοδομητικός διαθρησκευτικός διάλογος. Τα δύο άκρα, δηλαδή το να αποσιωπούνται ή και το να υπερτονίζονται, δεν έχει επιφέρει κάποιο θετικό αποτέλεσμα στις σχέσεις μεταξύ των πιστών των δύο θρησκειών έως τώρα. Συνεπώς, ίσως θα ήταν προτιμότερο να υιοθετηθεί μια πιο διαλλακτική προσέγγισή τους και από τις συνδιαλεγόμενες πλευρές, η οποία θα επιφέρει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.

Κεφάλαιο 6^ο : Πρόταση διαθρησκειακού διαλόγου

6.1. Διαθρησκειακός διάλογος Χριστιανισμού και Ισλάμ με βάση τις διαπολιτισμικές «αξίες» τους

Διάλογος (από το ρήμα διαλέγομαι), ορίζεται ως «*συνομιλία, συζήτηση μεταξύ δύο ή περισσότερων ανθρώπων και ανταλλαγή απόψεων και ιδεών προκειμένου να λυθεί κάποιο πρόβλημα και να επιτευχθεί συμφωνία και γεφύρωση των αντιθέσεων*» (Ζιάκα, 2010, σ. 144) και αποτελεί εκ φύσεως τη δύσκολη πλευρά των ανθρώπινων σχέσεων. Ο διαθρησκειακός διάλογος αφορά σε θέματα πίστης, λατρείας, κοινωνικής και ηθικής ζωής (Ζιάκα, 2010) και ίσως είναι δυσκολότερος από τον απλό διάλογο, καθώς κύρια προϋπόθεση για αυτόν είναι η αμοιβαία επιθυμία και των δύο μερών για σχέση και αναζήτηση (Γιαννουλάτος, 2000b, σ. 157). Βασικές προϋποθέσεις του διαθρησκειακού διαλόγου είναι επίσης η ελευθερία και η ισότητα κατά τη διεξαγωγή του (Πέτρος Ζ', Πάπας και Πατριάρχης Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής, 1998).

Ο όρος διαθρησκειακός διάλογος, ως συζήτηση μεταξύ δύο ή περισσότερων ατόμων, με στόχο να φανερωθεί η αλήθεια και να γίνει ανταλλαγή ιδεών και επίλυση προβλημάτων είναι πανάρχαιος, όμως σαν θεσμός καθιερώθηκε το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα (Ζιάκα, 2013). Σκοπός του διαθρησκειακού διαλόγου είναι η αλληλογνωριμία, η αλληλοκατανόηση και η επικοινωνία των λαών που έχουν διαφορετική πίστη, κοινωνική ζωή και πολιτισμό (Ζιάκα, 2013). «*Με τον διαθρησκειακό και διαπολιτισμικό διάλογο δίνεται η ευκαιρία στους διαλεγόμενους να γνωρίσουν ο ένας τον άλλο, να σέβονται τους ανθρώπους με διαφορετικές θρησκευτικές και πνευματικές αναζητήσεις και προβληματισμούς και να εκτιμούν τα πολιτιστικά τους αγαθά, χωρίς να αισθάνονται χαμένοι θεολογικώς στον κόσμο των πολλών θρησκειών ή να κάνουν εκπτώσεις στην πίστη τους*» (Ζιάκα, 2013). Σύμφωνα και με τον Βασιλειάδη (1999), κάθε διάλογος μεταξύ θρησκειών είναι ένα δύσκολο εγχείρημα, που απαιτεί λεπτό χειρισμό, όμως σε καμία περίπτωση ο διάλογος δεν είναι συμβιβασμός ή σχετικοποίηση των αρχών της πίστεως των διαλεγόμενων.

Στις μέρες μας, η παγκοσμιοποίηση δημιούργησε πολυπολιτισμικές και πολυθρησκευτικές κοινωνίες, στις οποίες οι άνθρωποι, λόγω της εκκοσμίκευσης, έχουν

την τάση να προσκολλώνται στα εξωτερικά στοιχεία της λατρείας, όπως είναι η τυπολατρία και ο εξωτερικός ευσεβισμός, και με αυτόν τον τρόπο αλλοτριώνονται από τα μεταμορφωτικά στοιχεία της θρησκείας που «εσωτερικά αναγεννούν τον άνθρωπο» (Πορτελάνος, 2011, σ. 57). Επίσης, ο κίνδυνος του θρησκευτικού φανατισμού και της μισαλλοδοξίας είναι αισθητός. Ο διαθρησκευτικός διάλογος λοιπόν, κρίνεται απαραίτητος γιατί είναι αυτός που δημιουργεί «τον αναγκαίο χώρο μέσα στον οποίο διάφορες πολιτισμικές και θρησκευτικές κοινότητες, αλλά και αυτόνομοι πολίτες διαλέγονται μέσα από ελεύθερες και ισότιμες διαδικασίες για τη διαμόρφωση του κοινού καλού» (π. Εμμανουήλ Κλάψης, Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σ. 82).

Σύμφωνα με την Αρτέμη (2014), δεν είναι δυνατόν να υπάρξει ειρήνη σε αυτές τις κοινωνίες, εάν δεν υπάρξει ειρήνη μεταξύ των θρησκειών. Σχετικά με τον διαθρησκευτικό διάλογο, η ίδια αναφέρει ότι: «Αφετηρία ενός τέτοιου διαλόγου οφείλει να είναι η προβολή των στοιχείων που ενώνουν τις θρησκείες, παρά εκείνων που τις χωρίζουν. Βάση ενός τέτοιου διαλόγου οφείλει να είναι η προβολή των κοινών αξιών των διαφόρων θρησκειών, παρά των αντιλήψεων εκείνων περί θρησκευτικής ανωτερότητας που υπονομεύουν την ανοχή στην διαφορετικότητα. Στόχος του πρέπει να είναι η ανάδειξη της ενωτικής και ειρηνοποιητικής λειτουργίας των θρησκειών και η συναίνεση των θρησκειών σε μια ελάχιστη κοινή ηθική, χωρίς ομολογιακή νόθευση» (Αρτέμη, 2014). Ακόμη, σύμφωνα με τον Αγουρίδη (2010, σ. 226), «οποιαδήποτε συζήτηση για την ανάγκη της προσέγγισης των θρησκειών πρέπει να ξεκινάει από ρεαλιστική βάση ή πρέπει να ξέρουμε που ακριβώς βρισκόμαστε στην εκτίμησή μας ο ένας για τον άλλο». Μόνο τότε ο διάλογος έχει πιθανότητες επιτυχίας, όταν δηλαδή είναι σαφές τι είναι αλήθεια και τι προκατάληψη στην εικόνα που έχει η μια θρησκεία για την άλλη.

Ο διάλογος είναι προτιμότερο να γίνεται στη βάση κοινωνικών θεμάτων, προκειμένου να λυθούν χρόνια προβλήματα σε παγκόσμιο επίπεδο και με κανέναν τρόπο δε θα πρέπει να υπάρχει συγκρητισμός και διαπραγματεύσεις σε δογματικό και θεολογικό επίπεδο (Τσούτσος, 2015) και αυτό γιατί όταν αμβλύνονται οι δογματικές διαφορές των θρησκειών και αλλοιώνεται το δόγμα, το οποίο ορίζει και την αλήθεια μιας θρησκείας, τότε οδηγούμαστε αναπόφευκτα σε παν-θρησκεία. Είναι όμως θεμιτός ένας θετικός συγκριτισμός. Σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητη η αποσαφήνιση των δύο εννοιών για να επιτευχθεί καλύτερη κατανόηση του περιεχομένου τους. Ο όρος «συγκρητισμός» (συν + Κρης) εντοπίζεται στον Πλούταρχο, ο οποίος ανέφερε ότι οι Κρήτες, σε περιόδους

όπου αντιμετώπιζαν εξωτερικούς εχθρούς, παραμέριζαν τις μεταξύ τους διαφορές, οι οποίες συχνά τους οδηγούσαν σε συγκρούσεις και ένωναν τις δυνάμεις τους, προκειμένου να τους απωθήσουν (Πορτελάνος, 2015). Ο συγκρητισμός *«ως ρεύμα κυρίως θρησκευολογικό, δηλώνει την ανάμειξη ή τη συγχώνευση διαφόρων ετερογενών δοξασιών και παραδόσεων»* (Πορτελάνος, 2015, σ. 240) και για αυτό το λόγο δεν είναι θεμιτός, καθώς υποδηλώνει ότι όλες οι θρησκείες είναι δομικά ίδιες. Ο όρος *«συγκρητισμός»* αφορά στη σύγκριση μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών οντοτήτων, σύγκριση η οποία συνιστά συσχέτιση διακεκριμένων πολιτισμικών δεδομένων (Πορτελάνος, 2015). Ο συγκρητισμός μπορεί να είναι είτε θετικός είτε αρνητικός, εμπαθής είτε απαθής, καθώς *«η σύγκριση μπορεί να λειτουργήσει σε επίπεδο υποκειμενικό και προσωπικών βιωμάτων (συναισθηματικό) με αισθήματα έπαρσης αλλά και σε αντικειμενικό-επιστημονικό»* (Πορτελάνος, 2015, σ. 241). Το τελευταίο είναι και το θεμιτό επίπεδο λειτουργίας του συγκρητισμού, διότι *«η πολιτισμένη σύγκριση πολιτισμών ή θρησκειών με κριτήρια κουλτούρας/ παιδείας απομακρύνει και δεν αφήνει περιθώρια σύγκρουσης των πολιτισμών»* (Πορτελάνος, 2015, σ. 241). Με λίγα λόγια, ο συγκρητισμός είναι θετικός όταν ο ερευνητής ή ο διαφορετικός πολιτισμικά διεξάγει την έρευνα με ισοτιμία και αμοιβαιότητα και αρνητικός όταν η έρευνα γίνεται από τον ετερογενή πολιτισμικά με αισθήματα έπαρσης και τάσεις υποτίμησης (Πορτελάνος, 2015).

Κέντρο του διαλόγου πρέπει να είναι οι άνθρωποι που ανήκουν σε άλλες θρησκείες και ιδεολογίες, και όχι τα αφηρημένα και απρόσωπα συστήματα (Γιαγκάζογλου, Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013). Με αυτό φαίνεται να συμφωνεί και ο Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος (Σαββάτος) (Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013), λέγοντας ότι ο διαθρησκευτικός διάλογος πρέπει να αναφέρεται σε θέματα που αφορούν την ζωή και τη δράση της κοινωνίας των πολιτών και όχι της κοινωνίας των Θρησκειών ή των Εκκλησιών. Σύμφωνα με τον Αναστάσιο Γιαννουλάτο (2004), *«ο διαθρησκευτικός διάλογος και κυρίως ο «διάλογος ζωής» μεταξύ ανθρώπων διαφόρων θρησκευτικών πεποιθήσεων μπορούν να βοηθήσουν στη μεταφύτευση νέων ιδεών και αρχών από τον έναν πολιτισμό στον άλλο και στην ανάπτυξη σπόρων που κοιμούνται στο έδαφός τους»*.

Ο διαθρησκευτικός διάλογος πρέπει να στοχεύει πρώτον στον προσδιορισμό του πλησίον, ανεξάρτητα από τη θρησκευτικότητα του, την πολιτική του πεποίθηση ή την εθνική του προέλευση, δεύτερον στην χωρίς προϋποθέσεις προσφορά αλληλεγγύης και έμπρακτης αγάπης προς τις ανάγκες του «άλλου» και τρίτον στη θεμελίωση δίκαιων

ανθρωπίνων σχέσεων μέσα στα πλαίσια λειτουργίας των κοινωνικών δομών (Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος (Σαββάτος), Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013). Απώτερος σκοπός του πρέπει να είναι *«η δυνατότητα, οι διάφορες θρησκευτικές κοινότητες αφού αναγνωρίσουν τις ανυπέρβλητες και μη εκπτώσιμες διαφορές, να ανακαλύψουν δυνατότητες να είναι και να αποτελούν την παρουσία και τη δύναμη στην ιστορία που προάγει την ανθρώπινη αλληλεγγύη, τη δικαιοσύνη, την ειρήνη και την απελευθέρωση του ανθρώπου και της κοινωνίας από την εγωκεντρικότητα και την ενδοκοσμικότητα, τα βασικά αίτια της ανθρώπινης αλλοτρίωσης και της βαρβαρότητας της ιστορίας»* (π. Εμμανουήλ Κλάψης, Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σ. 85).

Η αξία του διαλόγου έγκειται *«στην επιθυμία της ανθρώπινης βούλησης να καθυποτάξει τον εγωκεντρισμό και την όποια αυτιστική και εσωστρεφή συμπεριφορά απέναντι σε θέματα ζωής»* (π. Ιουστίνος Κεφαλούρος, Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σ. 154) και δεν εξαρτάται από το εάν θα έχει θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα. Συνεπώς, απαιτείται υπέρβαση της αντίληψης πως δεν χρειάζεται να προχωρήσει κανείς σε διάλογο όταν οι διαφωνίες είναι δεδομένες και ανυπέρβλητες (π. Εμμανουήλ Κλάψης, Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013). Ο διάλογος συντηρεί την κοινωνική συνοχή και επικοινωνία, ακόμη και κάτω από συνθήκες έντονων συγκρούσεων. Όταν ο διαθρησκευτικός διάλογος γίνεται μόνο σε ακαδημαϊκό επίπεδο είναι επιφανειακός. Προκειμένου να αποκτήσει ουσία πρέπει να κυριαρχεί πνεύμα αληθινής αλληλεγγύης απέναντι στα προβλήματα, τις αξίες και τις επιδιώξεις του «άλλου» και μόνο τότε είναι δυνατόν να καλλιεργηθεί ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης ανάμεσα στους συνδιαλεγόμενους (Επίσκοπος Αβύδου Κύριλλος (Κατερέλος), Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013). Κατ' αυτόν τον τρόπο, δίνεται η δυνατότητα στην ίδια την κοινωνία των πολιτών να αξιολογήσει και δημόσια την κάθε θρησκεία *«όχι μόνο ως προς την αυθεντικότητα και τη γνησιότητα του λόγου της, αλλά κυρίως ως προς την αποτελεσματικότητα των δράσεών της και των έργων της»* (Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος (Σαββάτος), Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σ.13).

Ο διαθρησκευτικός διάλογος αποτελεί τη λύση στο πρόβλημα του θρησκευτικού φανατισμού, συμβάλει στη συμφιλίωση των λαών και στην επικράτηση των ιδεωδών της ελευθερίας και της ειρήνης στον σύγχρονο κόσμο και κατ' επέκταση στην ειρηνική

συνύπαρξη και στην αμοιβαία κατανόηση (Πέτρος Ζ΄, Πάπας και Πατριάρχης Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής, 1998). Ακόμη κάνει δυνατή την ειλικρινή ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών και θρησκειών σε θέματα πανανθρώπινου ενδιαφέροντος, χωρίς να στοχεύει στην ομοιομορφία, την αφομοίωση ή τον συγκρητισμό (Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος (Σαββάτος), Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013). Με αυτόν τον τρόπο γίνεται ανάληψη συλλογικής δράσης από τις θρησκείες και τους εκπροσώπους τους, προκειμένου μέσα από τη συνεργασία τους να υπάρξει βελτίωση στις σχέσεις τους και κατ' επέκταση στις σχέσεις των πιστών τους, οι οποίοι συνυπάρχουν πλέον στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

Η σπουδαιότητα του διαθρησκευτικού διαλόγου εντοπίζεται στο γεγονός ότι μόνο αυτός μπορεί να *«προάγει τον αμοιβαίο σεβασμό, την ειρήνη, τη συνύπαρξη, τη δικαιοσύνη και τον πλουραλισμό, δίνοντας στις μεν κοινωνίες το στοιχείο της πρόσβασης προς μία διαρκή νεωτερικότητα μακριά από κρίσεις πολιτισμικής ταυτότητας, στις δε Θρησκείες και στις Εκκλησίες τη δυνατότητα να νοηματοδοτήσουν, με σεβασμό στην διαφορετικότητα, την ανάδειξη των στοιχείων εκείνων, μέσα από τα οποία δίδονται τα περιθώρια της δράσης και της αντίδρασης, της δόσης και της αντίδοσης, της μετάδοσης και της λήψης, αφού η πρακτική εφαρμογή του διαλόγου στηρίζεται πάντοτε στη σχέση του ανθρώπου που δίνει και του ανθρώπου που δέχεται ή του πολιτισμού που προσφέρεται «διακονικά» και του πολιτισμού που λειτουργεί «μεταμορφωτικά»* (Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος (Σαββάτος), Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σ.13). Ο διαθρησκευτικός διάλογος είναι η μόνη πρακτική που θεωρείται κατάλληλη για την θεμελίωση συνεργασίας ανάμεσα στις διαφορετικές θρησκείες, αφού μπορεί να απωθήσει στο περιθώριο τις ιστορικές τραυματικές εμπειρίες του παρελθόντος, όπως είναι οι θρησκευτικοί πόλεμοι και οι σταυροφορίες, ενώ ταυτόχρονα επιβεβαιώνει την αναγκαιότητα και την αποτελεσματικότητά του (Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος (Σαββάτος), Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013). Τον διάλογο, ο οποίος λειτουργεί κυρίως προληπτικά και όχι θεραπευτικά ή ευχητικά, υποστηρίζει και η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως μια από τις θεμελιώδεις και καταστατικές αρχές της (άρθρο 17, Συνθήκη της Λισαβόνας).

Η απώλεια των παραδοσιακών θρησκευτικών αξιών, χωρίς κάτι να τις αναπληρώνει, είναι αυτή που προκαλεί τη βία και τη μισαλλοδοξία ανάμεσα στους ανθρώπους Ωστόσο υποστηρίζεται ότι μέσα από έναν διαθρησκευτικό διάλογο *«μπορεί να προκύψει η αποδοχή*

και ο σεβασμός κοινών διαθρησκευτικών αξιών που δεν αποδομούν τη Θρησκεία από την ουσία της ύπαρξής της, ούτε την κάνουν αντιφατική ως προς την πράξη» (Πορτελάνος, 2011, σ. 66).

Το έτος 1986 ξεκίνησε ο διάλογος ανάμεσα στον Χριστιανισμό και το Ισλάμ με στόχο να ελαχιστοποιηθούν οι θρησκευτικές συγκρούσεις στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες και να επιτευχθεί η ειρηνική συνύπαρξη και συνεργασία Χριστιανών και Μουσουλμάνων (Μητροπολίτης Ελβετίας Δαμασκηνός, 1994). Οι συναντήσεις Χριστιανών και Μουσουλμάνων θεολόγων έχουν γίνει συχνότερες τα τελευταία χρόνια, όπως επίσης και οι διάλογοι προκειμένου να διερευνηθούν ποικίλα προβλήματα κοινού ενδιαφέροντος. Διάφοροι πανεπιστημιακοί κύκλοι, διεθνείς εκκλησιαστικοί οργανισμοί, επιστημονικά ιδρύματα και κέντρα ερευνών λαμβάνουν την πρωτοβουλία για αυτούς τους διαλόγους ανάμεσα στις δύο θρησκείες (Γιαννουλάτος, 2000a).

Τα σημεία σύγκλισης στη διδασκαλία του Ισλάμ και του Χριστιανισμού, όπως παρουσιάστηκαν στην παρούσα εργασία, φαίνεται ότι είναι αρκετά και αποτελούν μια καλή βάση πάνω στην οποία μπορεί να στηριχτεί ο χριστιανο-ισλαμικός διάλογος. Το γεγονός ότι και οι δύο θρησκείες είναι μονοθεϊστικές και εμπεριέχουν αγγελολογία, η κοινή αντίληψη για τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου, η προσδοκία των εσχάτων, οι κοινές πρακτικές της προσευχής και της νηστείας, η κοινή πεποίθηση ότι ο άνθρωπος οφείλει να πράττει το θέλημα του Θεού και η ύπαρξη μυστικισμού και στις δύο θρησκείες, είναι στοιχεία τα οποία πρέπει να αναδειχθούν και να γίνουν γνωστά στους πιστούς των δύο θρησκειών, προκειμένου να γνωρίσει ο ένας τη θρησκεία του άλλου και να δημιουργηθεί ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη ενός γόνιμου διαθρησκευτικού διαλόγου, βασισμένου στις διαπολιτισμικές «αξίες» που εμπεριέχουν οι δύο αυτές θρησκείες.

Μια πρόταση διαθρησκευτικού διαλόγου ανάμεσα στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ λοιπόν, είναι να γίνεται στη βάση των διαπολιτισμικών «αξιών» που αυτές οι δύο θρησκείες περιλαμβάνουν. Σύμφωνα με τον Αναστάσιο Γιαννουλάτο (1975), κάποιες ισλαμικές ηθικές αρχές συμπίπτουν με αυτές του Χριστιανισμού, άλλες είναι ουδέτερες, ενώ άλλες έρχονται σε πλήρη αντίθεση, όπως η θέση της γυναίκας, ο θεσμός της δουλείας και ο «ιερός πόλεμος». Παρ' όλα αυτά, το Ισλάμ βρίσκεται πιο κοντά στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό, τόσο πνευματικά όσο και γεωγραφικά και παρά τις έντονες και αδιαμφισβήτητες διαφορές τους και τις συγκρούσεις του παρελθόντος, βρίσκονται επάνω

σε κοινό πολιτιστικό και θρησκευτικό έδαφος (Γιαννουλάτος, 2000a). Οι διαπολιτισμικές «αξίες» της δικαιοσύνης, της μετάνοιας και της συγχώρεσης, της ελεημοσύνης και της ταπεινοφροσύνης, είναι κοινές ανάμεσά τους και είναι ευνόητο ότι μπορούν, χωρίς τα αντιφατικά σημεία (περί απίστων κ.ά.), να συμβάλλουν στην επίτευξη αρμονικότερης συμβίωσης Χριστιανών και Μουσουλμάνων, αφού αμφότεροι καλούνται να τις εφαρμόσουν.

Ο Χριστιανισμός διαθέτει επιπλέον τις διαπολιτισμικές «αξίες» της αγάπης και της ειρήνης, της ισότητας και της ελευθερίας, οι οποίες εάν όντως εφαρμοστούν, μπορούν επίσης να συμβάλλουν στην βελτίωση των σχέσεων Χριστιανών και Μουσουλμάνων. Ειδικότερα, εφόσον η εντολή της αγάπης προς τον πλησίον εμπεριέχεται και τονίζεται στον Χριστιανισμό, οι πιστοί του οφείλουν να την ακολουθούν και να έχουν τη διάθεση να ακούσουν τους άλλους και να μάθουν από αυτούς, ανεξάρτητα από το εάν οι «άλλοι» έχουν ή όχι την ίδια επιθυμία. Οτιδήποτε αποτελεί εμπόδιο για την εκπλήρωση αυτής της ηθικής εντολής πρέπει να απορρίπτεται (Επίσκοπος Αβύδου Κύριλλος (Κατερέλος) Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013).

Κατά το διάλογο των δύο θρησκειών, οι εκπρόσωποί τους οφείλουν να εστιάσουν στο πως θα μπορέσουν να επιτύχουν αρμονικότερη συνύπαρξη των πιστών τους στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες, σύμφωνα με αυτές τις διαπολιτισμικές «αξίες», οι οποίες στο σύνολό τους στοχεύουν στην βελτίωση και στην ανακαίνιση του ανθρώπου που τις εφαρμόζει, αλλά και του κόσμου γενικότερα. Έχει αποδειχθεί στο παρελθόν, ότι ένας διαθρησκευτικός διάλογος, βασισμένος σε δογματικές και εν γένει θεολογικές αντιλήψεις, δεν έχει επιτύχει στο να εξαλείψει τον θρησκευτικό φανατισμό, τη μισαλλοδοξία και την τάση για επιβολή που έχει η μια θρησκεία απέναντι στην άλλη. Πολλές φορές μάλιστα, με μια τέτοιου είδους προσέγγιση, ελλοχεύει ο κίνδυνος του συγκρητισμού, της αφομοίωσης και της ομοιομορφίας. Ίσως είναι καιρός οι εκπρόσωποι του Χριστιανισμού και του Ισλάμ, να φέρουν στο προσκήνιο τις διαπολιτισμικές «αξίες» που κάθε θρησκεία πρεσβεύει και να προσπαθήσουν να διαπιστώσουν το εάν και κατά πόσο είναι δυνατόν αυτές να συμβάλλουν όντως στην επίτευξη της ειρηνικής συμβίωσης, της αλληλοκατανόησης και του αλληλοσεβασμού και όχι απλά της «ανοχής», έννοια η οποία ενέχει μια τάση υποτίμησης του «άλλου» και ανωτερότητας εκείνου που «ανέχεται». Οφείλουν να καλούν τους πιστούς τους να γνωρίσουν την θρησκεία του «άλλου», αλλά και να εφαρμόζουν με συνέπεια τις διαπολιτισμικές «αξίες» που διδάσκει η δική τους θρησκεία. Σε μια κοινωνία όπου συμβιώνουν Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι, εάν

υπάρχουν και εφαρμόζονται οι «αξίες» της ελεημοσύνης, της δικαιοσύνης, της μετάνοιας και της συγχώρεσης, της ταπεινοφροσύνης και από τις δύο πλευρές, αλλά και της αγάπης, της ειρήνης, της ισότητας και της ελευθερίας, έστω και από τη μία πλευρά προς την άλλη και με τη διαμόρφωση μιας ελάχιστα κοινής ηθικής, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ο διαθρησκευτικός διάλογος να θεωρηθεί επιτυχημένος. Κάτι τέτοιο όμως θα επαληθευτεί μόνο εάν εφαρμοστεί στην πράξη.

Βιβλιογραφία

- Αγουρίδης, Σ. (2010). *Οράματα και Πράγματα*. Αθήνα: Άρτος Ζωής.
- Αντωνόπουλος, Ν. Αρχιμανδρίτης. (2011). *Επιστροφή*. Αθήνα: Ακρίτας.
- Αργυρίου, Α. (1992). *Κοράνιο και Ιστορία*. Αποστολική Διακονία.
- Βασιλειάδης, Π. (1999). *Η Ορθοδοξία στο Σταυροδρόμι*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Βλάχος, Ι. Σ., Αρχιμανδρίτης. (1991). *Η Αποκάλυψη του Θεού*. Λιβαδειά: Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας).
- Crawford, R. (2004). *Τι είναι θρησκεία*. (Μ. Μπλέτας, μετάφρ.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Γιαννουλάτος, Α., Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας. (2000a). *Ισλάμ: Θρησκευολογική Επισκόπησις*. Αθήνα: Πορευθέντες.
- Γιαννουλάτος, Α., Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας. (2000b). *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*. Αθήνα: Ακρίτας.
- Γιαννουλάτος, Α., Επίσκοπος Ανδρούσης. (1975). *Ισλάμ: Θρησκευολογική Επισκόπησις*. Αθήνα: Πορευθέντες.
- Γκλάζεναπ, Χ. *Παγκόσμιος Ιστορία των Θρησκειών*. (Ν. Βρεττάκος, μετάφρ.). Αθήνα: Βιβλιοαθηναϊκή.
- Γκότοβος, Α. (2002). *Εκπαίδευση και ετερότητα, ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δρίτσας, Δ. Λ., Μόσχος Δ. Ν. & Παπαλεξανδρόπουλος Σ. Λ. (2013). *Χριστιανισμός και Θρησκείματα, Β' Λυκείου*, Βιβλίο Μαθητή. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Έρβινγκ, Ο. (1930). *Μωάμεθ: ο βίος και το έργο αυτού*. (Στ. Ικονίου, μετάφρ.). Αθήνα: Ελευθερουδάκης.
- Ζιάκα, Α. (2010). *Διαθρησκειακοί Διάλογοι Β'.* Θεσσαλονίκη: Πουρναράς.

Ζιάκας, Γρ. (1976). *Προφητεία, Αποκάλυψις και Ιστορία της Σωτηρίας κατά το Κοράνιον*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.

Ζιάκας, Γρ. (1991). *Ιστορία των Θρησκευμάτων Β': Ισλάμ*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.

Η Αγία Γραφή: η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη. (1991). Αθήνα: Αδελφότης Θεολόγων «Η Ζωή».

Θεολογία, Τριμηνιαία Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. (2013). *Ορθόδοξη Θεολογία και Διαθρησκευτικός Διάλογος, Μέρος Α'*. Τόμος 84, Τεύχος 2^ο. Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Ιωάννης Χρυσόστομος. *Έρμηνεία εις Ψαλμούς*. 4,1, P.G. 55, 40.

Καριώτογλου, Α. (1994). *Ορθοδοξία και Ισλάμ*. Αθήνα: Δόμος.

Κογκούλης, Ι.Β. (2000). *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*. Θεσσαλονίκη: Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

Lewis, C. S. (1999). *Χριστιανισμός απλώς*. (Β. Αδραχτάς, μετάφρ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λυράκης, Κ. Αρχιμανδρίτης. (2005). *Δούλος ή Ελεύθερος*. Αθήνα: π. Καλλίστρατος Λυράκης Αρχιμανδρίτης.

Μάξιμος Ομολογητής. *Περὶ ἀποριῶν*, 11, P.G. 90, 793A.

Μαντζαρίδης, Γ. Ί (1999). *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.

Μαντζαρίδης, Γ. Ί. (1981). *Χριστιανική Ηθική*. Θεσσαλονίκη.

Ματσούκας, Ν. (2006). *Ιστορία της Φιλοσοφίας*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.

Μέγας Βασίλειος. *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν*, 9, P.G. 31, 405AB.

Μητροπολίτης Ελβετίας, Δαμασκηνός. (1994). *Ακαδημαϊκός διάλογος Χριστιανών και Μουσουλμάνων*. Επιστημονική Παρουσία Εστίας Θεολόγων Χάλκης, τόμος Γ'. Αθήνα.

Μπαντάουη, Χ. (2013). *Εισαγωγή στην ιστορία του ισλαμικού κόσμου*. Τόμος Β΄: *Διοίκηση-Κοινωνία-Οικονομία: Προϊσλαμική περίοδος*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Μουστάκης, Γ. (1991). *Οι πέντε μεγάλες θρησκείες του κόσμου: τα υπέρ και τα κατά*. Αθήνα: Πατάκης.

Νόλαν, Ά. (1978). *Ο Ιησούς πριν από τον Χριστιανισμό*. Μέρνολ Νέα Υόρκη: Orbis.

Πανταζής, Σ. & Σακελλαρίου, Μ. (2003). *Η Θρησκευτική αγωγή στην προσχολική ηλικία*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, σ. 305-313, σ. 3-4.

Πορτελάνος, Σ. (2015). *Διαπολιτισμική αγωγή και εκπαίδευση: Φυσικός και Μεταφυσικός πολιτισμός*. Αθήνα: Έννοια.

Πορτελάνος, Σ.Α. (2013). *Ηθική και Παιδεία: σύγχρονες προκλήσεις*. Αθήνα: Έννοια.

Πορτελάνος, Σ. (2011). *Διαπολιτισμική Θεολογία*. Αθήνα: Έννοια.

Πορτελάνος, Σ. (2010). *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική στο μάθημα των Θρησκευτικών*. Αθήνα: Έννοια.

Πορτελάνος, Σ. Α. (2010). *Θέματα Θρησκευτοπαιδαγωγικής*. Αθήνα: Έννοια.

Phipps, W. E. (1999). *Μωάμεθ και Ιησούς: μια συγκριτική μελέτη της ζωής και της διδασκαλίας τους*. (Β. Χούνου, μετάφρ.). Αθήνα: Κονιδιάρης.

Περάκης, Η.Μ. (2006). *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο: Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.

Samples, K. R. (2007). *A world of difference. Putting Christian Truth Claims to the Worldview Test*. Grand Rapids: Baker.

Stannard, Russel. (1999). *The God Experiment*. Λονδίνο: Faber and Faber.

Το ιερό Κοράνιο. (1995). (Γ.Ι. Πεντάκης, μετάφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Δημιουργία.

Τσάγκας, Ι. (2000). *Το παιδί και ο έφηβος στην εκκλησιαστική κοινότητα*. Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη.

Φιλοσοφικό, Κοινωνιολογικό Λεξικό. Τόμος Α΄. (1994). Αθήνα: Κ. Καπόπουλος.

Φόϋερμπαχ, Λ. *Η ουσία του Χριστιανισμού.* (Γ. Ν. Βιστάκης, μετάφρ.).
Αναγνωστίδης.

Άρθρα-Ιστοσελίδες

Αγγελακόπουλος, Α., Πρωτοπρεσβύτερος, εφημέριος Ι.Ν. Παναγίας Μυρτιδιωτίσσης Πειραιώς. (07/11/2012). *Αγγελογολία-Δαιμονολογία*, στο: <http://www.impantokratoros.gr/49FA792F.el.aspx> (προσπελάστηκε στις 24/04/2017).

Αρτέμη, Ε. (03/09/2015). *Ηθική, θρησκεία και πολιτικός πλουραλισμός*, στο: <https://www.pemptousia.gr/2015/09/ithiki-thriskia-ke-politismikos-plouralismos/> (προσπελάστηκε στις 29/03/2017).

Αρτέμη, Ε. (14/03/2015). *Η ισοτιμία των δύο φύλων στη χριστιανική διδασκαλία*, στο: <https://www.pemptousia.gr/2015/03/gineka/> (προσπελάστηκε στις 06/07/2017).

Αρτέμη, Ε. (20/05/2014). *Η σημασία των Διαθρησκειακών διαλόγων για την Ορθόδοξη Εκκλησία*, στο: <https://www.pemptousia.gr/2014/05/i-simasia-ton-diathriskiakon-dialogo/> (προσπελάστηκε στις 05/09/2017).

Αρτέμη, Ε. (01/10/2013). *Ορθοδοξία & Νεωτερικότητα: Σχέσεις θρησκείας-κοινωνίας*, στο: <https://www.pemptousia.gr/2013/10/orthodoxia-ke-neoterikotita/> (προσπελάστηκε στις 29/3/2017).

Αρτέμη, Ε.. (2011). *Αποκλίνοντα στοιχεία στις διδασκαλίες του Ορθόδοξου Χριστιανισμού και του Ισλάμ*, στο: <http://www.impantokratoros.gr/DAAAB9B8.el.aspx> (προσπελάστηκε στις 06/07/2017).

Γιαννουλάτος, Αν., Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας. (10/10/2004). *Η αναζήτηση των πανανθρώπινων αξιών*, Καθημερινή της Κυριακής, στο: http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/explanatory/anastasios_giannoylatos_seeking_f_or_universal_values.htm (προσπελάστηκε στις 29/03/2017).

Ιερώνυμος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, (12/02/2012). «*Μήπως η κρίση μας κρίνει;*», Καθημερινή της Κυριακής, σ. 15.

Ζιάκα, Α. (2013). *Ο Διαθρησκευτικός Διάλογος και η Χριστιανική Μαρτυρία στο πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η συμβολή του καθηγητή Πέτρου Βασιλειάδη*, στο: [http://blogs.auth.gr/moschosg/2013/01/21/o-diaθρησκευatikós-diálogos-kai-η-χριστι\(2013\)](http://blogs.auth.gr/moschosg/2013/01/21/o-diaθρησκευatikós-diálogos-kai-η-χριστι(2013)) (προσπελάστηκε στις 05/09/2017).

Καραθάνος Η. Α. (08/04/2014). *Ισότητα των ανθρώπων μέσα στον Χριστιανισμό*, στο: http://www.maxitisartas.gr/maxitis_old/index.php?option=com_content&view=article&id=7585:epikairoτητα&catid=1:epik&Itemid=1 (προσπελάστηκε στις 06/07/2017).

Καραμπελιά, Μ. Κ. (2015). *Χριστιανική Ηθική-Ενότητα 16: Θεία και ανθρώπινη δικαιοσύνη*. Θεσσαλονίκη: Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Θεσσαλονίκης, στο: <https://openclass.teiwm.gr/modules/document/file.php/PS101/%CE%95%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%2016%20%CE%98%CE%95%CE%99%CE%91%20%CE%9A%CE%91%CE%99%20%CE%91%CE%9D%CE%98%CE%A1%CE%A9%CE%A0%CE%99%CE%9D%CE%97%20%CE%94%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%99%CE%9F%CE%A3%CE%A5%CE%9D%CE%97.pdf> (προσπελάστηκε στις 12/07/2017).

Καψάνης, Γ., Αρχιμανδρίτης Ιεράς μονής Οσίου Γρηγορίου, Άγιο Όρος. (1997). *Ορθοδοξία και Ισλάμ*, στο <http://www.impantokratoros.gr/E43ED69B.el.aspx> (προσπελάστηκε στις 29/03/2017).

Λύκειο Γεροσκήπου Ομιλία (17/01/2015). *Η ισότητα ως Χριστιανική αξία καταξιώνει την ανθρώπινη ύπαρξη και θεμελιώνει την ηθική συνείδηση, σ' ένα κόσμο που βιώνει τις τραγικές επιπτώσεις της ανισότητας, της κοινωνικής αδικίας και γενικότερα τον κοινωνικό αποκλεισμό*. Ιερά Μητρόπολις Πάφου, στο: http://www.impaphou.org/news_article/79.aspx (προσπελάστηκε στις 06/07/2017).

Μανώλης, Γ. Ν. *Η προβολή της ελευθερίας του ανθρώπου μέσω της Εκκλησίας*, στο: <http://poimin.gr/christianismos-ke-eleftheriai-provoli-tis-eleftherias-tou-anthropou-meso-tis-ekklisias/> (προσπελάστηκε στις 30/07/2017).

π. Νεοφύτου, Χ.. *Η ελεημοσύνη*. Εκδόσεις Ορθόδοξος Οδοδείκτης, στο: http://www.pigizois.net/vivlia/p_xaralampos_neofitou/eleimosini.pdf (προσπελάστηκε στις 25/07/2017).

Νικολάου, Γ. (08/02/2011). *Διαπολιτισμικότητα-Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Ιωάννινα, στο: <https://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/1417/260.pdf> (προσπελάστηκε στις 29/03/2017).

Πέτρου Ζ', Πάπα και Πατριάρχη Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής. (31/08/1998). *Χριστιανισμός και Μουσουλμανισμός σε Διάλογο, Εισήγηση στο 12^ο Διεθνές Συνέδριο «Άνθρωποι και Θρησκείες», στο:* <http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/petros.html> (προσπελάστηκε στις 05/09/2017).

Ρηγινιώτης, Θ. Ι. (2010). *Η ομιλία και τα σχόλια του δημόσιου διαλόγου Χριστιανισμού και Ισλάμ από τη Χριστιανική πλευρά - Η σωτηρία κατά το Ισλάμ και το Χριστιανισμό: μια σύγκριση*. Μαγνητοσκοπημένη εκδήλωση: <http://islamforgreeks.org/2010/01/21/salvation-debate/#more-1153> (προσπελάστηκε στις 29/03/2017)

Σούλος, Γ. (09/07/2013). *Ισότητα των φύλων στον Χριστιανισμό*, στο: [http://blogs.sch.gr/georsoulos/2013/07/%CE%B9%CF%83%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%86%CF%85%CE%BB%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF/#prettyPhoto\[3364\]/0/](http://blogs.sch.gr/georsoulos/2013/07/%CE%B9%CF%83%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%86%CF%85%CE%BB%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF/#prettyPhoto[3364]/0/) (προσπελάστηκε στις 06/07/2017).

Τάχα Ε. Α. (12/07/2015). *Αμαρτία και Συγχώρεση στον Χριστιανισμό και στο Ισλάμ*. Μτφρ. European Islamic Research Center (EIRC) & Ρηγάλου Αριστέα. Επιμ. Τσεκούρα Βίβιαν & Άχμαντ Αλ-Άμίν, στο: https://d1.islamhouse.com/data/el/ih_books/single/el_AIKhteet_walghfran_fee_AIMsee7eet_walislam.pdf (προσπελάστηκε στις 10/08/2017).

Τσούτσος, Γ. Α. (29/10/2015). *Διάλογος Ορθοδοξίας-Ισλάμ: Είναι εφικτός;*, στο: <http://ikivotos.gr/post/652/dialogos-orthodoksias-islam-einai-efiktos> (προσπελάστηκε στις 05/09/2017).

Ψάλτης, Η. (13/05/2015). *Η εικόνα του Παραδείσου και της Κόλασης στη χριστιανική παράδοση*, στο: <https://www.pemptousia.gr/2015/05/viziinos-2/> (προσπελάστηκε στις 23/05/2017)